

caiete critice

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

NR. 3-4 (389-390) • MARTIE - APRILIE 2020

THIERRY DE MONTBRIAL:
DEUX LETTRES DE FRANCE

ANIVERSARE
MIRCEA MARTIN 80

BOGDAN CREȚU:
NICHITA STĂNESCU.
(I) POEZIA ÎNCEPUTURILOR

PAUL CERNAT:
ISTORIA SCIENCE FICTION,
SUB SEMNUL LUI ESOP

DE VORBĂ CU CRITICUL ȘI
ISTORICUL LITERAR VALERIU RÂPEANU:
**„AM CUNOSCUȚ CE NU VOR MAI CUNOAȘTE/
ACEIA CE ÎN URMA MEA S-OR NAȘTE” (I)**

Duiliu Zamfirescu

Fragmente critice de Eugen SIMION

caiete critice

Numărul 3-4 (389-390) / 2020

ISSN: 1220-6350 / ISSN (on-line): 2285-5041

Revistă indexată CNCS (B), Scipio, Erihplus

REDACȚIA:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretar de redacție

Bianca BURȚA-CERNAT

Ștefania MIHALACHE

Oana SOARE

Andreea TELIBAN

Paul CERNAT

Alexandru DUMITRIU

DTP: Mihăiță STROE

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Mihai CIMPOI

Jacques DE DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Radivoje KONSTANTINOVIĆ (Serbia)

Michael METZELTIN (Austria)

Thierry DE MONTBRIAL (Franța)

Evanghelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Basarab NICOLESCU

Eugen SIMION

Virgil TĂNASE

Dumitru ȚEPENEAG

Revistă editată de
Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție și Editura Expert,
sub egida Academiei Române

site: caietecritice.fnsa.ro
e-mail: caietecritice@gmail.com;
office@fnsa.ro

CUPRINS

3-4 / 2020

3

FRAGMENTE CRITICE

Eugen SIMION
Duiliu Zamfirescu
Duiliu Zamfirescu

14

REPERE

Bogdan C. SIMIONESCU
O lume într-o instituție – Academia Română la 154 de ani
A World in an Institution – Romanian Academy at 154 years

16

A GÂNDI EUROPA

Thierry DE MONTBRIAL
Deux lettres de France
Două scrisori din Franța

22

PAGINI DE JURNAL

Eugen SIMION
Anxietăți de primăvară
Spring Anxieties

30

LIMBA ROMÂNĂ DE AZI

Ileana GAE
Dinamica lexicului în vremurile epidemiei
Lexical Dynamics in Times of Epidemics

34

INTERVIU

Alexandru DUMITRIU
*Valeriu Răpeanu: „Am cunoscut ce nu vor mai cunoaște/
Aceia ce în urma mea s-or naște” (I)*
*Valeriu Răpeanu: “I’ve known what will no more be known/
By those who after me are to be born” (I)*

62

Eugen SIMION

*Mircea Martin 80**Mircea Martin 80*

ANIVERSARE

67

Paul CERNAT

*Un elogiu al reflexivității nuanțate**A Praise of Nuanced Reflexivity*

72

George NEAGOE

*„Spiritul geometric” în poezia lui Ștefan Aug. Doinaș**The “Geometric Spirit” in the Poetry of Ștefan Aug. Doinaș*

COMENTARII

79

Bogdan CREȚU

*Nichita Stănescu. (I) Poezia începuturilor**Nichita Stănescu. (I) The Beginnings*

88

Andreea TELIBAN

*Alexandru Macedonski și literatorii săi**Alexandru Macedonski and his Disciples*

99

Bianca BURȚA-CERNAT

*Panaït Istrati se întoarce acasă...**Le retour de Panaït Istrati en Roumanie*

109

Mihăiță STROE

*O lacrimă care nu s-a răcit niciodată**A Tear that Never Cooled*

117

Paul CERNAT

*Istoria science fiction, sub semnul lui Esop**The History of Science Fiction under the Sign of Aesop*

132

Alex CIOROGAR

*Auctorialitatea: definiții conceptuale și limite teoretice (I)**Authorship: Conceptual Definitions and Theoretical Confines (I)*

PERSPECTIVE TEORETICE

EUGEN SIMION

Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură,
directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”
*Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section,
Director of the “G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory*
e-mail: eugen.simion@fnsa.ro

Duiliu Zamfirescu

Abstract

Acest studiu surprinde două dintre ipostazele scriitorului Duiliu Zamfirescu: aceea de poet și aceea de nuvelist. Deși publică poezii în *Literatorul* lui Alexandru Macedonski, Duiliu Zamfirescu nu are nicio afinitate cu poezia simbolistă. El este, mai cu seamă, un clasicizant, care traduce în limbajul său voit distins, elegant, teme romantice. Cu o cultură poetică vastă, Duiliu Zamfirescu strecoară în versuri bine articulate numeroase referințe livrești și se remarcă mai ales prin pastelurile sale. Ca nuvelist, însă, autorului *Fricii* îi lipsește capacitatea de a crea un personaj memorabil și de a impune o tipologie specifică. Cu toate acestea, proza lui nu este „fadă și ușor trivială” când descrie societatea timpului său, așa cum susține G. Călinescu. Iar câteva dintre prozele sale se diferențiază, în tabloul nuvelistic al epocii, printr-o notă intelectuală și moralistică obiectivă.

Cuvinte-cheie: Duiliu Zamfirescu, poezie, nuvele, istorie literară

This study captures two of Duiliu Zamfirescu's hypostases: as a poet and as a novella writer. Although he publishes poems in Alexandru Macedonski's *Literatorul*, Duiliu Zamfirescu does not have any affinity with symbolist poetry. He has, above all, a classical approach to romantic themes in his intentionally distinguished and elegant language. Having a vast poetic culture, Duiliu Zamfirescu hides numerous bookish references within his well-articulated lines and is especially remarked for his descriptive poems. However, as a novella writer the author of *The Fear* lacks the ability to create a memorable character and impose a specific typology. Nevertheless, his prose is not “bland and slightly trivial” when describing the society of his time, as G. Călinescu states. Also, some of his prose works are different from the other novellas of the time, due to an objective intellectual and moralistic tone.

Keywords: Duiliu Zamfirescu, poetry, novellas, literary history

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului *Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe* (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/Nr. 54PCCDI/2018.

Ca poet, Duiliu Zamfirescu a întrunit adeviziunea lui Maiorescu, dar foarte puțin a criticilor de după el. Unii îl consideră un „clasicist”, alții un poet galant, înfumurat și superficial, în fine, cei mai mulți văd în autorul *Amurgurilor* și al peisajelor italiene un versificator bun, dar fără originalitate lirică. Adevărul este că Duiliu Zamfirescu este ceea ce se cheamă un poet livresc, adică un poet care citește pe poeții din secolul său și ia de la toți ceea ce îi convine. Cunoaște, în mod cert, poezia lui Leopardi (îl evocă într-un poem și folosește elemente din mitologia lui lirică), frecventează pe Carducci, iar dintre poeții români, mai apropiat se arată față de Alecsandri, Eminescu și, într-o mai mică măsură, de Macedonski.. Acesta din urmă îl recomandă în stilul său grandilocvent și generos, considerându-l nu numai o *promisiune*, ci deja „un poet strălucit”. Tânărul Duiliu Zamfirescu nu-l urmează însă, în opțiunile sale literare, pe binefăcătorul său, dar publică în „Literatorul” și are, o vreme, bune relații cu el. Când legăturile se strică, Macedonski îl repudiază vehement, numindu-l „mizerabil”, „smintit”, „biet student necunoscut”...

Cultura poetică a lui Duiliu Zamfirescu este mai întinsă. Din poemele bine articulate, cu multe referințe livrești, se vede că el citise pe Byron, Musset, D'Annunzio și nu-i ignoră nici pe poeții ruinelor (Volney). Pe Goethe îl citează cu venerație, desigur, într-un poem. Întrebarea este cât de relevante pot fi, liric vorbind, aceste lecturi care fac parte din bagajul de cunoștințe ale unui tânăr intelectual din epoca postromantică? Adevărul este că Duiliu Zamfirescu, spirit clasicizant (oricât de sceptic se arată G. Călinescu față de această înrudită stilistică, mentalitatea clasică a lui Duiliu Zamfirescu se

observă repede nu numai în versificația clară și ordonată, dar și în temele acestor poeme solare, lipsite de o sensibilitate tensionată), Duiliu Zamfirescu, zic, nu are nicio afinitate literară cu poezia simbolistă pe care încearcă s-o impună Macedonski. În corespondența cu Maiorescu, el ia în răs, de altfel, limbajul decadențelor, întâlnindu-se, aici, cu I.L. Caragiale.

Sigur este că Duiliu Zamfirescu e, repet, un clasicizant care traduce în limbajul său voit distins, elegant, temele romantice curente: sentimentul naturii, melancolia spiritului, lumina misterioasă a lunii, amorul discret, tristețile autumnale, sentimentul trecerii iremediabile a

omului și vorbește chiar și despre moarte. Din când în când, el se apropie de subiectele predilecte ale parnasienilor (evocă fântânile Romei și descrie igheburile de porfiră de la Villa Aldobrandini sau „creaturile” din Cetatea Napoli). Meditează în fața unui portret (*Malvina*) însoțit (și chiar dominat) de descrieri amănunțite etc.

Într-un poem de tinerețe (*Levante și Kalavryta*), publicat în „Literatorul”

(10 februarie 1880), evocarea romantică, byroniană a ruinelor de la Missolonghi este însoțită de inserții care înfățișează *sfîncși dormind pe labe, bolte pe care sunt înscrise litere arabe, porfire egiptene, negre arcade, mii de candelă, mari inele de argint, draperii de mătăasă*, adică elemente dintr-un vast tablou parnasian, încărcat și sclipitor. Ce se observă în poem, dincolo de bogăția lui plastică, este versificația ireproșabilă:

Subt o boltă-ncondeiată cu lungi litere arabe,
Unde aurul se leagă cu granitul African,
Unde stau, ieșiți din ziduri, sfîncșii dormitând pe labe,
Ce port vase de-alabastru, stâlpi cu capituluri albe,
E întinsă-o masă mare de porfir Egiptian.

Pe sub negrele arcade, mii de candelușoare,
Imitând floarea de nufăr, dau lumini scânteietoare,
Ale căror slabe raze lin se pierd în neagra noapte,
Cum se pierd în depărtare năbușite, tainici șoapte.
Prinsă-n două mari inele de argint, o fină plasă,
Peste care stau întinse draperii lungi de mătăasă,
Poartă, legănând pe brațu-i, ca pe-un val tremurător,
Corp de tânără femeie, plin de grații, alb, ușor.

Toate aceste teme merg paralel cu altele care țin de universul solar și viziunea poetului asupra naturii. Aici, Duiliu Zamfirescu continuă în mod direct pe Alecsandri din *Pasteluri* și este inspirat, în evocarea idilismului rural, s-ar părea, și de contemporanul său, Coșbuc. Toate acestea se amestecă, pe scurt, în versurile mondenului estetizant Duiliu Zamfirescu. Versurile trec fără dificultate de la o temă la alta și, în genere, ele sunt bine puse în pagină. Duiliu Zamfirescu nu-i un poet existențial, e un poet, repet, livresc. Strânge mierea lirică din poezia altora, încercând s-o adapteze circumstanțelor. Așa se face că, în poemele sale, Călin-Jitarul umblă prin holde cu pușca în spinare și Ofelia rurală moare de amor „sub bolți ferice de stele”, cântată de păsărele... Imitatorul *Doinelor* coboară enorm imaginarul rustic al lui Alecsandri, artificializând ceva ce era deja artificial. Rimează *dimineată* cu *fâneată* și *florile* cu *zorile* și personifică viețuitoarele pădurii într-un mod insuportabil de facil. „Badea Vulpe” se bate cu patru lighioane, Sâsâilă și Gângarul umblă *călări pe râși de munte*, Ursul e vameș de prisacă, biblica Măriuța se arată *spășită de rușine*, găinușa Magdalena *tremură ușor din gene* etc. Această nereușită alegorie – surprinzătoare la un om cultivat ca Duiliu Zamfirescu – se termină cu o invocare a lunii, care patronează această fabulă încărcată de artificii literare.

Cele mai bune poeme, singurele care rămân, sunt pastelurile sale, în nota aceluiași Alecsandri, puțin (foarte puțin) mai intelectualizantă. Iată un peisaj de primăvară (*April*), fixat într-o ramă de meditații calme, cu versuri de o decentă senzualitate în fața renașterii universului vegetal:

Parcă n-a fost de când lumea iarna ce de-abia s-a dus,
De când firea iar, cu mâna-i nevăzută, ne-a adus
Soare tânăr sus în slavă, în crăiia lui albastră
Și de când răsună lunca de o pasăre măiastră.
Că-și dă viers privighetoarea și-n tăcere se desfac
Note limpezi din tufișul parfumat de liliac.

Parca n-ar mai fi aceeași fire tristă și săracă
De când frunza-mbracă codrul, de când iarba
câmpu-mbracă,
De când vântul nu mai plânge, ci suspină-n frunze blând
Aducând miros de floare sărutată și de când
Sub desiș umbros de sălcii gârla cântecul și-ngână.

Și, iată, un reușit pastel de toamnă (*Seară de toamnă*), cu accente melancolizante și imagini scoase din arsenalul romantismului elegiac. Tristețea verlainiană este învaluită, aici, în veșminte sărbătorești:

Ah! ce frumoase-s serile de toamnă!
Prin frunze reci doar un fior adie;

S-arată-n deal, cu fața purpurie,
A nopților fermecătoare Doamnă.

Pe câmpul veșted tainic ea-mprăștie
Strălucitoare-i negură albastră,
O, Doamne sfânt! Ce pană mult măiastră
Atâta farmec ar putea descrie!

Stropit cu lacrimi pare-acum boschetul,
În umbra lui mă simt prins de tristețe:
Există oare-atâta frumusețe
În fire, – așa cum o simți tu, poetul?

Ori suntem pradă – o! gândire-amară!
De-a simțurilor noastre amăgire
Ce-aruncă-un văl frumos peste-o neștire,
Și totuși, Doamne, ce frumoasă seară!

Cel mai reușit poem din această categorie este, estetic vorbind, *În amurg*. El este dedicat luminii lunare și, în chip discret, unei iubiri îndepărtate. Luna se ridică din abisuri, numai steaua iubirii pierdute nu mai apare niciodată. Tonalitatea elegiacă, muzicală, în ritmuri eminesciene, pare, aici, mai autentică decât în alte versuri care lasă impresia stăruitoare că sunt simple exerciții de versificație pe teme date:

Palidă și gânditoare,
Luna iese din abisuri
Și-n amurgul de răcoare
Pune dor și varsă visuri.
Bolta cerului se umple
De o vrajă de lumină
Ce dă lunii înțelesuri
Din durerea vesperină.

Unde ești și-n care vremuri
Ai apus pe-ntodeauna,
Tu, ce-aveai asemănare
Cu durerea și cu luna?
Astrul sfintei nopți de vară
Iar revine printre vii,
Numai tu, nemângaiato,
Pururea nu mai revii.

Curg pâraiele în cânturi,
În mirezme cad petale,
Și suspină toată firea
După umbra gurii tale.
Că erai atât de nouă,
Zămislită într-o doară,
Încât nu poate natura
Să te-ncerce-a doua oară.

Luna este obiectul estetic predilect pentru Duiliu Zamfirescu. Oriunde ar fi, la Roma sau pe Acropole, în vecinătatea miturilor, laudă lumina și măreția ei misterioasă. Prilej, totodată, pentru versificatorul îndrăgostit de clasicități să citeze zeitățile mitologiei elene, pe Sofocle și pe Pericle, apoi locurile sacre ale spațiului grec (Salamina, Eleusis, Megara, Corint ș.a.), sărbătorile panatenee, și să se îmbete de „armonia limbii din Areopag”. Clasicismul lui Duiliu Zamfirescu este aici vădit, spiritul său se arată încântat de priveliștea acestui trecut „prăvălit la pământ” cu mari valori simbolice. Numai poezia le poate revia, protestând asupra timpului care distruge, în trecerea lui, aceste monumente sacre:

Luna tragică privește, într-o mută contemplare,
Pacifica singurătate din împărăția sa,
Strejuind de peste ape valea clasică, în care,
Pe Acropolea știrbită, Parthenonul dormita.

Ah! și cum durerea lumii mă prindea în ghiara-i rece
La priveliștea acestei, unice în univers,
Protestări a omenirii contra timpului ce trece
Monument, al cărui nume sunător e ca un vers.

În versurile erotice (*Fugind de tot, Pe mare, S-aud, Adio*), Duiliu Zamfirescu este un eminescian minor. Cântă „dulcea durere”, chinul despărțirii și caută singurătățile dulci (tot dulci) ale mării sau „pacea palidei lumine” din preajma schiturilor. *Marinele* lui Duiliu Zamfirescu evocă, tot așa, „pacea deplină a firii” și „clipotul apei ce moare”. Este spațiul favorabil unei iubiri delicate, căci, zice poetul complet neinspirat: „Amorul e pururea taina/ Ce totul și toate-ncălzește”.

Duiliu Zamfirescu a dedicat un poem și *Luceafărului* (1899), preluând o temă romantică cunoscută. El răstoarnă, aici, marile simboluri eminesciene, punând astrul să se plângă, într-un limbaj profan, de răătăcirile și singurătățile sale. Luceafărul îndeamnă pe poetul cu reverii cerești să se mulțumească mai degrabă cu bucuriile lui pământești:

Deci lasă-ți deprinsul de-a geme
Și dorul de bolta cerească,
Că nu e iertat să blesteme
Acelor ce pot să iubească.

Poezia lui Duiliu Zamfirescu este, după cum se poate constata, modestă, totuși nu într-atât încât să poată fi neglijată într-o istorie a literaturii.

★

Ca nuvelist (*Locotenentul Stere*, *Conu Alecu Zăgănescu*, *Subprefectul*, *Frica*, *Furfanțo* etc.), Duiliu Zamfirescu poate fi comparat cu

Ioan Al. Brătescu-Voinești, Vlahuță, Emil Gârleanu, I.A. Bassarabescu și cu alți prozatori din epocă, interesați de mica lume provincială și de ceea ce unul dintre ei (Brătescu-Voinești) numește „decăderea neamurilor și ridicarea noroadelor”. Adică destrămarea claselor vechi (boierești) și afirmarea claselor sociale de jos. O altă temă – tratată și aceasta, pe larg, de micii realiști de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea – este prăbușirea

sufletelor sensibile și eșecul intelectualului (de regulă, din provincie) incapabil să se adapteze la procesul semnalat mai sus. Particularitatea lui Duiliu Zamfirescu este că stilul său nu este, aici, liric. Și, în genere, nu-i un sentimental incontrolabil. Ochiul lui poate fi pătrunzător,

atunci când observă realitatea socială și morală a provinciei și, fără a fi un mare portretist, dovedește că poate să fixeze un individ în ambianța societății. Ce-i lipsește este capacitatea de a crea, totuși, un personaj memorabil și, în genere, de a impune o tipologie specifică. Deosebirea, la acest punct, de I.L. Caragiale – pe care, de altfel, nu-l putea suferi (vezi corespondența cu T. Maiorescu) – este enormă. Și chiar în raport cu alți prozatori mai modești, ca Brătescu-Voinești, el arată stângăcii mai mari în construcția narațiunii. Proza lui nu-i, cu toate acestea, „fadă și ușor trivială”, când descrie societatea timpului său, așa cum crede G. Călinescu. Scenele și portretele din *Dobrogea* (1881) sunt, epic vorbind, reușite. Sunt amintiri din vremea în care prozatorul a funcționat, ca judecător, la Hârșova. Face acum o bună descriere a mediului cosmopolit al târgului provincial, cu mici ampoloiați turci – de o incredibilă modestie și cinste, ca turcul Șaachir –, cu bărbieri care joacă rolul unui Figaro cu turban, în fine, cu „inteligenția” locală, care face, desigur, politică și își trece vremea la cafenea... Bărbierul are metoda lui de a smulge firele de păr

Nuvelistului Duiliu Zamfirescu îi lipsește capacitatea de a crea un personaj memorabil și, în genere, de a impune o tipologie specifică. Proza lui nu-i, cu toate acestea, „fadă și ușor trivială”, când descrie societatea timpului său, așa cum crede G. Călinescu

rebele de pe barbă cu „cimbrista” (penseta) și cu greu se lasă convins, de victimă, să-l păsuiască. Șaachir este tăcut, blând, docil, face de toate la tribunal și în locuința judecătorului și, în plus, joacă și rol de translator atunci când judecătorul este căutat de localnicii turci. Naratorul prezintă toate acestea cu oarecare detașare, din care nu lipsește nici ironia blândă. Nu lipsește, în momentele de contemplare a Dunării și a stâncilor hirsute care o străjuiesc, o ușoară

undă poetică. Contemplă, zic, apusul și, inspirat de un „farmec surprinzător”, face versuri. Bea, în momente mai prozaice, cafea pe malul apei și privește femeile turcoaise, învăluite în pânza tradițională, care, tăcute, misterioase, iau apă din Dunăre.

Prozatorul face, în fond, un reportaj-eseu, în care introduce, cum am precizat, portrete și scene din viața unei comunități cosmopolite, rămase la obiceiurile primare. Iată o scenă în care apare Cadiul Hârșovei, însoțit de unsprezece mahomedani care nu înțeleg încă limba română:

„Puțin după aceea se deschise ușa și văd o duzină de oameni intrând unii în ciorapi, alții în meși, alții desculți, și făcând la temeneli până la pământ. În urma lor, douăsprezece perechi de pantofi, la linie, rămâneau la ușă de pază. Cadiul era un bătrân ca de vreo șaptezeci de ani, înalt și zdravăn ca un catart. Un singur lucru nu prea păstra din tinerețe: dinții. De aceea bărbia i se cam apropiase de nas. Purta pe cap un turban alb ca zăpada, sub care vârful urechilor erau ascunse cu multă îngrijire. Pe când vorbea, eu treceam în

inspecție duzina de mosafiri înșirați pe scaune și făceam pentru prima oară observația că nasurile turcești sunt toate de o dimensiune destul de considerabilă. Se zice că nasurile mari implică înțelepciune. La turci aceasta se adevărește. În cele din urmă, târâș, grăpiș, ne înțelesesăm cu Cadiul. El se ridică făcând o temenea și după el ceilalți unsprezece făcură tot astfel. La ușă urmă o mică încurcătură; mulți dintre mosafiri aveau pantofi la fel. În graba lor de a ieși, se întâmpla câte unul să-și vâre piciorul drept în pantoful său, iar pe celălalt în pantoful vecinului. Atunci, spre a nu face supărare, se coborau în uliță și se descălțau din nou spre a-și împerechea încălțăminte.”

În această lume pierdută în mizeriile și inerțiile provinciei dobrogene, apare o femeie de o rară distincție – ne asigură naratorul –, care cunoaște literatura și cântă fermecător la pian. Prilej pentru prozator de a frânge în el sentimentul dezolant al urâtului și plictisului. Paginile memorialistice se termină, în consecință, printr-un mic eseu, reușit, despre funcția consolatoare a muzicii în exilul târgului mahomedan. Judecătorul, în exil la Hârșova, se consideră un nou Ovidiu și se împacă cu soarta lui, judecând mai calm pustietățile getice:

„În această parte a țării românești, în care ți se pare că trăiești ca în Indochina; în care ierlenele, aducând înghețul Dunării, nu mai aduc gazetele și noutățile din restul țării, decât o dată pe săptămână; în care românii funcționari se cred aruncați ca într-un exil; în care nu întâlnești decât figurile grave ale mahomedanilor; în această veche țară a geților, pe malurile acestui bătrân Istru, pe care elegantul și nenorocitul Ovidiu s-a stins strigând: «O, Roma! O, Roma!», în această provincie română pe care iarna o schimbă într-un adevărat pustiu – să ai fericirea de-a da cu nasul de un piano, și încă mai mult: să poți asculta acel Largo din Impromptu, în notele căruia sufletul însuși al muzicantului pare că a trecut, dându-le viață și prin aceasta

chiar nemurire – să ți se întâmple aceasta, este în adevăr o favoare a soartei”.

Pentru 1881, această proză documentată, scrisă în stilul *fiziologiilor* provinciale, dar într-un stil mai rece și mai intelectual, nu este de neglijat. Ea arată un bun observator al mediului social și un condei iute și ordonat.

Duiliu Zamfirescu continuă să facă și proză de ficțiune (*Novele romane* – 1895; *Novele* – 1888; *Furfanțo* – 1911; *O muză* – 1922), după ce, în 1883, debutase cu mici narațiuni nesemnificative literar. Notabil este doar volumul din 1888. O parte dintre ele ajung, înainte de a apărea în „Convorbiri literare”, la Maiorescu, care îi face observații juste. Despre *Furfanțo*, de pildă, o narațiune satirică bazată, în stilul comediilor lui Alecsandri, pe limbajul stâlcit – de un comic grotesc – al unui amorez italian. Lui Maiorescu nu-i place sfârșitul – într-adevăr, abrupt, nemotivat – și îi cere o modificare. Autorul se simte atins în orgoliul său de creator și refuză cu oarecare impertinență. Promite, în cele din urmă, dar nu se ține de cuvânt. Ucenicul dă semne de vanitate.

Novelele tratează, repet, temele care circulă în epica din epocă, introducând câteva elemente noi. Pentru a nu-și lăsa familia fără sprijin, un locotenent – om de onoare – își dă demisia din armată atunci când fratele său moare în război. Opinia publică din târgul provincial în care trăiește judecă rău acest gest, considerându-l o formă de lașitate și, neputând suporta suspiciunea, fostul locotenent – fire mândră – se sinucide (*Locotenentul Sterie*). Interesant cum se deschide această narațiune. Printr-o figură de stil inedită: „Venise toamna, cu aerul ei de soră a unor orfani”. Notabilă este, aici, încercarea de a analiza psihologia tânărului care trebuie

să aleagă între salvarea demnității sale de ofițer și sprijinul pentru familia sa săracă. Sunt de reținut și alte câteva povestiri, cum ar fi: *Conu Alecu Zăgănescu*, *Subprefectul*, *Frica*, *Spre mare*, *Spre Cotești*. Ele aduc în prim-plan, în consens cu prozatorii citați înainte, problematica sufletului tradițional nehotărât, duios, speriat să ia hotărâri radicale când e vorba despre viața sentimentală. *Spre mare* prezintă un asemenea caz, folosind – din punct de vedere al scenariului epic – două ficțiuni care circulă în proza secolului al XIX-lea: *ficțiunea manuscrisului găsit* și *ficțiunea naratorului care încearcă să-și noteze simțurile într-un jurnal intim*. Dl Haralamb este „un

Novelele tratează temele care circulă în epica din epocă, introducând câteva elemente noi. Ele aduc în prim-plan, în consens cu prozatorii citați înainte, problematica sufletului tradițional nehotărât, duios, speriat să ia hotărâri radicale când e vorba despre viața sentimentală

om stins”, adică un inadapabil. Suferă de plictiseală, citește mult, are idei, dar ideile sale mor tinere, este lenevos și, cum spune, nu se leagă de împrejurări. Un personaj pe care îl cunoaștem. Circulă în proza timpului. Când se apucă să scrie, are treizeci și trei de ani și mărturisește că n-a cunoscut încă nicio femeie care să corespundă idealului său. Din relatările lui înțelegem că

a călătorit mult și, pe unde a umblat, l-a însoțit cu fidelitate plictisul. Suferă de urât, așadar, și de neputința de a face ceva. O schiță a omului de prisos de care este plină și proza urbană de mai târziu a lui Sadoveanu. Haralamb ar putea fi socotit, văzând crizele lui de nehotărâre, un precursor al lui Lai Cantacuzin. Când, la un bal, întâlnește pe domnișoara Matilda, ceva tresare în sufletul lui stins și, în zilele care urmează, teoriile sale asupra femeii încep să cedeze. Este atras de frumoasa și energica Matilda, o însoțește într-o excursie, toată lumea din jur îl crede deja însurat, însă Haralamb întârzie să ia o hotărâre, iar când se decide, află că Matilda a dispărut într-o direcție necunoscută. Manuscrisul se oprește la acest punct.

Nu înainte însă ca eroul-narator să mărturisească într-un fragment al confesiunii că „[n-a] scris niciodată un lucru întreg” și că tot ceea ce a scris („am plâns în rânduri nebune pe foile albe”) s-a risipit. Un dublu eșec, așadar: în viață și în încercarea de a povesti (*a scrie*) viața sa risipită... Personajul nu are suficientă pregnanță epică pentru a putea să se impună la lectură în această mică dramă cehoviană. Ezitarea intelectualului matur speriat de urmările unei pasiuni tinere a fost analizată cu mai mare pătrundere psihologică și intelectuală de G. Ibrăileanu, în *Adela*. Meritul lui Duiliu Zamfirescu este de a configura tema și de a fi pus în centrul ei un personaj care își notează inerțiile ființei sale, neînvins de cultură.

Conu Alecu Zăgănescu este un avocat cam de patruzeci și cinci de ani, care își împarte viața între procese și traiul tihnit, alături de Coana Marghiolița – sora lui –, la o moșioară de munte, numită Buhăieni. Prozatorul îi face un portret mai degrabă negativ:

„La trup se alcătuia precum urmează: nalt, uscățiv, bărbos, purtând de-a pururea un surtuc ieșit de soare, al cărui buzunar de la piept, fiind în dreapta, dovedea că era întors; cu o pălărie moale, de fetru, îi zicea el cu mândrie; cu o umbrelă imensă, ruptă,

soioasă, din care ieșeau covergele țăpușete, ca niște dinți de pieptene găsit în gunoi. Această umbrelă era cunoscută la zece poște departe de Buhăieni, fiindcă Conu Alecu Zăgănescu avea o manie, foarte nevinovată de altminteri, dar foarte nefolositoare: aceea de a fi avocat. În vecia veacului era pe drumuri, alergând de la o judecătorie de ocol la alta”.

La fel (adică în note satirice, nici ele reușite literar) este și portretul Marghioalei, femeie neinstruită, ajunsă la vârstă canonică. Mania ei este să asculte, de cincisprezece ori pe zi, Marseilleza la un gramofon hârbuit. În inerția

vieții lor mediocre intervine un fapt neașteptat, care le schimbă într-un anumit sens existența: într-o zi, pe când Conu Alecu juca table cu căpitanul Ciupacea (*jocul de table* face parte din decorul nuvelisticii românești din această perioadă), apare popa Vasile, beat ca totdeauna, care aduce în traistă un copil nou-născut. Popa pretinde că pruncul este fiul Conului Alecu Zăgănescu și se plânge amarnic de rușinea ce i s-a făcut, pentru că, pretinde el, Conu Alecu i-ar fi sedus fata și i-a necinstit casa... Stupoare! Căpitanul Ciupacea protestează și vrea să-l alunge pe popa Vasile, Conu Alecu tace înmărmurit, numai sora Marghioala manifestă înțelegere și bunătate în fața neprevăzutului. Cei doi, fratele și sora, opresc copilul, îl botează, dându-i numele de Alecuță, îi caută o doică și îl cresc cu afecțiune, fără a căuta să dezlege misterul acestei apariții. Când copilul crește, apare din nou căpitanul Ciupacea care reclamă

paternitatea copilului. Altă surpriză în această narațiune care anunța o istorie provincială tristă și monotonă. Căpitanul – partenerul Conului Alecu la jocul de table – este, cu adevărat, tatăl lui Alecuță și, reglând acum legăturile amoroase cu doamna Maria Vasilescu (fica Popei Vasile!), vrea să-și ia fiul înapoi. Intrigă mai

complicată decât altele, previzibile, pe care le întâlnim în epica inspirată de viața provincială. Conu Alecu încearcă să se apere, vrea să-și păstreze copilul care îi fusese atribuit prin fraudă morală și pe care îl crescuse și de care se atașase. Când, după un timp, se duce să îl vadă în noua lui familie, constată că Alecuță îl uitase... Fără el, la Buhăieni se instalează singurătatea și pustiul. O mică dramă cehoviană care pune în evidență sensibilitatea, bunătatea, caracterul omenos al oamenilor mărunți, dominați de automatismele morale ale provinciei. O temă, repet, curentă și o tipologie, iarăși, frecventă în scrierile nuveliștilor

Duiliu Zamfirescu încearcă să facă și proză psihologică, prin accentul pe care îl pune, în descriere, pe elementele terifiante din real, împingând narațiunea spre un involuntar fantastic negru

din epocă. Duiliu Zamfirescu este preocupat, cum mărturisește într-o scrisoare, de „farmecul trist al vieții noastre românești”.

Nu-i greu de observat că, în nuvela *Subprefectul*, prozatorul face o primă schiță a personajelor din romanul *Viața la țară*. Proprietarul moșiei Vlădeni, domnul Maxențian, anunță pe Tănase Scatiu, tipul îmbogățitului mitocan și brutal, poreclit de țăranii de pe moșia lui „strigoiul”. Dadiana – tânăra și sensibilă lui soție – o prefigurează pe Tincuța. De ea se îndrăgostește tânărul Alexandru Dumitrescu, doctor în drept, cu studii la Paris, proaspăt numit subprefect la Vlădeni („târugușor tăcut, simplu și statornic într-o notă de tristețe pe care nimic în lume nu i-o putea schimba”). Este locul și, vom vedea imediat, atmosfera pe care o vom întâlni, mai târziu, în prozele urbane ale lui Sadoveanu: *locul în care nu se petrece nimic*. Duiliu Zamfirescu îl anticipează, prin 1887-1888, și, ca și acesta din urmă, sugerează că în asemenea locuri tăcute, imobile și triste se petrec, totuși, drame umane. Tânărul subprefect este un om drept și curajos, vrea să impună legea într-un târg în care nu legea stăpânește, ci Maxențian, care are oamenii lui peste tot și face ce dorește. Când subprefectul ia apărarea unui cioban rupt în bătaie de oamenii lui Maxențian și vrea să-l pedepsească pe instigator, Maxențian încearcă întâi să-l intimideze, apoi să-l cumpere. Nu reușește și, atunci, conflictul dintre cei doi se declanșează.

Conflictul ia forme barbare când soțul gelos și brutal află că Dadiana și subprefectul se întâlnesc pe ascuns. Le întinde o cursă și, în agresiunea care urmează (și la care participă și prefectul județului – simbol al complicităților locale), tânăra femeie îndrăgostită este ucisă. „Nu muri”, îi spune, înnebunit de durere, eroul, iar eroina mai apucă să-i răspundă: „Nu-i nimic [...], te-am iubit mult... foarte mult”. O dramă sentimentală reprodusă, parcă, dintr-un roman de Turgheniev. Autorul însuși face o referință, în cuprinsul narațiunii, la prozatorul rus, punându-și eroul ca, după ce citește scrisoarea de dragoste de la femeia suavă de care este îndrăgostit, să caute în bibliotecă un roman al prozatorului

rus și, prin lectură, fantezia lui unește ficțiunea cu realul. Un procedeu, relativ nou în proza noastră, de a amesteca literatura cu observația directă a psihologiei personajului („lumea de acum și lumea de atunci se amestecară așa de bine, încât topiră o atmosferă nouă cu averile vechi”). Justificarea epică este naivă, puțin expresivă, însă procedeul de a include referința literară într-o ficțiune în desfășurare este de reținut. Notabil în nuvelă este și acest peisaj liric al Bărăganului. Nu-i singurul. Vom regăsi altele, poate chiar mai expresive, în romanele sale. Alături de Odobescu, Duiliu Zamfirescu este un bun peisagist al câmpiei:

„Se ridica soarele, tânăr și prielnic, în văzduhul rece al dimineții, pătrunzând, ca ochiul unui flăcău frumos, toate inimile. Ciocârlia de Bărăgan plutea în undele aerului, țișând a muncă; pitpalacul deștepta lanul de mei cu glasul său molcom și întrerupt; graurii pestriți treceau în bande zgomotoase spre apă, pe când barza, cinstita și harnica plugarului, umbla elegantă și melancolică prin fâneată, vânând broaștele, râmele și gușterii. Din palele fânului cosit se înălța către soare tămâia câmpului, iar mai-nainte lanul de grâu desfășura ochiului pânda aurită a spicelor. De marginea drumului, un pervaz de flori de câmp alcătuia cadrul holdelor, întărind monotonia verdelui cu vâpselele stinse dar așa de dulci ale corolelor. Sulfina, tristă și parfumată ca o văduvă tânără; cicoarea albastră ca cerul; mazărichia, sprintenă ca o glumă; macul, subțiratic și nalt ca un hidalgo, ghizdeiul, laptele cucului, garofița sălbatică, cimbrul, siminocul, romanița – toate creșteau una la umbra alteia, scoțând capul la drum, ca niște blânde și curioase copile ce sunt”.

Duiliu Zamfirescu încearcă să facă și proză psihologică, prin accentul pe care îl pune, în descriere, pe elementele terifiante din real, împingând narațiunea spre un involuntar fantastic negru. *Frica* studiază, de pildă, starea de panică, combinată cu sentimentul de orgoliu și onoare al unui ofițer român în timpul Războiului din 1877. Căpitanul Dan Bogdan, militar ușuratic, cheltuitor (mâncase deja trei moșteniri și

se pregătea s-o primească pe cea de-a patra), în permanență amoretat, are darul de a se pune „în cutare sau cutare situație psihologică”. El pariază la un joc de „șamșurcă” că va merge, la miezul nopții, să ia un semn de pe cadavrul unui harap care zace de mult timp între cele două tabere. Mândria lui se izbește însă de o spaimă teribilă în momentul în care, voind să smulgă un nasture de pe tunică harapului (dovada pariului), aude cum un geamăt înfricoșător iese din gâtul cadavrului. Prima reacție pe care o are este să fugă, dar sentimentul onoarei îl împiedică și, în cele din urmă, smulge semnul doveditor. Întors între camarazi, căpitanul recunoaște cinstul că i-a fost frică, dar nu are nicio explicație pentru ce auzise și ce văzuse. Dacă s-ar fi oprit aici, cu această nedeterminare, între realism și terifiantul, halucinantul inexplicabil, am fi putut spune că prozatorul cunoaște deja scenariul unei narațiuni fantastice. Nuvela are însă o continuare și ea aduce justificarea realistă a întâmplării. Se descoperă că ce băgase în sperieți pe căpitan venea de la o muscă bătrână care stătea în gura mortului. Nuvela nu-i rea, starea de spaimă este bine analizată și intriga în sine este interesantă. Finalul o coboară însă în anecdotice și îi răpește nota de gravitate.

Duiliu Zamfirescu încearcă să se illustreze și în comicul de limbaj și de situație (*Furfanțo*), dar fără mare succes. Furfanțo, pe numele lui adevărat Alfonso Fortunato, este pripășit în Târgoviște. Meseria lui este aceea de ascuțitor de cuțite și de foarfece. Este, în felul lui, un boem simpatic până ce îl cuprinde „hachitza”, adică beția, și petrece cea mai mare parte din timp la „hanul lui Mitu”, spirit chiabur și cosmic. Mitu are încurcături financiare cu Furfanțo și este pe cale să-l execute, dar italianul este salvat de Silisica,

suava fică a lui Mitu. Romanțioasă, ea intră noaptea în camera tocilarului și ce urmează se poate bănuși. Descoperind complicitatea, Mitu nu are încotro, decât s-o accepte, promițând italianului, drept răzbunare, că-l va face podgorean. Sfârșit grăbit și neinspirat din punct de vedere epic. Prozatorul a vrut să creeze un personaj de tipul Coanei Chirița, în variantă italienească. N-a prea reușit. Comparația cu I.L. Caragiale, posibilă și ea, tematic, este zdrobitoare pentru el. Reușită este, în schimb, povestirea *Spre Cotești*, din 1904. Mircea Zăciu o consideră „o creație antologică”¹, demnă de a figura într-o

selecție exigentă din proza românească. Dumitrache Teodorescu, eroul, face parte din familia tipologică a Conului Alecu Zăgănescu. Este un flăcău bătrân, vânător pasionat și cu mare apetit gastronomic, în fine, un provincial „foarte burlac și foarte nepăsător”. Duce o viață modestă și fără mari griji. Prozatorul ține să precizeze că burlacul nu are copii („cel puțin după pravilă”). O propoziție misterioasă. Trebuie s-o ținem minte, pentru că, în narațiune, vor apărea, mai târziu, detalii care vor spori nota de

suspiciune din scenariul povestirii... Spre deosebire de el, fratele său, Iorgu Teodorescu, are unsprezece copii. Conu Dumitrache, flăcăul tomat, preferă – dintre cei unsprezece – pe Iancu, al șaptelea născut, pentru că acesta are nasul strâmb ca și al lui și, în plus, îi plac caii. Unchiul îl ia pe nepotul Iancu la vânatoare, cu intenția, probabil, de a-l iniția în această artă. Există, însă, vom vedea, și alte rațiuni în această afecțiune. Prilej pentru Duiliu Zamfirescu, bun peisagist al câmpiei, cum s-a dovedit, de a fixa în nuanțe fumurii, fără exaltări poetice, „noima unor lucruri în care se ascunde farmecul trist al singurătății

¹ Prefață la ediția B.P.T. (*Spre mare*), 1962.

românești”. Pe lângă cele semnalate mai înainte, iată pictura unui *lan* întins pe o zonă nisipoasă, văzută cu ochii unui copil sensibil:

„Înlăuntrul lanului se vedeau brazdele nisipoase întinzându-se departe: O mulțime nesfârșită de flori și floricele trăia la umbră: maci roșcovani se scuturau de foile lor leneșe; volburile se învâneau bălăciugă de orice sprijin; cicoare străbăteau prin spice către albastrul cerului; garofița sălbatecă își ascundea jos fața pistruie; mazăricea umplea aerul de miresme. Și tot felul de gândăcei umblau pe bulgării de pământ sau se ridicau pe paiele grâului. Era o lume nesfârșită, ce vorbea închipuirii copilului de belșugurile naturii. Ce de minuni... El își aducea aminte din cartea de cetire că unele insecte sunt stricătoare; că, dimpotrivă, păsărelele câmpului sunt folositoare, tocmai fiindcă se hrănesc cu insecte. Atunci omul de ce omoară păsările câmpului?”

Fiind vorba despre peisagistul Duiliu Zamfirescu, este locul să arătăm că ochiul lui percepe, cu aceeași acuitate, *carnavalul* himeric al mării înspumate (*Alessio*):

„Când marea se ridică, spuma turbure izbește cu furie în coifurile cărămizilor împietrite, dar valul cade pe spate, rupt în bucăți, iar goelanzii își înmlădie aripele și fug de pe vârfurile lor. Oglinda golfului s-a spart. Rigle verzi de apă se aleargă, se lovesc sânnuri de sânnuri, se înalță o clipă în aer și se zdobesc, răstrângându-se într-o puzderie umedă. E carnavalul... carnavalul himeric al unei lumi de sirene, de tritoni, de nimfe, cărora vântul le taie forme rotunde și brațe molatece din carnea agitată a mării”

sau poienile carpatine „mușcate de brumă” și văgăunile împietrite tăiate de râuri (*În carantină*)...

Dar să ne întoarcem la vânătoarea din povestirea *Spre Cotești*, unde nu se petrece nimic excepțional în afară de scene pe care le întâlnim și în alte scrieri. Mai ales în povestirile lui Sadoveanu, care conțin și un tratat cinegetic, cel mai important după acela întocmit, eseistic, de Odobescu. Oarecum inedită este, în narațiunea lui Duiliu Zamfirescu, imaginea copilului care se simte rățacit în această aventură. Rămas

singur în pustietățile câmpului de vânătoare și speriat teribil, Iancu este salvat de câinele Azor, care, în ciuda calităților sale fizice modeste, se dovedește a fi un câine viteaz, învingând un du-lău mare și agresiv. După mai multe peripeții, expediția cinegetică se încheie, tradițional, cu un prânz pantagruelic. Conu Dumitrache este un mare mâncău bonom și, ca toți eroii din proza moldovenească, un teribil mâncău. El este mare amator de ardei și pilaf. Cealaltă temă a povestirii, tema ascunsă (aceea a asemănării fizice dintre Conu Dumitrache și nepotul Iancu), nu dispare din scenariu, voind să sugereze că, la mijloc, există cauzalități de alt ordin. O femeie, Ileana, care spune ceea ce gândește la modul ei simplu și direct, face următoarea remarcă atunci când îi vede, alături, pe Iancu și pe Conu Dumitrache: „Dar parcă mă gândesc eu să hie a matale, că-i leit, știi, cu nasul la o parte și cam smead”. Conu Dumitrache râde cu hohote... lăsând lucrurile încurcate. Sunt și alte semne, abil strecurate de autor, în narațiune. Ele lasă să se înțeleagă că afecțiunea flăcăului bătrân pentru nepotul Iancu are rădăcini mai adânci, de ordin foarte intim. Propoziția echivocă de la debutul povestirii (Conu Dumitrache nu are copii „cel puțin după pravilă”) începe să aibă un sens... Literar, povestirea cu aceste două straturi tematice trăiește prin personajul Conu Dumitrache, vânătorul împătimit, mulțumit cu viața patriarhală, înconjurat de puști atârinate până și pe clanța ușii și de trei câini și patru căței, nepăsător...

Îndrăgostit de Italia, Duiliu Zamfirescu a scris, în afară de poezii, și o proză romantică în care pasiunile sentimentale și geloziiile se ciocnesc și se sfârșesc tragic (și previzibil) sub lumina lunară (*Alessio*). Rezonanța literară este, aici, cu totul modestă.

Nu-i greu de observat că nuvelele lui Duiliu Zamfirescu – îndeosebi cele din 1888 – anunță, într-o oarecare măsură, tipologia din roman. Câteva au o valoare literară de sine stătătoare (le-am semnalat deja). Temele lor sunt cele ale nuvelisticii din epocă. Din loc în loc, naratorul introduce o notă intelectuală și moralistică obiectivă, care le diferențiază. ■

BOGDAN C. SIMIONESCU

Vicepreședinte al Academiei Române
Vice President of the Romanian Academy
e-mail: bogdan.simionescu@acad.ro

O lume într-o instituție – Academia Română la 154 de ani

Abstract

E vocând câteva momente din preistoria Academiei Române, precum și împrejurarea în care a fost înființat acest for cultural, în 1866, autorul articolului marchează împlinirea a 154 de ani de existență a Academiei Române. În contextul pandemiei, obișnuita celebrare din Aula clădirii de pe Calea Victoriei nu a mai avut loc. Are loc, în schimb, în acest text omagial, o celebrare în cuvinte, de la distanță.

Cuvinte-cheie: Academia Română, aniversare, spiritualitate, educație, cultură, știință, artă

Recalling a few moments in the pre-history of the Romanian Academy as well as the circumstances in which this cultural forum was established back in 1866, the author of the article marks the 154th anniversary of Romanian Academy. Because of the pandemic, the usual celebration in the Hall of the Building in Victoriei Street didn't take place. Instead, this homage text is a celebration in words, from a distance.

Keywords: Romanian Academy, anniversary, spirituality, education, culture, science, art

In data de 4 aprilie a.c., Academia Română aniversează 154 de ani de existență. Îi împlinește cu discreție – este pentru prima dată de când am devenit membru al celui mai înalt for de știință și cultură al țării, în anul 2000, când ziua aniversării nu ne regăsește, pe cei care suntem onorați să fim membrii săi, în

Aula Magna din Calea Victoriei. Vremurile pe care le trăim ne împiedică să fim prezenți acolo, dar nu ne pot împiedica să ne îndreptăm gândurile spre trecutul și prezentul instituției, să vedem cu puterea minții fragmente din istoria sa.

De fapt, este firesc să ne gândim la venerabila instituție – fie și numai pentru faptul că,

în toate sondajele de opinie publică în care se adresează întrebarea „În care dintre instituțiile listate mai jos aveți cea mai mare încredere?”, Academia Română se găsește în primele locuri, alături de Biserică și de Armată. Este o recunoaștere tacită a rolului pe care și l-a asumat încă de la începuturi și l-a îndeplinit pe întreg parcursul istoriei sale. Și, dacă privim în urmă și reflectăm la instituțiile care au precedat-o, cu misiuni asemănătoare sau chiar identice, vedem că primele încercări de întemeiere a unei academii apar încă din vremea domnitorilor Petru Cercel al Țării Românești și Despot Vodă al Moldovei, adică în secolul al XVI-lea. Primul a înființat o academie la reședința sa din Târgoviște, academie la care invita oameni de cultură români și străini pentru dezbateri și discuții care acopereau o multitudine de subiecte și domenii. Despot Vodă a fondat la Cotnari o școală de nivel academic (Sholalatină), care dispunea și de o bibliotecă, în baza unui proiect care urmărea înființarea unei academii a oamenilor de cultură la Suceava. Aceste două prime încercări au fost urmate de apariția unor societăți științifice și culturale la Iași, în timpul domniei lui Vasile Lupu, în anul 1644, și la București, în anul 1688, în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino. Ambele erau gândite pe modelul academiilor grecești de științe și însuflite de dascăli străini. Câțiva ani mai târziu, în 1694, Constantin Brâncoveanu a schimbat statutul școlii de la București, transformând-o într-o Academie Domnească, de fapt prima formă încheată de învățământ superior din Țara Românească. A urmat înființarea Academiei Domnești de la Iași, în anul 1707, prima instituție de învățământ superior din Moldova, continuatoarea societății culturale create de Domnitorul Vasile Lupu.

Nu numai în Țările Române s-au născut asemenea mișcări și instituții cultural-științifice. La Sibiu a apărut, în 1795, o societate filosofoască reunind medici, istorici, filosofi, alte societăți culturale, literare și științifice întemeindu-se la Brașov, în 1821, și la Iași, în 1834 – Societatea Medicinii și Istoriei Naturale. În sfârșit, în 1866

apare decretul de înființare a Societății Literare Române, al cărei scop principal consta în stabilirea ortografiei limbii române, a regulilor gramaticii și alcătuirea unui dicționar al limbii române. Societatea Literară Română, născută la 1 aprilie 1866 și declarată în 1879, prin lege, institut național sub numele de Academia Română, a avut 21 de membri fondatori, proveniți din toate regiunile locuite de români, prima sa conducere fiind asigurată de Ion Heliade-Rădulescu – președinte, și Timotei Cipariu – vicepreședinte.

Acestea sunt începuturile Academiei Române – cel mai înalt for de știință și cultură al țării și, cu siguranță, unul dintre pilonii continuității și ființei noastre naționale.

Amintirile mele legate de Academia Română datează din copilărie/adolescență, când am avut prilejul să cunosc unii dintre membrii ieșeni (și nu numai) – Ștefan Procopiu, Geo Bogza, Radu Cernătescu, Vasile Rășcanu, Olga Necrasov, Ioan Zugrăvescu, Vasile Mârza, Petre Jitariu, Raluca Ripan, Costin D. Nenițescu, Ilie Murgulescu, Coriolan Drăgulescu și alții. Toți m-au impresionat – în primul rând, prin distincție și modestie, prin orizontul cultural și științific, prin disponibilitate și cumpătate. Era o reală încântare să-i asculți, trăiai uneori momente de înălțare sufletească, îți doreai să ajungi într-o zi asemenea lor.

Astăzi, la 20 de ani de la intrarea mea în Academia Română, mă simt la fel de emoționat atunci când mă aflu în Aula Magna, îmi pregătesc riguros și minuțios intervențiile, sunt permanent conștient de responsabilitatea la care mă obligă calitatea de membru și de vicepreședinte al înaltului for.

Academia Română împlinește zilele acesteia 154 de ani de existență. Să-i adresăm un gând frumos și curat, cu respect și admirație pentru tot ce a înfăptuit și înfăptuiește pentru națiunea română, pentru prezența și vizibilitatea ei în exteriorul țării, pentru rolul său de promotor al valorilor autentice, al culturii și științei.

Vivat, crescat, floreat! ■

THIERRY DE MONTBRIAL

*French Institute of International Relations; Academy of Moral and Political Sciences, France;
honorary member of the Romanian Academy*

Institutul Francez de Relații Internaționale; Academia de Științe Morale și Politice, Franța;
membru de onoare al Academiei Române
e-mail: tdm@ifri.org

Deux lettres de France

Abstract

The two letters of Thierry de Montbrial displayed here address the challenges, urgencies and the difficulties of a new international cooperation between states, on the background of post 2008 economic-financial and leadership crises of the Western world. In this sense, the Coronavirus crises did nothing but exacerbate older problems that could disrupt not only the world economy but also security and cooperation systems. The author emphasizes the role the E.U. – currently lacking the necessary leadership and vision – should play in order to achieve a balance between the U.S.A. and China, as well as in the development of a multilateral model of governance meant to avoid the current dysfunctions, some of them serious, of which populist authoritarian regimes are taking advantage.

Keywords: cooperation, mondialisation, crisis, pandemic, multilateralism

Cele două scrisori ale lui Thierry de Montbrial reunite aici au ca obiect provocările, urgențele și dificultățile unei noi cooperări internaționale între state, pe fondul crizelor economico-financiare și de *leadership* ale lumii occidentale de după 2008. În acest sens, pandemia de Coronavirus nu a făcut decât să exacerbeze probleme mai vechi, de natură să perturbe nu numai economia mondială, ci și sistemele de securitate și cooperare. Autorul subliniază rolul pe care ar trebui să îl joace Uniunea Europeană – lipsită, în acest moment, de viziunea și *leadership*-ul necesare – în vederea creării unei balanțe între Statele Unite ale Americii și China, dar și în dezvoltarea unui model multilateralist de guvernare, menit să evite actualele disfuncționalități, unele dintre ele grave, de care profită autoritarismele populiste.

Cuvinte-cheie: cooperare, mondializare, criză, pandemie, multilateralism

Chers amis,

Il n'est pas facile de prendre du recul par rapport à une bataille qui se livre sur le terrain le plus intime pour chacun d'entre nous, et n'a pas encore atteint son point culminant. Je ne veux cependant pas attendre pour vous livrer quelques réflexions sur la pandémie du Covid 19, mais surtout sur son contexte.

En relisant certaines des « Perspectives » que je rédige chaque année depuis près de 40 ans en introduction au rapport RAMSES de l'Ifri¹ [NDLR: Le Rapport annuel mondial sur le système économique et les stratégies de l'Institut français des relations internationales est un ouvrage collectif publié chaque année sous la direction de Thierry de Montbrial et Dominique David], je retrouve cette observation, en date du 15 juillet 2008 : « On ne peut afficher aujourd'hui qu'une certitude : sans une adaptation drastique et rapide de la gouvernance planétaire, de grands drames mondiaux redeviennent possibles et même probables ». C'est pour cette raison que je me suis lancé dans l'aventure de la *World Policy Conference*, dont la première édition s'est tenue à Evian les 6 – 8 octobre 2008, au lendemain de la faillite de Lehmann Brothers². Aujourd'hui comme à l'époque, je considère que le XXIe siècle a commencé cette année-là.

Pourquoi ? Parce que, avec le triomphe de l'idéologie de la « mondialisation libérale » et l'essor du numérique, la complexité des relations internationales a explosé, en même temps que les frontières devenaient des parois semi-perméables. Au profit – au moins temporairement – des États les plus forts, à commencer par les États-Unis, ou des entreprises mondiales qui se considèrent au-dessus des États. Le propre d'un système complexe, c'est l'impossibilité de l'expliquer complètement, et donc a fortiori de le maîtriser. La complexité débouche sur l'incertitude radicale. 2008 est l'année où le spectre d'une grande dépression a ressurgi, alors que maints prix Nobel d'économie considéraient cette science comme suffisamment aboutie pour

interdire tout retour à pareil fléau. Alors que les dommages de la crise financière n'ont pas été complètement réparés, la pandémie du Covid 19 rouvre la perspective d'une catastrophe économique durable. Les banquiers centraux ne mettent plus de limite à la quantité de monnaie, en n'ayant aucune idée des conséquences secondes ou troisièmes de leurs actes. Le bon sens suggère, comme le dit Laurence Boone (la cheffe économiste de l'OCDE [NDLR: L'Organisation de coopération et de développement économiques]), qu'« il faut tout faire pour que la machine ne casse pas, mais tourne au ralenti, pour pouvoir repartir le plus rapidement possible ». Mais si on la laisse se casser, quels que soient les milliers de milliards de dollars, ce sera une autre histoire.

Depuis 2008, les effets de la complexité n'ont cessé de se manifester dans tous les domaines. Je passe sur la géopolitique classique, comme au Moyen-Orient ou en Asie de l'Est. Dans le domaine du climat, on comprend de mieux en mieux sur le plan scientifique les causes et les effets du réchauffement. Mais au niveau de l'action, c'est le règne de l'impuissance. Les incendies qui ont récemment ravagé la Californie, le Brésil ou l'Australie sont un avertissement de plus. Qu'en font les « décideurs » ?

L'ampleur de la pandémie du Covid 19 est sidérante, comme la faillite de la coopération internationale qu'elle révèle au grand jour. Ce n'est pas que la perspective de ce genre de calamité n'ait pas été envisagée. Ce sujet était débattu dans de nombreuses conférences internationales de caractère politique. Mais, sauf rares exceptions, les gouvernants subissent le présent plutôt qu'ils ne préparent l'avenir. Même ceux qui invoquent constamment le « principe de précaution », mais en restant sous l'influence des idéologies ou des lobbies. La plus grande pandémie du XXe siècle fut la « grippe espagnole ». Mal nommée d'ailleurs, car le virus était aussi américain que celui du Covid 19 est chinois. Elle a causé deux fois plus de morts

¹ Thierry de Montbrial (dir.), RAMSES 2009. Turbulences économiques et géopolitique planétaire, Editions Dunod, 2008.

² www.worldpolicyconference.com

que la Première Guerre mondiale. La mémoire collective aurait mieux fait d'en garder le terrifiant souvenir. Au cours des 10 dernières années, diverses épidémies, comme en Asie en 2003 (SARS), en Grande-Bretagne en 2009 (grippe porcine) ou en Afrique de l'Ouest en 2014 (Ebola). Sur le plan économique, on estime à 40 milliards de dollars le coût du SARS, une épidémie considérablement plus limitée que celle de l'actuel coronavirus. Avec tous ces précédents et tant d'avertissements, le désastre actuel est la manifestation la plus flagrante de l'incurie de la politique sanitaire des États et de la gouvernance mondiale au cours des dernières décennies.

Cette incurie est bien celle des principaux acteurs du système international, et d'abord des États-Unis, de la Chine et de l'Union européenne. Notre Europe, en particulier, se montre incapable de définir et de défendre les intérêts communs de ses membres, incapable a fortiori de peser dans les affaires du monde.

Si le populisme s'est autant répandu dans le monde occidental, au dépens de la démocratie, c'est que les démocraties n'ont pas su organiser la mondialisation. Le populisme est toujours le grand bénéficiaire de l'inefficacité. Sans réaction vertueuse, principalement aux États-Unis et en Europe, le populisme progressera, et les

régimes autoritaires auront le champ libre pour prospérer et rétablir des barrières. Ou pour faire la guerre. Et si, comme il est possible, il apparaissait que les régimes autoritaires n'étaient pas plus efficaces que les démocraties dans l'actuelle pandémie, ce ne serait pas nécessairement à l'avantage de la liberté et de la paix.

Le grand sujet des prochaines années et décennies n'est pourtant pas de mettre un terme à la mondialisation. Mais pour que celle-ci ne se brise pas sur d'autres pandémies sanitaires ou peut être numériques (imagine-t-on une pandémie numérique à l'ère de l'intelligence artificielle ?), les États doivent se concentrer sur leur responsabilité première, qui est d'assurer la sécurité au sens large de leurs citoyens. La défense et donc les forces armées, la santé, la technologie, la monnaie sont au cœur de la sécurité. Et donc de la paix. Face à la rivalité sino-américaine, l'Union européenne est plus nécessaire que jamais, mais elle n'a pas de leader. En tous cas, les rares candidats au leadership n'ont pas de suiveurs. En pleine pandémie, Ursula von der Leyen se vante de l'ouverture de négociations pour l'adhésion de l'Albanie et de la Macédoine du Nord, mais elle ne voit pas que toute perspective d'élargissement est dérisoire quand la maison brûle. C'est à la sécurité de l'Union

qu'elle-même, le président du Conseil européen Charles Michel et le Parlement européen doivent consacrer toute leur énergie.

Quant à l'Alliance atlantique, elle est dans l'état de mort cérébrale que déplore Emmanuel Macron. On pourrait cependant imaginer sa renaissance, avec une conception extensive de la sécurité, certes autour d'intérêts géopolitiques identifiés en commun avec ses membres, mais aussi des problématiques de climat, de santé ou de numérique. Une telle initiative devrait venir de l'Europe. Une alliance ainsi redéfinie pèserait lourd face aux démocraties illibérales. Pareil projet est difficilement imaginable avec Donald Trump, mais il faut d'autant moins désespérer de l'Amérique que, sans elle, la dérive des continents se poursuivra inéluctablement. Dérive des continents les uns par rapport aux autres. Dérives à l'intérieur de chacun.

À court terme, les questions majeures pour vaincre la pandémie du Covid 19 sont d'ordre logistique et médical. On est stupéfait du délabrement des systèmes de santé, même dans un pays comme la France qui, à force de redistribuer

les revenus, bat tous les records en matière de dépenses publiques, mais peine de plus en plus à assurer ses fonctions régaliennes traditionnelles et renonce sans contrepartie à des pans entiers de sa souveraineté. On est stupéfait des pénuries de matériels et de médicaments. Stupéfait une fois de plus de la faillite du principe de précaution, et en fait de tant de pusillanimité, face par exemple à des solutions thérapeutiques proposées par des médecins éminents, comme si l'on refusait de lancer une bouée à une personne en train de se noyer, sous prétexte que la procédure d'homologation de cette bouée n'est pas achevée.

Le jour venu, il faudra résister à la tentation du lâche soulagement et de l'oubli. Au niveau international, puissent les semaines à venir faire émerger de nouvelles solidarités sur lesquelles, après la victoire, rebondir avec une vision profondément repensée d'un inévitable multilatéralisme.

J'en reste là pour aujourd'hui et vous assure de mes pensées les plus chaleureuses. ■

30 mars 2020

Chers amis,

Après ma première lettre il y a un mois (une éternité !), je reviens vers vous, sous la forme de quelques remarques concises.

1. Point n'est nécessairement besoin de recourir aux livres sacrés pour affirmer que l'actuelle pandémie remet l'homme en général, occidental en particulier, face à son penchant vers l'hubris. L'orgueil se heurtera toujours à la complexité de la nature qui dépasse et déjoue celle des œuvres humaines. J'espère que les apprentis sorciers, comme certains idéologues de l'« intelligence » artificielle, y trouveront matière à réflexion.

2. Certains m'ont reproché d'avoir dénoncé l'incurie des gouvernants face au surgissement du Covid 19, parce que selon eux celui-ci était « imprévisible ». Encore faut-il s'entendre sur la notion de prévision. En 2015, Bill Gates avait solennellement tiré la sonnette d'alarme, en

affirmant que le monde était beaucoup plus menacé par les virus que par les armes nucléaires. Bien d'autres personnalités moins célèbres avaient multiplié les avertissements de ce genre.

Plus un phénomène est complexe, plus il est difficile de dater l'apparition des « cygnes noirs » même identifiés. C'est la vraie difficulté, à la limite insurmontable. Dans ma lettre du 30 mars, je faisais allusion à l'avènement d'une pandémie numérique. On peut tenir un tel événement pour certain, tout en s'avouant incapable de prédire quand et comment il pourrait survenir. Il faut cependant s'y préparer.

3. Les États, dont la responsabilité première est de protéger leurs ressortissants, doivent donc entretenir des capacités d'action face aux catastrophes prévisibles mais non datables. Or, les choix publics dépendent au moins autant de la culture des sociétés vis-à-vis du risque que de la qualité de leurs bureaucraties et de celles

de leurs dirigeants du moment. De ce point de vue, la comparaison entre l'Allemagne et la France au cours des premières semaines de l'actuelle pandémie est à l'avantage de la première, alors que les deux pays dépensent en gros les mêmes montants pour leurs systèmes de santé. L'impréparation américaine est particulièrement troublante. En Asie, la situation est différente en raison de la fréquence des épidémies.

4. Quand on parle de choix publics en ces matières, il faut en principe distinguer entre la prévention et la réaction puis l'adaptation, tant au niveau national qu'international. En réalité, prévention et réaction ou adaptation sont liées, car moins on s'est préparé à une catastrophe ex-ante, plus la réaction et l'adaptation sont coûteuses ex-post. Trop souvent engluées dans l'immédiat, les sociétés tendent à refuser le coût public de la prévention. Ceci est vrai dans tous les domaines.

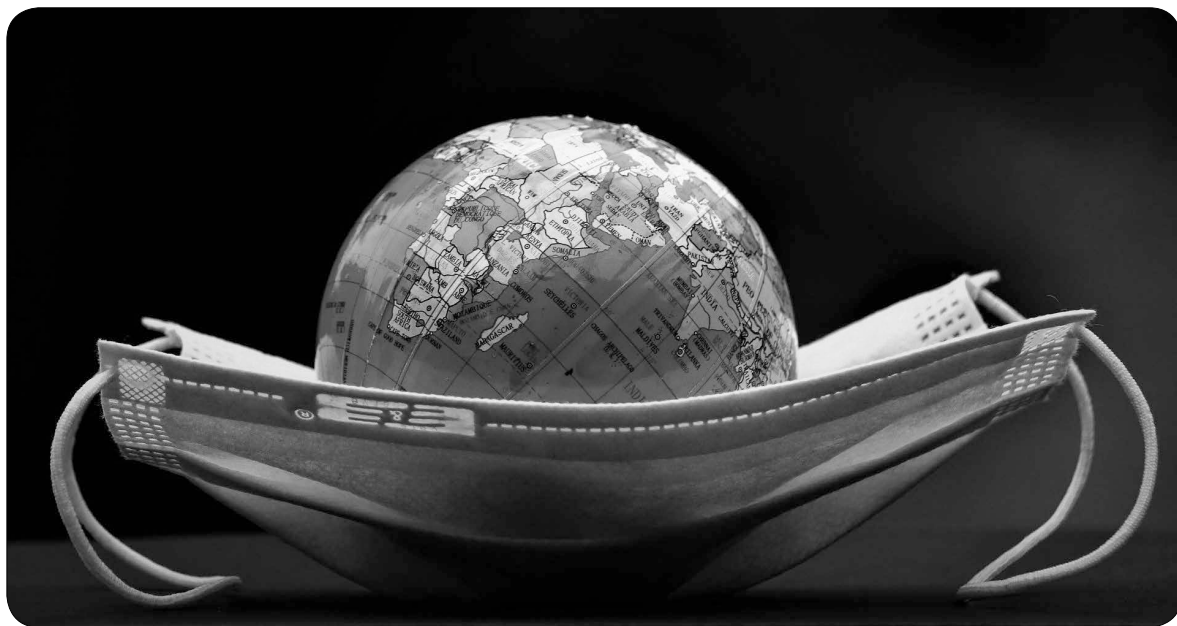
Face à la vitesse de cette pandémie qui les a pris au dépourvu, les dirigeants occidentaux ont d'abord fait le choix, avec les moyens du bord, de sauver le maximum des patients les plus sévèrement atteints par le coronavirus, en s'interdisant même de soulever la question des conséquences économiques et sociales des mesures prises à cet effet. On ne peut pas les en blâmer.

Ainsi en France, estime-t-on aujourd'hui que, sans le confinement, le nombre de morts pourrait être une dizaine de fois plus élevé, et donc de l'ordre de 200.000. Mais en face de ce genre de chiffre, passé le temps de la sidération – elle-même la conséquence de l'impréparation – on est bien obligé, partout dans le monde, de raisonner de manière plus large. Impossible par exemple d'ignorer les ravages qu'une baisse aussi brutale de l'activité économique mondiale, ou encore le confinement de centaines de millions de pauvres sur les cinq continents, commencent à provoquer. Les famines et la recrudescence d'autres maladies menacent. Il est à craindre qu'in fine le nombre des victimes de la pandémie soit d'un ou plusieurs ordres de grandeur supérieur à celui des décès directement dus au coronavirus.

5. Sur le plan médical proprement dit, l'essentiel dans l'immédiat est de donner aux médecins et aux chercheurs les moyens d'accomplir le mieux possible toute la gamme de leurs missions. Mais le débat sur le déconfinement dépasse de beaucoup celui qui se joue entre les experts médicaux, lesquels, vus sous l'angle de l'anthropologie, forment une tribu parmi d'autres. Entrer dans une phase du déconfinement, c'est aborder la question des choix publics avec des arbitrages incluant des intérêts précédemment mis entre parenthèses. Qu'on le veuille ou non, les gouvernements sont condamnés au calcul économique et social.

6. Les principaux enjeux sont internationaux. Certes, les premières semaines de la crise, à côté de comportements admirables, ont exacerbé les passions, les tensions, la panique, l'hystérie, le chacun pour soi, la recherche de boucs émissaires ou l'exploitation de la situation à fin de propagande. Mais la forme d'interdépendance qu'on appelle mondialisation ou globalisation est actuellement un fait. À court-moyen terme, aucun pays ne pourra se relancer tout seul. En particulier, ni la Chine, ni les États-Unis. En Europe, aussi supérieure qu'elle semble aujourd'hui, l'Allemagne a besoin de la France comme des pays du sud, et réciproquement. Les pays dont les structures étatiques sont faibles, comme beaucoup en Afrique notamment, ont besoin de l'aide des pays mieux pourvus. Le temps n'est pas à la guerre idéologique, mais à la coopération dans l'intérêt de tous, pour parvenir rapidement à une balance raisonnable entre les impératifs sanitaires et ceux du redémarrage de l'économie, en attendant les médicaments et les vaccins.

7. L'avenir à moyen-long terme de la mondialisation se présente de la façon suivante. Les arguments des économistes en faveur du libre mouvement des biens et services ou des capitaux, ou encore des personnes, sont bien connus. À certaines conditions, ils conservent leur pertinence. La principale de ces conditions est le renforcement de la coopération internationale. Ceci nous ramène à notre point de départ, c'est-à-dire la complexité. Plus les

interdépendances sont complexes, plus la coopération et donc la coordination à court, moyen et long terme sont nécessaires. Les grandes crises financières, comme celles de la fin des années 1990 et de 2007 – 2010, sont issues d'un défaut d'anticipation et de coopération. Cela est aussi vrai dans l'ordre géopolitique (je pense aux dérapages du « printemps arabe ») ou naturellement dans le cas de l'actuelle pandémie.

La prise en compte du long terme dans la coopération internationale implique des institutions fortes et bien dirigées, comme c'est encore le cas de Fonds Monétaire International dans l'ordre financier. La plupart, comme l'Organisation Mondiale de la Santé, ont besoin de profondes réformes. Or, le système international actuel est de plus en plus hétérogène idéologiquement. La défiance, le repli sur soi, la dissimulation, dominent à tous les niveaux. Le monde est radicalement dépourvu de leader. Si une telle situation perdure, les crises se multiplieront à différentes échelles, et le retour au protectionnisme, à une interprétation abusive de la notion de « bien stratégique », à une vision trop sécuritaire de chaînes de production ou d'approvisionnement, et en fin de compte au populisme, s'accroîtra.

8. Je conclurai sur l'Europe, en rappelant d'abord que l'Ifri avait choisi comme fil conducteur pour son 40e anniversaire, le thème

de l'avenir de l'Union européenne face à la compétition sino-américaine. Ce thème me paraît plus pertinent que jamais. Depuis un an, on voit l'Allemagne se résigner à commencer à envisager que la relation transatlantique puisse avoir structurellement changé de nature. Au-delà d'une éventuelle élection de Joe Biden, l'Alliance atlantique ne sera plus jamais ce qu'elle fut pendant la guerre froide. Dans le même temps, les Allemands comme les Français se sont mis à regarder la Chine différemment. Ils ressentent désormais la nécessité de s'en protéger. La France et l'Allemagne restent, comme elles l'ont toujours été, le pilier de la construction européenne. Les deux pays savent, comme d'ailleurs les autres membres de l'Union quoiqu'ils en disent, que seule cette Union fera la force de ses membres dans le monde à venir. Les conseils européens sont rarement spectaculaires. Mais celui de la semaine dernière, virtuel, a montré une fois de plus que, malgré les craintes, l'Europe avance dans les crises les plus graves. L'enjeu géopolitique est immense. Dans l'immédiat, il s'agit de prouver que « Bruxelles » peut surmonter les deux grands défis du moment : l'efficacité et la démocratie.

Avec mes remerciements pour votre attention, chers amis, et tous mes vœux pour votre santé et celle de vos proches. ■

EUGEN SIMION

Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură,
directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”
*Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section,
Director of the “G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory*
e-mail: eugen.simion@fnsa.ro

Anxietăți de primăvară

Abstract

Aceste pagini de jurnal, în care convenția preciziei calendaristice imediate este „acoperită” prin tutela unui anotimp, primăvara anului 2020, adăpostesc un mozaic de micro-eseuri. Autorul meditează, prin terapeutice recursuri livești, asupra condiției umane, supuse unei grele încercări: pandemia de Covid-19. Proza de idei se îmbină cu cea confesivă, cu notații care surprind, în cheie moralistă, atmosfera socio-politică a acestei primăveri, oferind un tablou literaturizat al actualității românești, al derutelor din jur. Totodată, însemnările converg, cu subtilitate, către o pledoarie pentru speranță.

Cuvinte-cheie: jurnal, actualitate românească, pandemie

These diary pages, in which the convention of the immediate calendar precision is “hidden” under the tutelage of a season, namely the spring of 2020, host a mosaic of micro-essays. The author meditates, through bookish therapeutical appeals, upon the human condition, subjected to hard challenge: the Covid-19 pandemic. The ideated prose merges with the confession, with notes capturing, in a moralistic key, the social and political atmosphere of this spring, providing a literary picture of the Romanian current issues, of the confusion all around. At the same time, the notes converge toward a plea for hope in a subtle manner.

Keywords: diary, Romanian current topics, pandemic

O primăvară nesigură, după o iarnă complet ratată. Simt, vorba lui Bacovia, că toți nervii mă dor și că anxietățile mă încolțesc. Ca să ies din această *stare de nestare*, citesc și, în unele cazuri, recitesc pe moraliști. Îmi plac enorm. Îmi dau sentimentul că trestia gânditoare a lui Pascal este, într-adevăr, simbolul demnității și al forței omului în fragilitatea, vulnerabilitatea

și fatala vremelnicie a existenței sale biologice. Măcar atât are spiritul omului pentru a se opune „mizerabilului Destin”, cum zice Macedonski într-un vers: „Și se uită și se uită mizerabilul Destin”. Vers memorabil, vers care anunță limbajul liric al lui Bacovia. *Mizerabilul Destin* face, așa-dar, ca, la începutul acestei nesigure primăveri, să-i recitesc – ca remediu – pe moraliști și să-mi gândesc singurătățile și angoasele care, nu știu

de ce, în ultima vreme nu mă slăbesc. Știu de ce, dar – fiind superstițios din fire – prefer să nu le mărturisesc și, mai ales, să nu le scriu. Am acest sentiment greu de justificat, recunosc, că nefericirile, presimțirile rele nu trebuie niciodată *scrise*, pentru că scriitura le dă vitalitate și le confirmă. Cuvântul poate tămădui, poate însă și ucide.

Notând aceste gânduri haotice, cu reflecțiile marilor moraliști în față, am căzut fără să vreau în ceea ce retorica numește *preteritiune*. Un paradox în care scriitorul intră fără să vrea, de multe ori, ca de pildă: *scriu ca să spun că nu-mi place să scriu*. Sau: *promit să nu respect de aici înainte nicio promisiune*. Mare și încurcat sofism în această logică a ilogicului! Ca să scap de el, continui, așadar, să notez dezgustul meu față de scris și să denunț, categoric, răul meu de literatură, decizia mea fermă de a nu mai citi și de a nu mai face, cât voi trăi, literatură... Alt paradox, altă cursă pe care mi-o întinde, cu viclenie subtilă, literatura în care m-am instalat încă din tinerețe. După ce am scris aceste propoziții, nu-mi este greu să observ că paradoxul meu este, totuși, slab și decizia mea de a nu mai pune mâna pe pix începe să cedeze. A și cedat, în fapt, chiar în momentul în care am notat gândul meu despre răul pe care mi-l provoacă literatura. *Răul de literatură* care vine și revine. O *boală profesională* – cum îi zicea Nichita Stănescu – a scriitorului. O boală tot atât de subtilă ca și *lennui* (o tristețe fără cauze precise, un sentiment, tot așa, de urât și melancolie), comparabilă cu *taedium vitae*, o maladie a călugărilor medievali. Românii n-au un termen precis care să numească această suferință indeterminabilă, așa că au numit-o printr-o parafrază: *starea de lăncezeală*. A venit apoi Noica și, la modul lui sofisticat, inspirat și paradoxal, i-a zis *stare de nestare*.

Așa că, umilit, mă întorc la caietul în care notez anxietățile, melancoliile mele de primăvară și protestele mele neputincioase față de răul de literatură ce mă cuprinde din când în când...

Găsesc reprodușă undeva o meditație a lui Goethe: „Cât de nefericit este omul – zice el – care, în loc să facă ceea ce poate să facă, preferă să se ocupe de ceea ce nu înțelege. Nu este de mirare că el va cădea”... Frumoasă, subtilă, sănătoasă (chiar

pragmatică) propoziție. Goethe este, se știe, un mare moralist și, când citești *Convorbirile* sale cu Eckermann, îți dai seama de ce germanii îl consideră reprezentativ pentru spiritul lor. Scriitorul lor național. În reflecția de mai sus, ceva, totuși, îmi spune că geniul goethean nu are în totalitate dreptate. Admit că este bine ca omul să facă ceea ce trebuie și poate să facă și să nu-și pună întrebări insolubile. Cum ar fi, de pildă, aceea dacă existența lui Dumnezeu se poate dovedi cu ajutorul științelor exacte. Sau să-I ceară lui Dumnezeu să i se arate în fiecare dimineață, pentru a-i risipi necredința. Admit, zic, că omul nu trebuie să se ocupe de ceea ce nu se poate dovedi, dar nu admit ideea că omul de creație își pierde timpul atunci când se apucă să mediteze la lucruri pe care nu le înțelege. La ce ar mai fi, atunci, necesari filosofii, moraliștii, gânditorii în genere, dacă nu s-ar apuca să caute nu numai ceea ce au găsit deja – după cunoscuta propoziție a lui Pascal –, ci dacă n-ar cuteza să meargă mai departe și să caute ceea ce n-au găsit încă și, mai mult, nu se știe deocamdată că există?

Cred, dimpotrivă, că rostul omului pe lume (și, cu precădere, rostul creatorului) trebuie să facă în așa fel încât să *înțeleagă neînțelegerea* și, astfel, măcar să împuțineze, dacă nu poate să-l îndepărteze de tot, întunericul din jurul spiritului său. Nu-i, oare, aceasta misia marii creații? De a înțelege, repet, neînțelegerea?! Și chiar dacă nu reușește, are cel puțin meritul de a pune întrebări neștiinței sale, de a obosi neînțelegerea cu asiduitatea interogațiilor sale. Ce face, în fond, Faust, eroul lui Goethe, cu ce se ocupă el zi și noapte, dacă nu cu lucrurile pe care nu le înțelege încă, și anume secretele ce fac parte din atributele divinității?! De mirare, spun, că marele Goethe, care le înțelege pe toate, crede în căderea omului care, voind să-și depășească condiția, își pune, totuși, și întrebări la care nu poate răspunde. Nu-i interogația primul pas pe care cunoașterea îl face spre necunoaștere?

★

Așadar: un soare de primăvară astenic, baco-vian, melancolii nedefinite și anxietăți învăluitoare, politicieni care, remarc, se iubesc cu o ură

grea și sinceră, și, peste toate, întrebări insolubile despre înțelesul neînțelesului... Am sentimentul că debutez bine în noul sezon...

*

În însemnările anterioare am vorbit despre iarna ratată și despre un început de primăvară capricioasă (ba nefiresc de cald, ba foarte frig) și despre anxietățile, suspiciunile mele. Au trecut de atunci câteva zile și, iată, anxietățile au sporit și suspiciunile au devenit certitudini. În rău, nu în bine. *Coronavirusul*, apărut în China, a ajuns repede în Europa și, dacă a ajuns în Europa, a sosit – și mai repede – la Gurile Dunării. Virusul se află, acum, pretutindeni și nicăieri, ca Sfântul Duh în viziunea teologilor medievali. Cei care știu mai multe despre el – oamenii de știință (dar nu știu nici ei totul, după cum mărturisesc) – zic că este vorba de un virus atipic, o combinație de *tulpini*, o formă agresivă, greu detectabilă și foarte greu de combătut. Un inamic nevăzut, conchid ei, un inamic ce a cuprins întreaga planetă. Pesimiștii de serviciu spun că este sfârșitul lumii sau, mă rog, ne apropiem de el. Alții, mai puțin superstițioși și mai raționaliști, exclud apocalipsa și încearcă să vadă ce se va întâmpla după ce acest *rău* se va curma. O propoziție ce se repetă este că viața va fi altfel după această teribilă pandemie, mai exact: economiile se vor reface greu după vidul în care au intrat, iar unele nu se vor reface deloc; relațiile sociale se vor modifica, iarăși, considerabil și chiar modul de a fi al individului va fi semnificativ modificat. Și încă altele de acest gen, deloc promițător...

Astfel de profeții sumbre înfloresc totdeauna în timpul catastrofelor. De câte ori până acum, întreb, s-a anunțat sfârșitul lumii? De multe ori, oricum. Războaiele, cataclisme naturale (cutremurele, potopul, molimele) provoacă, repet, mari spaime, care, la rândul lor, duc la profeții negre. Literatura a vorbit, de multe ori, despre asemenea dezastre urmate de teribile crize morale și psihice. Mă gândesc, de pildă, la modul în care a fost înregistrată ciuma, boală care a terorizat Evul Mediu și s-a manifestat până în pragul

Modernității. Daniel Defoe – autorul romanului *Robinson Crusoe* – publică, în 1722, *Jurnal din anul ciumei*, inspirat de alt jurnal care relatează direct flagelul ce a lovit Londra în 1665. Dacă în cazul lui Defoe este vorba de o ficțiune a nonficțiunii (*nonficțiunea* este, în situația de față, jurnalul care face, direct, cronologia unei boli cumplite), sunt alte exemple în care *diaristul* trăiește direct, *sur le vif*, evenimentele și le notează în caietele sale secrete. Așa face Samuel Pepys (1633-1703), funcționar la Amiralitatea Britanică, autor al unui jurnal intim, scris cu multă fereală, ca nu cumva să-l găsească nevasta lui, femeie curioasă și certărească. Samuel Pepys cunoaște (trăiește) nemijlocit ciuma ce bântuie Londra în 1665 și înregistrează, fără să facă literatură, ceea ce vede și simte în aceste momente de panică generală. El nu face speculații apocaliptice, înregistrează doar cu sinceritate și fără mari spaime ceea ce se întâmplă în jurul lui. Și ceea ce se întâmplă este un coșmar.

Asemenea relatări cu valoare documentară avem și noi. Ciuma de pe vremea lui Caragea este consemnată în documente de epocă și evocată, mai târziu, de Nicolae Filimon, în *Ciocoi vechi și noi*, și, cu mai mare autenticitate, de Ion Ghica, în memorialistica sa (*Din vremea lui Caragea*). Acesta din urmă face o descripție, de un realism negru, nu numai a infernului fizic, dar și a psihizei colective pe care o creează molima... Remarcabile sunt și însemnările despre holeră lăsate de Alecu Russo. El a trăit nemijlocit molima și, când o descrie, pornește de la ideea, nu lipsită de adevăr, că „la întâmplări mari se arată fizionomia popoarelor și se poate măsura puterea sufletească a omenirii”. Tot el, Russo – un spirit mesianic, ca și prietenul său, Bălcescu –, reflectează la comportamentul unei nații în momente catastrofale precum o molimă ucigătoare (holera sau ciuma). Românul, zice el, întâmpină răul cu un sentiment de resemnare în fața fatalității: „de este să fie, tot a fi”. Resemnat în fața inevitabilului și convins că ceea ce este scris omului se întâmplă, românul fatalist – comentează ironic scriitorul – „horăiește liniștit, măcar să pieie lumea”. Așa să fie? Parcă n-ar fi să fie așa, îmi vine să spun.

Nu-i atât de nepăsător românul în fața nenorocirii. Poate fi resemnat – vedem acest fapt în balada *Miorița*, pe care a descoperit-o chiar Alecu Russo –, dar în fața dezastrului care-l atinge, iminent, și pe el, este greu de crezut că românul se apucă „să horăiască”... Mai verosimile îmi par comentariile prozatorului despre efectul unei mari nenorociri asupra unei colectivități umane. „Nenorocirea – scrie el – ne rebotează iarăși pe toți frații.” Propoziție inteligentă, cu substrat mitic, despre care vorbește și Mircea Eliade, în studiile lui despre mit. Trecut printr-o mare încercare, *omul se naște a doua oară, renaște*. Russo folosește un termen creștin: nenorocirea „rebotează iarăși pe toți frații”. Înțeleaptă propoziție! Ea contrastează vehement cu cea de dinainte: aceea despre românul care „horăiește liniștit” în fața catastrofei, *nepăsător dacă lumea piere sau nu*. Remarcabilă, ca proză de atmosferă, este pictura dezastrului pe care îl lasă molima într-un oraș în care, până mai ieri, domnea spiritul sărbătoresc. Acum au rămas doar *tăcere* și *măhniciune* și nu se aude decât urlul câinilor sălbăticiți de foame și cârâitul asurzitor al ciorilor:

„Se auzea numai un vuiet înădușit, pe care glasul clopotelor de moarte [il] covârșea înfiorător, în toate părțile se întindeau bolnavii cerând ajutor, mame displetite strângând copiii lor morți, ștene de deznădăjduire, chihote drăcești prin cârcime și birturi, mulți arși de sete să târâiau pe la fântâni, se culca în glod, mulți murea, câțiva se ducea sănătoși. Înfricoșat lucru e boala prin orașe! Pe toate ulițele, cară plină de trupuri, cu picioarele, mâinile și capitile în toate părțile bălăbănind după umbletul nepotrivit. În zilele liniștite, auzirea morței de-abie îți lasă o impresie tristă, dară să vezi cum duce la groapă sute de mii, să vezi oameni tăvălindu-se în glod, să simți că per familii întregi, și uitându-te împrejur-ți să nu mai întâlnești un prietin măcar sau o cunoștință, este peste închipuire de a spune, și, ce e mai de jale, poate că astăzi nici nu ni mai aducem aminte de aceste jertfe”.

Să nu-l uităm pe Creangă, care, în *Amintiri din copilărie*, povestește, în stilul său plin de *măhniciune*, dar și de *jovialitate*, cum s-a îmbolnăvit de o *cinstită holeră* și cum, dus de Ștefan a Petrei – tatăl său – la munte, la niște ciobani

pricepuți, a fost tratat și vindecat cu mijloacele medicinei tradiționale.

Ciuma a inspirat – ca să spun astfel (cu o vorbă paradoxală, pentru că răul din existență nu-i venit *să inspire*, ci *să înspăimânte*) – și pe alți scriitori europeni. Jean de la Fontaine (1621-1695) i-a dedicat, cum se știe, o fabulă (*Les animaux malades de la peste*), Benjamin Constant face o comparație stupefiantă („arbitrariul este pentru moral ceea ce este ciuma pentru fizic”). Moralul și fizicul omului, desigur... Modernul Antonin Artaud (1896-1948), care declară că „orice scriitură este o porcărie”, compară – din nou surprinzător – ciuma cu teatrul, pentru că *nu numai că amândouă sunt contagioase*, ci amândouă sunt niște *revelații* pentru spirit. Paradoxal, nu? Foarte paradoxală apropiere, dar să vedem argumentele acestui scriitor căruia îi place să provoace ideile primite. Argumentul esențial este că teatrul, precum cumplitul flagel, reprezintă o revelație a „cruzimii latente” ce zace în lucruri și în individ sau într-un popor, provocându-i „toate posibilitățile perverse ale spiritului”. Nu se înțelege prea bine de ce teatrul revelează în om ceea ce produce ciuma (adică „triumful forțelor negre”, *profunzimile răului*), dar, trecând peste această ambiguitate, să reținem faptul că o molimă cumplită pune spiritul nostru la grea încercare. Acest fapt se înțelege ușor. Îl trăim și noi, azi, nepregătiți, vulnerabili, temători și, de multe ori, de-a dreptul îngroziți de ceea ce poate să facă hazardul cu noi, bieții oameni. Și atunci? Atunci – închis în casă – aștept ca răul să obosească. Mai mult: încerc să valorizez răul ce ne încolțește de peste tot, reflectând la ceea ce ni se întâmplă și încercând să pun ordine în ideile mele și în lucrurile ce mă înconjoară. *Timpul răului* poate fi și *un timp* nu numai al fricii de moarte, dar și un timp al cercetării de sine și de meditație despre fragilitatea noastră.

★

Este mai mult de o lună de zile de când, cetățean responsabil, m-am autosurghiunit în casă (spun așa ca să rămân în atmosfera creată

de însemnările lui Ghica și Alecu Russo), ca să mă feresc de holera postmodernă ce a căzut pe capul nostru. Comparația este, îmi dau seama, relativă, foarte relativă, pentru că holera din secolul al XIX-lea lovea pe spații mici, pe când epidemia provocată de *Covid* a cuprins întreaga planetă. O maladie, îi putem spune, globalistă. Poate chiar maladia postmodernității. Prilej de a se concentra asupra acestui subiect toată spaimea noastră și toată industria media. Orice post de radio și orice canal TV deschizi, dai – în ultimele cinci săptămâni – peste discuții, imagini, avertismente, întâmplări legate de acest flagel. Este bine pentru că ne pune în gardă – mai ales pe noi, cei trecuți de 65 de ani –, este însă (sau mi se pare mie) de multe ori excesiv prin faptul că, despre această veritabilă nenorocire, vorbesc nu numai cei care știu câte ceva, dar și cei care, în mod evident, nu știu nimic despre coronavirus. Le place să vorbească la nesfârșit, să facă ipoteze, să colporteze fel de fel de informații care, ulterior, se dovedesc a fi false. Așadar: o epidemie cu adevărat înspăimântătoare, ca o pedeapsă dată de Dumnezeu pentru necuviințele, păcatele noastre postmoderne și – în umbra ei – o altă epidemie: epidemia retorică – în care previziunile negre se unesc cu o jelanie de sfârșit de lume. Unii spun că acest *coronavirus* va dura până în decembrie 2020, alții că vom trăi (cine va trăi) cu el patruzeci de ani... Cel care face profeția din urmă (cea mai neagră dintre toate!) este un om de știință englez. Sunt și indivizi (i-am văzut și auzit la TV) care susțin, mândri, că virusul nu există. Este o născocire a politicienilor sau cam așa ceva. Dacă înțeleg bine mesajul lor, acești bravi cetățeni români sunt în mare parte „diasporeni” și s-au întors recent din țările în care muncesc. Sunt supărați – și, probabil, au și de ce (și-au pierdut locul de muncă) – și, reveniți în patrie, se arată nemulțumiți de ceea ce li se întâmplă (carantină, autoizolare, interdicții de tot felul). Observ fața unuia dintre ei. Numai mânie și ură... Și, apoi, limbajul lui plin de noduri, sughițuri și injurii. N-aș putea spune că Occidentul i-a subțiat spiritul primar agresiv și i-a educat caracterul.

*

Prima zi de Paști. O zi splendidă de primăvară. Stau pe terasă și observ pomii din curtea vecinului. Au înverzit și lasă impresia că, prin ei, natura respiră, indiferentă la molima ce ne ține pe toți în casă. Natura își vede de treburile și ritmurile ei. În fine, ceva ce merge în lumea aceasta imprevizibilă, bântuită tot timpul de crize și virusuri. Îmi amintesc o propoziție de Eminescu: „Natura nu minte”. Și alta de Victor Hugo: „Mama-natură este ghidul artei; folosiți-l ca să nu vă rătăciți” – îndeamnă el.

Părăsesc poezia și natura și mă gândesc, cum fac totdeauna în zilele de Paști, la îndepărtata mea copilărie. Cu ce nerăbdare le așteptam (eu și surorile mele), cu ce emoție le primeam! Trăiam realmente un miracol. Și ce trist eram atunci când se termina! Cu adevărat copilăria este un paradis de care nu-ți dai seama decât atunci când l-ai pierdut.

*

Îmi telefonează din când în când câte un fost student sau un coleg, un prieten (dintre cei foarte puțini pe care îi mai am) și mă întreabă – inevitabil – cum mă simt, cum suport reclusiunea și, în genere, *ce fac* în vremurile de restriște prin care trecem. „Fac bine” – răspund eu, nevoind să intru în bocetul general. „Fac bine”, încerc să valorific *răul* și să suport insuportabilul. Nu mă predau disperării pe care, în mod normal, ar trebui s-o iau în seamă. Nici sentimentului de inutilitate. Mă străduiesc să convertesc mizantropia mea și să-i dau un sens pozitiv. Lucrez, carevasăzică, sfidez deznădejdea, corectez și completez o carte ce așteaptă de doi ani s-o închei și, luat de alte proiecte, o abandonasem. Pare un act suspect de bravură, dar nu este decât o formă modestă de supraviețuire, o soluție de existență în vremuri de criză. Dar când n-a fost, vă întreb, istoria în criză? Și ce-a fost secolul al XX-lea – în care m-am născut și am trăit, e limpede, cea mai mare parte a vieții mele –,

ce-a fost dacă nu un lanț de crize majore și de tragedii abominabile? Și, mă rog, ce face cu noi și ce ne promite postmodernitatea din secolul al XXI-lea? Că eu nu știu sau, mai exact, eu nu mai cred de mult că istoria este rațională și, mai ales, că istoria are totdeauna dreptate, cum spuneau filosofii marxiști ai istoriei din secolul trecut.

*

„Nu vă este teamă?”, „Nu vă sperie această pandemie?”, „Cum suportați această *detenție, reclusiune* – cum vreți să-i spuneți –, această izolare mai mult sau mai puțin acceptată?”... mai sunt interogat. Răspuns: sigur că mi-e teamă, sigur că mă sperie ceea ce aflu seară de seară de la TV (evoluția rapidă a îmbolnăvirii, carantină, autoizolare, terapie intensivă, personal medical contaminat, decretul MAI, măsurile din ce în ce mai aspre luate de autoritățile MAI, care, în mod vădit, sunt depășite de situație etc.). Nu este îndoială că toate acestea mă îngrijorează și, repet, chiar mă înspăimântă, pentru că nu văd capătul lor. Și, mai ales, mă îngrijorează pentru că remarc încă o dată că Statul Român este slab, instituțiile lui de forță – cum le spun politicienii și politologii – nu funcționează eficient. Impresia pe care o am – sper să greșesc – este că „decidenții” acționează, și în această situație gravă, în raport cu interesele lor electorale: să nu-i supărăm prea mult pe „diasporenii” noștri, pentru că aceștia aduc voturi, să nu luăm măsuri severe, ca să nu se supere pe noi oamenii de afaceri străini și, Doamne păzește!, să-și retragă investițiile. Ce ne facem atunci? În fine, să fim atenți cu băncile, căci, dacă se supără băncile – toate cu capital străin –, este jale pe pământul pârcălabilor...

Ce-i de făcut? Pentru categoria mea de vârstă (cu mult, *hélas!*, peste 65 de ani), lucrurile par a fi mai limpezi. Trebuie să stăm în casă. Nu avem altă soluție. *Covid-19* are ce are, se pare, cu bătrânii. Dar nu numai ei. Nici politicienii noștri nu ne au la inimă, rămână vorba între noi. Și nu de azi, de ieri, ci de mult, *mai dă dămult*. În

anii '80, Elena Ceaușescu (temutul *Cabinet 2*) făcea – se spune – crize de isterie când îi vedea pe bătrânii înfometați de atunci stând, cu sutele, la coadă. În anii '90, intelectualii noștri elitiști făceau liste de *expirați* și pe ele figurau mai toți adversarii GDS-ului. Fără excepție. Îmi amintesc de o asemenea listă neagră alcătuită de un istoric nonagenar (Djuvara) și de un filosof mai tânăr și mai înverșunat (cine altul, dacă nu dl Liiceanu?), decizi să facă pustiu în jurul lor, în sferă intelectuală. Ce mizerie! Ce morală a imoralității...

★

Despre starea bătrânilor siliți să rămână în reclusiune a scris, de curând, un articol bun (adică drept, *în marginile adevărului* – în termenii lui Maiorescu), a scris – zic – un articol prof. Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române. Îl felicit. Sunt de acord cu el că gradul de civilizație și cultură, chiar și gradul de democrație al unui popor se măsoară și se judecă în funcție de atitudinea față de bătrâni. S-a spus, de multă vreme, că atitudinea față de *femeie* poate caracteriza un popor. Francezii păstrează și azi acest criteriu, când vorbesc de specificul lor. Observăm, azi, că, în postmodernitatea noastră globalistă, *bătrânii* încurcă din ce în ce mai mult societatea consumistă, pragmatică. Trăiesc, spun unii, să ocupe poziții sociale și intelectuale prea mult și consumă, de asemenea, mult. De aceea, sunt deseori vânați și apar legi care să le interzică, de pildă, să mai lucreze în cercetarea științifică... În ultimele decenii s-au făcut mereu aceste tentative, uitându-se că acești *bătrâni umaniști știu multă carte* și că tratatele noastre de istorie, dicționarele noastre de limba și literatura română nu mai pot fi făcute fără ei. Noroc că mai sunt, printre politicienii români, și oameni lucizi, care înțeleg despre ce este vorba și opresc, când pot, aceste manifestări de ură abisală... Este aberant să-i scoți pe G. Călinescu sau Tudor Vianu din amfiteatrul „Odobescu” pentru că au atins 65 de ani. O judecată – dacă nu o răzbunare – de indivizi complexați, dornici să le ia locul celor pe

care îi elimină, o gândire, vreau să zic, barbară, anti-intelectuală.

Umblă, în aceste zile, zvonul că bătrânii – povara, se pare, a societății românești – trebuie băgați în carantină. Să vedem, adică, cine mai scapă de acolo. Cine nu, nu... Socoteală cinică. Sper din tot sufletul că este o simplă scorneală politică (tot politică!), o obișnuită manipulare a opiniei publice, o mistificație menită să dezbină și să risipească lumea românească – și așa învrăjbită, deprimată.

La puțin timp după ce notez aceste propoziții, aflu de la TV că este, într-adevăr, o diversiune grosolană, menită să-l scoată din joc pe profesorul Streinu-Cercel. L-au și demis. Semn că notorietatea și simpatia de care se bucură în rândul populației nu convin politicianilor care se gândesc deja, în plină epidemie, la alegerile viitoare. L-am ascultat pe primul ministru Orban vituperându-l pe acest eminent profesor. Sinistru!

★

Primesc, mai zilele trecute, o scrisoare de la Thierry de Montbrial, intelectual eminent, membru al Academiei de Științe Morale și Politice din Franța, directorul-fondator al IFRI. Matematician la origine, el este, azi, unul dintre teoreticienii economici cei mai reputați. Organizăm împreună, de aproape douăzeci de ani, colocviul *Penser l'Europe*. În scrisoare (pe care o publicăm în numărul de față al „Caietelor critice”), el face câteva reflecții foarte pătrunzătoare și foarte grave în privința crizei prin care trece, azi, planeta noastră. O criză a sistemului bazat pe ideologia „mondializării liberale”, o criză pe care pandemia *Covid-19* o agravează. Citesc cu atenție demonstrația lui, este rațională, verosimilă și, mai mult decât atât, credibilă. *Covid-19*, zice el, „deschide perspectiva unei catastrofe economice durabile”. El arată „dezastrul sanitar al statelor și al guvernantei mondiale” și, în particular, epidemia de *Covid* dovedește incapacitatea Europei comunitare de a apăra interesele membrilor ei. La această ultimă reflecție devin foarte atent. Ea vine în întâmpinarea ideilor mele. Și nu sunt, de-

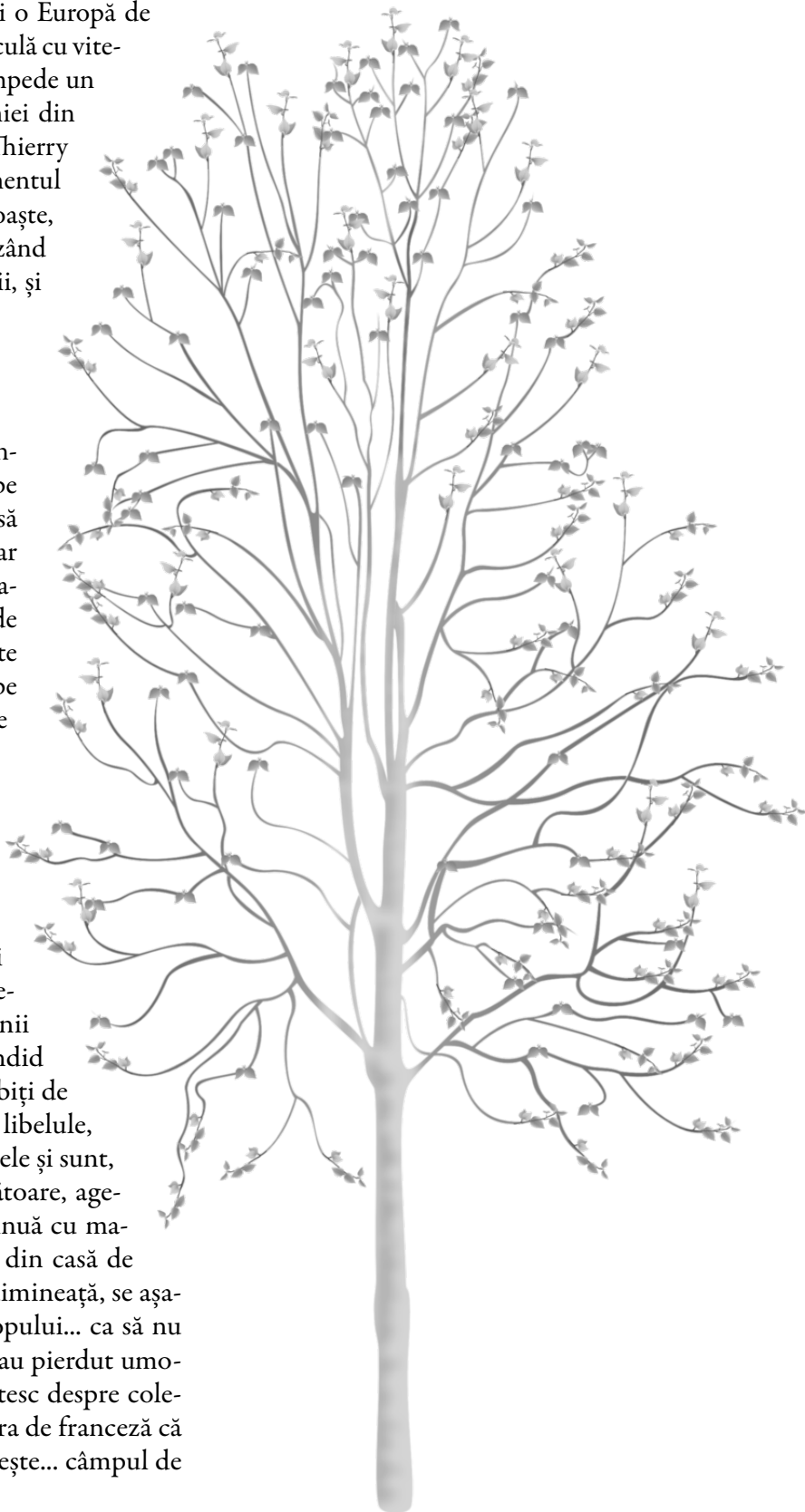
sigur, singur în această parte a Europei, socotită de mulți politologi occidentali o Europă de mâna a doua, o Europă care circulă cu viteză a doua... O spune, acum, limpede un filosof al culturii și al economiei din Occidentul care, avertizează Thierry de Montbrial, trăiește „falimentul principiului precauției”. Cunoaște, trăiește, îmi permit să spun, văzând lucrurile dinspre partea culturii, și alt tip de faliment.

✱

Când este vorba de „mondializarea liberală”, nu le știu pe toate și, deci, nu-mi permit să le judec pe toate... Observ doar faptul că o epidemie ce părea banală ca o obișnuită epidemie de gripă, pune în dificultate toate sistemele și întoarce lumea pe dos. Ceva este pe cale să strice mașina lumii...

✱

Privesc cei doi tineri mestecenii pe care Dan i-a sădit în mica noastră grădină atunci când s-au născut cele două libelule, Diana și Sonia. Mestecenii au crescut, arată absolut splendid în această primăvară, împodobiți de frunze fremătătoare. Fragilele libelule, Bobiță și Bubiță, au crescut și ele și sunt, azi, două adolescente fermecătoare, agere la minte, într-o luptă continuă cu matematicile. N-au ieșit nici ele din casă de cinci săptămâni și, în fiecare dimineață, se așază conștiincioase în fața laptopului... ca să nu piardă cursurile *online*. Nu și-au pierdut umorul. Când termină, îmi povestesc despre colegul care, avertizat de profesoara de franceză că va fi ascultat, părăsește englezește... câmpul de vânătoare... ■

ILEANA GAE

Filolog

Philologist

e-mail: ileanagae@yahoo.com

Dinamica lexicului în vremuri de epidemie

Abstract

Dinamica limbii este interesantă indiferent de moment, fără ca societatea să fie zguduită de evenimente marcante. Este suficient ca timpul să se scurgă în ritmul lui pentru ca un lingvist să observe fapte de limbă cu adevărat surprinzătoare. Cu atât mai mult limba devine mai curioasă, dacă în societate se produc schimbări care tulbură în oarecare măsură ordinea lucrurilor. De aceea, în contextul epidemiei, limbajul publicistic ne expune o limbă care freacă, iar acest freacă scoate la iveală situații care merită să fie semnalate. Acest articol selectează câteva contexte lingvistice din stilul jurnalistic, surprinzând evoluția limbii în vremea pandemiei. Mai întâi, atenția noastră s-a oprit asupra unor termeni specializați, care au pătruns cu acest prilej în limba comună, apoi asupra unor inovații lexicale și a unor sensuri conotative cu care se îmbogățesc cuvintele în actuala perioadă. În cele din urmă, sunt aduse în discuție câteva clișee jurnalistice care înrămează imprudent informația, în manieră absolut anostă.

Cuvinte-cheie: inovație lexicală, terminologie, polisemie, calc lingvistic, clișee jurnalistice

The dynamics of the language are interesting regardless of the social moment, without the society being shaken by significant events. It is enough that time will elapse at his own pace for a linguist to observe truly surprising language facts. All the more curious the language becomes, if changes occur in society that disturb to some extent the order of things. That's why in the context of the epidemic, the publishing language exposes us to a language that is trembling, and this hum of it brings out situations that deserve to be reported. In this article, we selected some linguistic contexts in the journalistic style, where we captured the evolution of language during the pandemic. First, our attention has turned to specialized terms, which have penetrated on this occasion in the common language, then on lexical innovations and connotative meanings with which words are enriched during this time. Finally, we brought up some journalistic clichés that recklessly frame information in an absolutely dull manner.

Keywords: lexical innovation, terminology, loan translation, journalistic clichés

Realitatea socială din vremea pandemiei a facilitat, firește, intrarea unor termeni științifici în limba comună. Cum era de așteptat, în scurt timp, pe cale mediatică, în uzul curent s-a răspândit o listă amplă de termeni din domeniul medical, cuvinte care nu se regăsesc (încă) în număr complet în dicționarele explicative ale limbii române. Dintre acestea, ne-au atras atenția câteva exemple, pe marginea cărora am notat unele observații în cele ce urmează.

Substantivizări... simptomatice

Adjectivul *simptomatic*, un împrumut din limba franceză, ca și antonimul său, *asimptomatic*, este adesea întrebuințat în informările mediatice din ultima perioadă și capătă în timp scurt o circulație largă. Dincolo de cunoscutul sens propriu (indicator al unei boli), *simptomatic* cunoaște și sens figurat, „care indică existența unei anumite stări de lucruri; semnificativ” (DEX 2009). *Asimptomatic*, deși înregistrat și el în dicționarele de largă circulație, este mai puțin întâlnit în limba curentă, dovadă fiind, pe de o parte, limitările lui semantice la sensul propriu: „care nu prezintă simptom clinic” (DEX 2009), pe de altă parte, păstrarea mărcii diastratice în dicționar, unde restricția de uzaj rămâne registrul medical. În contextul pandemiei, *simptomatic* și *asimptomatic* își extind sfera de circulație, în multe dintre situații fiind folosite cu valoare substantivală. De pildă, referirea la pacienții care prezintă sau nu simptomele bolii se face concis, printr-o metonimie: „Simptomaticii nu vor intra la muncă” (eazi.ro), „Asimptomaticii transmit doar în cazuri foarte rare virusul” (formaremedicala.ro), „Asimptomaticii nu-i pot infecta pe cei din jur” (mediafax.ro). Mai mult, substantivizarea acestor adjective dovedește o deprindere temeinică a vorbitorului

în folosirea lor, reflectând, prin urmare, uzul extins al termenilor.

Deși cu o întrebuințare sporadică, spre deosebire de termenii înrudiți enumerați, cazul adjectivului *presimptomatic* pare mai curios. Specializat, nefiind încă înregistrat în dicționarele explicative, se regăsește în mass-media cu un număr vizibil mai mic de recurențe. Totuși, prin intermediul presei, *presimptomatic* migrează din sfera vocabularului pasiv în cea a vocabularului activ¹. Preluat direct din jargonul medical, a intrat și el substantivizat în uzul curent: „Nu înseamnă că asimptomaticii sau presimptomaticii nu pot răspândi virusul” (romania.europalibera.org).

În limba comună au pătruns chiar grupări de cuvinte specializate, structuri standard din limbajul medical, în alcătuirea cărora intră adjectivele *simptomatic*, *asimptomatic* și *presimptomatic*. Contextele curente sunt limitate la câteva sintagme preponderent terminologice: *perioadă/fază/transmitere/răspândire/infecție presimptomatică*. „Particularitatea acestui virus de a fi contagios, chiar și în perioada presimptomatică” (stirileprotv.ro), „Transmiterea presimptomatică a fost observată în mai multe cazuri” (mediafax.ro), „Infecții asimptomatice sau presimptomatice” (mediafax.ro), „Depistarea în faza presimptomatică” (rfl.ro), „A preveni transmisiile presimptomatice sau asimptomatice” (epochtimes-romania.com), „Distincția între răspândirea asimptomatică și presimptomatică” (bursa.ro).

Deși fac parte din categoria neologismelor, este evident că adjectivele *simptomatic*, *asimptomatic*, *presimptomatic* circulă tot mai des în limbajul media, diminuând sau chiar eliminând restricția „specializată”. Prin intermediul presei, utilizarea lor s-a extins de la o terminologie la limbajul uzual, iar din punct de vedere stilistic, se poate anticipa „determinologizarea”² termenilor.

¹ Pentru distincția vocabular activ *vs.* pasiv, a se vedea Angela Bidu Vranceanu, Forăscu Narcisa, în *Limba română contemporană*, București, Editura Humanitas Educațional, 2005, p. 27.

² *Apud* Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, București, Editura All, 2008, p. 55.

O inovație... contagioasă: verbul *a carantina*

Așa cum este firesc în timpul tuturor schimbărilor sociale, și în perioada epidemiei au apărut câteva creații lexicale inedite. Carantina a presupus nu doar o izolare fizică în scopul combaterii bolii, ci, în plan lingvistic, a adus cu sine o serie de inovații lexicale pe care presa le-a folosit constant în acest timp. Astfel, pe cale orală, în vocabularul limbii române a fost introdus verbul *a carantina*, înrudit semantic cu *a izola*. Termenul nou concurează cu grupările *a intra/a fi plasat în carantină*. Nu este exclus ca, după modelul substantivului *izolare*, format de la verbul *a izola*, pe cale internă, de la substantivul *carantină*, să se fi format, probabil, și verbul *a carantina*. Mai mult, dată fiind scurtimea verbului, se observă preferința pentru folosirea lui, în detrimentul structurilor mai lungi. Prolific, de altfel, verbul pare să capete rapid conjugare cvasicompletă în utilizările curente: „Am carantinat până acum 300 de persoane” (ccsmm.mapn.ro), „Bulgaria nu-i va mai carantina pe români de luni” (mediafax.ro), „Dacă îl găsesc pozitiv, să îl și tratez și să îl carantinez pentru următoarele 14 zile” (agerpres.ro).

Se observă că *a carantina* capătă, în uz, și capacitatea de a participa la opozițiile de diateză. Se combină, astfel, cu cliticile pronominale, în construcții reflexive sau reflexiv-pasive: „Mai bine mă carantinez în sufragerie” (vice.com), „Se carantineză strict toate persoanele care vin din străinătate” (hotnews.ro). Chiar dacă în prima secvență

este vizibilă nuanța peiorativă, totuși, structura gramaticală este oportună.

Adesea este folosit ca adjectiv participial sau ca substantiv format de la infinitivul lung: „Localitățile, zonele din localități care au fost carantinate rămân sub măsura carantinării mai departe” (digi24.ro), „Impactul regimului de autoizolare/izolare/carantinare în contextul pandemiei Covid” (scumc.ro), „Măsurile de carantinare instituite pe durata stării de urgență” (digi24.ro).

Cel puțin bizară se dovedește și expresia *a plasa/a fi plasat în carantină* – „Ro-

mânii sunt plasați în carantină sau izolați la domiciliu”

(realitatea.net) –, căci,

conform dicționar-
relor, utilizarea

verbului *a plasa*

se limitează la

ideea de spațiu,

pe când *caran-*

tina nu exprimă

doar locul de

izolare, ci face

trimitere și la de-

numirea acțiunii

de a izola preven-

tiv.

Rămâne de văzut

dacă atestările verbului

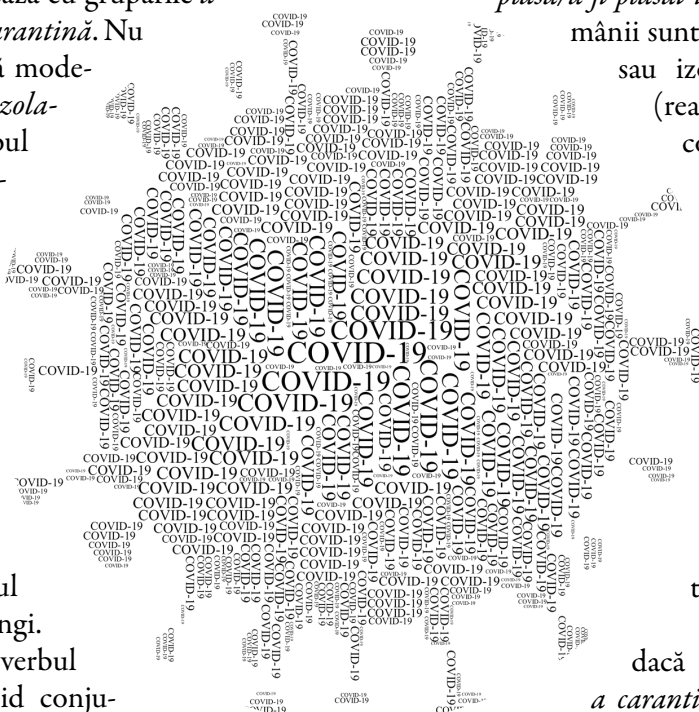
a carantina vor fi suficiente

și se va fixa ulterior în limbă,

fiind necesară introducerea sa în dicționar, sau dacă va fi fost vorba doar despre o inovație ocazională.

Polisemia *relaxării*

Schimbările sociale au scos la iveală nu doar cuvinte, ci și sensuri noi ale unor verbe sau substantive deja existente în limbă. Verbul *a relaxa*, respectiv substantivul *relaxare*, au fost folosite în contextul pandemiei într-o asociere nefirească de termeni: „Se confruntă țările care au relaxat măsurile cu o revenire a epidemiei?”

(capital.ro), „Austria a relaxat o parte din măsurile dure” (dw.com), „Italia va intra într-o nouă fază a măsurilor de relaxare” (forbes.ro).

În aceste situații, verbul *a relaxa* se îmbogățește cu un sens conotativ nou, neînregistrat în lucrările lexicografice. Valoarea expresivă a noului sens este dobândită recent, din asocierea cu substantivul *măsuri*. Structura este, de fapt, rezultatul unui calc lingvistic³ după limba engleză – *the relaxation of measures* („If we relax measures too much, then we will see a resurgence in transmission”, theguardian.com) – sau după limba italiană – *rilassamento delle misure* („Il rilassamento delle misure dovrà essere lento e graduale”, rep.repubblica.it). Adăugarea acestui sens contribuie, desigur, la dezvoltarea polisemiei verbului *a relaxa*.

Interesant este că noul sens se extinde fulgerător, iar verbul *a relaxa* apare și în alte contexte asemănătoare: „Europa se pregătește pentru a relaxa izolarea impusă de coronavirus” (economie.hotnews.ro).

Expansiunea clișeeleor jurnalistice

Nici „lexicul pandemiei” nu scapă de sub invazia clișeeleor jurnalistice. În sfera jurnalistică, vizibil afectată de prezența limbii de lemn, în manieră tipic gazetărească, cuvintele-cheie ale epidemiei s-au integrat imediat în structura unor clișee: „Lumea a fost lovită de pandemia de gripă spaniolă” (repubblica.ro), „Cât de nocive sunt dulciurile în lupta cu noul coronavirus” (stirileprotv.ro), „Lupta cu noul coronavirus continuă și după vindecare” (mediafax.ro), „Turcia a pierdut teren în lupta cu noul coronavirus” (smartradio.ro), „În confruntarea cu pandemia, România a dovedit încă o dată că este un partener de încredere” (agerpres.ro). „Lumea a fost lovită”, „lupta continuă”, „a pierdut teren”, „în confruntarea cu...” sunt metafore

ale dezastrului social și psihologic creat de panica virusului. Este lesne de înțeles că efectul stereotipiilor, multe dintre ele specifice presei de cancan, presupune, de departe, obținerea senzaționalului.

Comunicările oficiale sau diversele dezbatări televizate pe tema virusului îl fac a fi simțit ca atemporal, căci, deși nocivitatea lui s-a făcut cunoscută publicului pe toate căile media – nu mai reprezintă, așadar, un element de noutate în concepția colectivă –, în presă nu s-a renunțat la formularea noului *coronavirus*: „Care sunt simptomele noului coronavirus?” (unicef.org), „Noul tip de coronavirus este de zece ori mai letal decât virusul responsabil de gripa de tip A” (capital.ro). Că formularea rămâne validă se explică, probabil, prin aspecte de ordin mai degrabă psihologic: incertitudinea vindecării sau, poate, efectul letal care întreține, astfel, sentimentul de spaimă și de curiozitate. În absența unor soluții ferme pentru anihilarea virusului, informările cu privire la enigmele sale rămân temporar formulate în maniera unor dezvăluiri inedite, misterioase.

Dincolo de gravele efecte sociale provocate de epidemie, în lexicul jurnalistice au apărut și exprimări metaforice, cu efect ironic: „Prima este pandemia de COVID-19... A doua este pandemia de teamă” (revistabiz.ro).

Cu cât este mai puternic impactul pe care unele cuvinte îl au asupra limbii române într-o anumită perioadă, cu atât probabilitatea de a se fixa în limbă este mai îndoielnică. Ni s-a dovedit de-a lungul timpului, prin numeroase cuvinte specializate, metafore ale momentului, pe care presa le-a cultivat, iar ulterior au fost ignorate⁴. În cazul de față, este greu de anticipat dacă odată cu trecerea epidemiei, noile achiziții lexicale vor reveni la statutul inițial sau dacă își vor pierde statutul terminologic, pentru a fi preluate în limba comună. ■

³ Despre calcul lingvistic, a se vedea Theodor Hristea (coord.), în *Sinteze de limba română*, București, Editura Albatros, 1984, p. 100-121.

⁴ Pentru evoluția sensurilor, a se vedea lista cuprinzătoare de termeni specializați care au fost folosiți în limba comună prin intermediul presei, fără a avea șansa de a pătrunde în sistemul limbii române, în Adriana Stoichițoiu-Ichim, *op.cit.*, p. 64-79.

ALEXANDRU DUMITRIU

Ziarist, București

Journalist, Bucharest

e-mail: alexandru.dumitriu.ro@gmail.com

De vorbă cu criticul și istoricul literar Valeriu Râpeanu:

„Am cunoscut ce nu vor mai cunoaște/ Aceia ce în urma mea s-or naște” (I)

Abstract

În această primă parte a unui amplu interviu memorialistic – desfășurat telefonic, pe parcursul câtorva zile, în timpul Stării de urgență sub care se află România din 16 martie a.c. –, criticul și istoricul literar Valeriu Râpeanu evocă momente semnificative trăite în copilărie și adolescență. Născut în septembrie 1931, în localitatea prahoveană Ploieștiori, de lângă reședința județului, centru industrial de importanță strategică pentru armata germană, cărturarul a cunoscut urgia bombardamentelor anglo-americane din cel de-al Doilea Război Mondial abătute asupra acestei zone petrolifere. Atacurile aeriene petrecute în 1943 și 1944 constituie numai unul dintre capitolele dialogului. Sunt rememorate evenimente politice și militare ale anilor de dinaintea intrării României în război, cu contextualizări internaționale, cu numeroase descrieri de natură socioculturală etc. Mărturia istoricului literar aduce în prim-plan drame ale războiului, într-o narațiune ramificată adesea în substraturi autobiografice.

Cuvinte-cheie: istorie orală, memorialistică, autobiografie, al Doilea Război Mondial, interviu

In this first part of an extensive interview focusing on memoirs – carried out on the phone for several days during the Emergency state in Romania, starting on the 16th of March – Valeriu Râpeanu, literary critic and historian, evokes significant moments of his childhood and youth. Born in 1931, in Ploieștiori, a settlement in the Prahova county near the county capital city, an industrial centre of strategic importance for the German army, the scholar experienced the wrath of the Anglo-American bombing attack against this oil target. The airstrikes from 1943 and 1944 represent only one of the chapters of the dialogue. Military and political events before Romania's entering the war are recalled with international contextualization, numerous descriptions of a social and cultural nature. The confessions of the literary historian provide a close-up of the drama of the war in a narrative oftentimes ramified out into autobiographical substrata.

Keywords: oral history, memoirs, autobiography, World War Two, international politics, interview

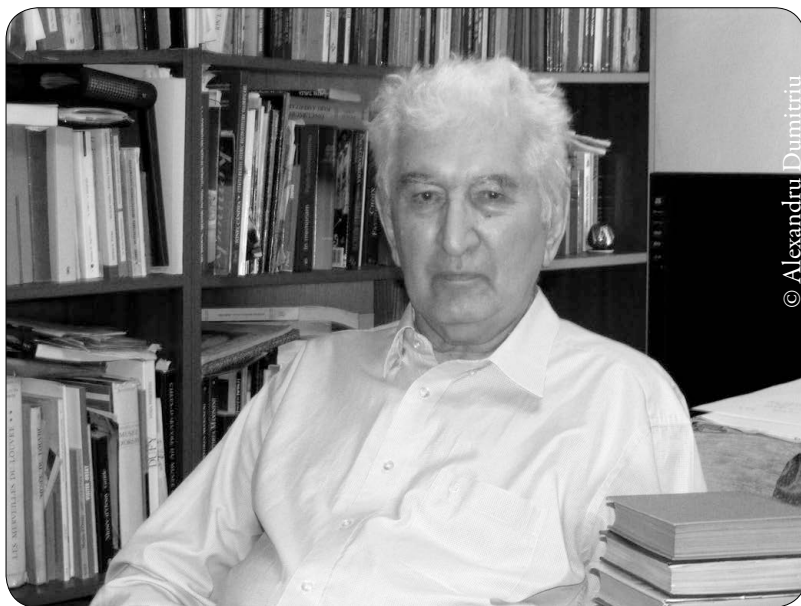
* Material realizat în cadrul Proiectului *Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe* (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/Nr. 54PCCDI/2018.

„Am cunoscut ce nu vor mai cunoaște/
Aceia ce în urma mea s-or naște” (I)

- Stimate domnule profesor Valeriu Râpeanu, traversăm o perioadă de mari nelinești, de mari îngrijorări. De aproape o lună de zile, viața noastră, a tuturor, s-a schimbat, din cauza unui virus care a cuprins întreaga lume. România se află, de la jumătatea lunii martie, în stare de urgență. Nu știm cât va dura această criză și, mai ales, nu știm ce se va întâmpla după încheierea ei, tot mai multe voci anunțând o criză economică fără precedent... Generația dvs., care a trăit bombardamentele și dramele celui de-al Doilea Război

Mondial, dictatura militară antonesciană, ocupația sovietică și alte secvențe istorice importante (mă gândesc la dictatura regală, scurta perioadă a statului național-legionar sau rebeliunea legionară), generația dvs., așadar, cunoaște încă o încercare. Copilăria și adolescența dvs. s-au desfășurat sub semnul războiului, într-o atmosferă învolburată – nu știu dacă am ales cuvântul cel mai potrivit. Vă propun, în aceste zile de reclusiune domiciliară, un interviu telefonic memorialistic, o evocare a episoadelor enumerate mai sus. Amintirile, mărturiile dvs., trecute prin filtrul istoricului literar, al cărturarului, ne-ar putea, cred, oferi o altă perspectivă asupra acestui prezent atât de nesigur...

- Începem acest dialog în ziua de 5 aprilie 2020. În urmă cu 76 de ani, la 5 aprilie 1944, imediat după prânz, am trăit una dintre cele mai dramatice experiențe ale vieții mele. Acum, după 76 de ani, ne aflăm închiși în casă din pricina unui virus despre care știm că vine din China, dar nu știm pe ce căi a ajuns în Europa și nu numai. Ne pierdem în ipoteze și nu cred că vom cunoaște vreodată adevărul. Din pricina acestui virus stăm în casă – și trebuie să stăm, asta este realitatea, nu stăm numai noi. Alături de noi sunt toate țările, inclusiv cele care ne-au bombardat în 1943-1944, ca și cele lângă care eram atunci. Acum, suntem toți „înfrățiți” sub semnul acestei pandemii. Atunci, ne luptam cu ei sau se luptau între ei deasupra noastră.

© Alexandru Dumitriu

Aș vrea să spun că ceea ce voi relata aici nu reprezintă o reconstituire istorică pornind de la momente ale trecutului nostru, ci reamintirea unor „clipe de viață”, așa cum au fost receptate în copilăria și adolescența mea – petrecute mai întâi într-un sat de pe Valea Teleajenului, apoi în mediul intelectual al Ploieștilor. Voi căuta să redau reacția omului obișnuit în fața unor evenimente pe care istoria le-a prezentat conform normativelor vremii, schimbate radical, de trei ori, între 1938 și 1948. Nu o dată, voi înfățișa modul în care *imaginarul popular* recepta faptele – *altfel* decât le prezenta propaganda timpului.

Deținuții politici din URSS și bombele cu praf

- Să începem, dacă sunteți de acord, cu bombardamentul din 5 aprilie 1944, urmând să recuperăm, pe parcurs, cronologia anunțată mai devreme...

- Așadar, pe 5 aprilie 1944, s-a desfășurat bombardamentul „cel mare” de la Ploiești, urmând celui din ziua de 4 aprilie, de la București. Nu era primul asupra Ploieștilor. Trăisem experiența celui de la 1 august 1943, un bombardament la joasă altitudine. Trăisem – e bine să spunem – și câteva raiduri sovietice. Departate de mine gândul de a spune că acestea din urmă au fost o joacă. Nicidecum! Dar, spre deosebire de ce am trăit la

1 august 1943 și la 5 aprilie 1944, bombardamentele sovietice erau derizorii... Locuiam în comuna Ploieștiori din județul Prahova, prima comună de pe șoseaua Ploiești-Vălenii de Munte. Casa noastră era foarte aproape de gara Blejoi, prima gară de pe linia ferată Ploiești-Vălenii de Munte. Mă uitam pe fereastra deschisă a bucătăriei noastre, ca și cum aș fi contemplat un răsărit sau apus. Am văzut un avion sovietic, asupra căruia se trăgea, fără a fi atins. Nu se angajase o luptă aeriană. Avionul a luat un picaj și a lansat o bombă asupra uneia dintre marile cisterne de la rafinăria Vega, situată lângă satul nostru. Era prima rafinărie cum ieși din Ploiești spre Vălenii de Munte. Într-un alt bombardament sovietic, a fost atinsă gara Blejoi, care avea, ca mai toate gările din acele timpuri, două linii, pe care trenul putea face *cruce*, așa se numea în limbajul ceferist. Era și o *linie moartă*, unde garau mai ales vagoanele care, la noi, aduceau, de la munte, lemne pentru iarnă. (Tatăl meu cumpăra un vagon de lemne ca să ne putem încălzi o iarnă întreagă. La școală, se aduceau mai multe.) Ne-am dus la gară, să vedem dacă s-a distrus ceva. Bomba căzuse lângă locul în care se trifurcau acele linii, lovind linia moartă. Celelalte nu suferiseră avarii. Era ceva ciudat. Și, atunci, în imaginarul popular, s-a născut ideea că aceste bombe erau fabricate în uzine în care lucrau deținuții politici din URSS și că aceștia, în loc să pună explozibil, puneau praf! Ceea ce, trecând timpul, devine amuzant. Și, dacă stai să compari bombardamentele sovietice cu cele anglo-americeane, devastatoare, care au urmat, puteai să și crezi așa ceva.

Credeam că n-o să mai apucăm ziua de mâine

- Cum ați descrie clipele pe care le-ați trăit la 5 aprilie 1944?

- La 5 aprilie '44 am fost siguri că, așa cum spunea Domnișoara Nastasia din piesa lui G.M.-Zamfirescu, „N-o să mai apucăm ziua de mâine!”. După bombardamentul de la 1 august '43, începuse – ca să folosim o expresie care va circula mai târziu – o muncă de lămurire, ca oamenii să-și construiască adăposturi pe lângă casă. Așa că

și mama a apelat la câțiva vecini – tatăl meu murise în '42 –, ca să amenajeze un adăpost sub nucul din grădină. Era un nuc bătrân, ramurile lui se revărsau îmbelșugat; era bucuria noastră, a copiilor, pentru că, de Paști și Crăciun, aveam cozonaci și prăjituri cu belșug de nucă... Dar, dintr-o dată, funcția lui se schimbă. S-a săpat un adăpost în care încăpeau câteva persoane, nu prea înalt, acoperit cu tablă și pământ, ca să nu pătrundă schije. În acest adăpost, am intrat, la bombardamentul din 5 aprilie '44, cu mama, sora mea, sora mamei mele, băiatul ei – vărul meu Nicușor, care va deveni inginer – și două-trei vecine. Bombardamentul s-a desfășurat „în valuri”. A fost un prim val, apoi o pauză, în care am ieșit puțin afară, să ne dezmetecim, să vedem dacă a mai rămas ceva în jurul nostru. Bombele păreau să cadă foarte aproape. După care au urmat al doilea și chiar al treilea val. Când vom ajunge la bombardamentul din Sâmbăta Paștelui, care a fost al doilea bombardament din aprilie '44 asupra Ploieștilor, o să vedeți de ce se venea „în valuri”. A fost ceva îngrozitor! Plângeam, ne era frică, auzeam bombele șuierând și credeam că identificăm locul unde vor pica. Era un zgomot cumplit, se amestecau șuieratul înfiorător, explozia apocaliptică a bombelor, tirul continuu al artileriei antiaeriene româno-germane și lupta pe care avioanele de vânătoare românești o angajau cu aviația anglo-americană.

- Satul a fost atins de bombe?

- Satul a fost atins mai târziu, în câteva locuri. Chiar gospodăria bunicilor mei a fost lovită, noroc că ei apucaseră să fugă. Dar au căzut foarte multe bombe pe câmp. Rămăseseră adevărate cratere! Când s-a arat în '45, coboram cu plugul câțiva metri. Recolta de porumb a fost extraordinară! Ieșise la suprafață pământ proaspăt... Revenind, 5 aprilie '44 a însemnat o zi de infern. Bombardamentul a durat peste o oră. Nu știam ce s-a întâmplat la Ploiești. În sat nu era decât un telefon, la primărie. Am aflat abia mai târziu ce distrugerii au fost în oraș, când au început să vină consăteni pe care bombardamentul i-a prins la Ploiești. Stăteam la poartă, să vedem cine vine și ce ne poate spune. Am aflat că au fost lovite masiv centrul și Gara de Sud, pe unde

treceau trenurile de trupe și de aprovizionare spre Moldova. Frontul se oprise pe linia Chișinău-Iași, iar spre sfârșitul lui mai, începutul lui iunie '44, acolo s-a dezlănțuit uraganul. În martie, conform comunicatului oficial, Armata Roșie era deja în Bucovina. S-a căutat, în primele bombardamente, în cel asupra Bucureștilor și, apoi, în cel asupra Ploieștilor, să se distrugă căile de comunicație spre front, pentru a se întârzia aprovizionarea cu trupe noi, muniție și hrană. Și, bineînțeles, au fost vizate rafinăriile din jurul Ploieștilor. Un lucru pe care trebuie să-l spun: în ziua de 4 aprilie, la București, așa cum rezultă din toate memoriile, dimineață se dăduse o alarmă. Se organizau, de ceva vreme, „exerciții” legate de bombardamente. În acest fel, se observa cum intră în dispozitiv bateriile antiaeriene, modul în care populația părăsește străzile și cum armata ia pozițiile de tragere. Existau radare. Unul era instalat în comuna Olteni, mai sus de Vălenii de Munte, un radar al armatei germane. Am aflat ce s-a întâmplat la București, dar nu din presă. Ziarele de a doua zi n-au scris nimic, iar la radio se difuzase un comunicat – cât se poate de laconic – despre un bombardament asupra unor obiective civile. Tot timpul s-a vorbit de *atacuri teroriste*, de *raiduri teroriste*. Colegii lingviști din generația noastră ar putea porni o cercetare, să vadă când apare în publicistica noastră acest cuvânt, *terrorist*, și cu ce sens. Termenul s-a folosit nu în legătură cu luptele de pe front, ci pentru a defini natura bombardamentelor, faptul că aceste raiduri aveau ca scop să semene o stare de panică, de spaimă în rândurile populației. Mai trebuie spus că toate școlile din țară, de orice grad, au intrat în vacanță la 30 martie. Era ceva, totuși, neobișnuit. Pe atunci, școala avea rigorile ei, cu vacanțe bine stabilite, nu le schimba un ministru de la un an la altul...

Monștri pe calea ferată

- Se încheiase oficial anul școlar, cu medii, cu premii?

- Da, ca și cum ar fi fost în iunie, dar fără festivități de premiere! Am intrat în „vacanța mare” după ultima oră, când am plecat acasă. Eram

bucuroși că anul școlar s-a încheiat mai devreme. Nimeni nu știa ce ne așteaptă peste câteva zile. În ultimele două luni – și asta constituia un motiv de îngrijorare – începuse evacuarea arhivelor tuturor instituțiilor publice. Țin minte că, la orele de lucru manual și nu numai, așa neîndemânatici cum eram, îndosariam arhiva liceului nostru, „Sf. Petru și Pavel”. Dacă n-am fi făcut asta, dacă biblioteca nu ar fi fost evacuată, când a fost lovit liceul, totul dispărea. Biblioteca liceului era extraordinară! Fără niciun fel de exagerare, putem spune că era Biblioteca Academiei la Ploiești. Se găseau toate volumele importante apărute până la 1 aprilie 1944, ca și colecțiile unor reviste culturale importante. Așadar, s-au evacuat arhivele instituțiilor publice – ale Primăriei, ale Prefecturii etc. Unele au fost depozitate pe Valea Teleajenului, altele pe Valea Prahovei. Un alt lucru neobișnuit. Din 1940, în jurul Ploieștilor se desfășurase artileria antiaeriană germană – chiar lângă islazul unde mergeam noi, copiii, să ne jucăm. Unele tunuri erau pe calea ferată. Adevărați monștri... Ne duceam și ne uitam la ei ca la niște arătări, ca la ceva venit din altă lume! Și chiar veneau din altă lume, dacă am fi comparat cu ce aveam noi. Se făceau exerciții – nu de tragere, ci de comandă, de ochire, mai ales de precizie. Într-o după-amiază de duminică, mă jucam cu o verișoară mai îndepărtată a mea, Gica, și cu alți copii de vârsta noastră. Am trecut calea ferată și am ajuns lângă o baterie antiaeriană germană. Ne-am apropiat și soldații ne-au făcut semn să venim. Bucuroși că vom vedea de aproape ceea ce ne intriga de săptămâni de zile, ne-am dus. Câțiva ne-au mângâiat pe creștet, ne-au dat biscuiți. Ostașii noștri nici nu visau la așa ceva... Vedeți în documentarele închinat Reginei Maria cum este proslăvit, ca un gest caritabil ieșit din comun, faptul că Doamna Țării mergea în spitale și oferea răniților și mutilaților câte *un* biscuit și *o* țigară! Ne uitam la cutiile cu trabucuri și la ostașii care fumau. Aveau un miros ademenitor. Un gradat ne-a dat un trabuc, să tragem de două-trei ori din el. Peste câțva timp, nu știu cât, m-am trezit la Spitalul „Boldescu” din Ploiești, unde am fost dus de un vecin care a pus caii la căruță. După câteva fumuri trase în piept,

am leșinat și eram inconștient. Atunci am fumat pentru prima și ultima oară în viața mea. Și am devenit un dușman al fumatului!

Tragedia din Sâmbăta Paștelui

- Ce stare de spirit semănase bombardamentul din 5 aprilie 1944?

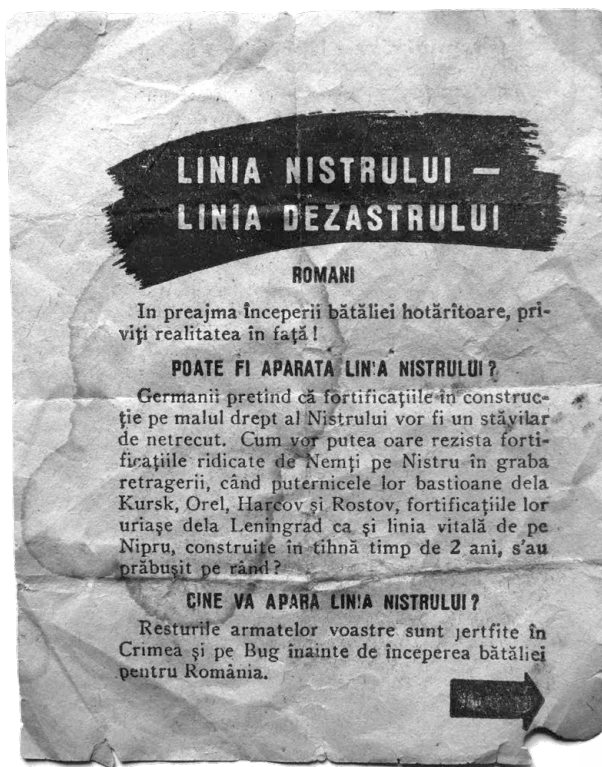
- După acest bombardament, sigur că eram înspăimântați. Între 5 aprilie, care cred că fusese într-o zi de marți, și Sâmbăta Paștelui a fost un repaus. Am crezut că, după bombardamentul din 5 aprilie, vor trece luni bune până la viitorul atac aerian, la fel cum se întâmplase după cel de la 1 august '43... Dar se schimbaseră multe, pe care noi, oamenii de rând, n-aveam cum să le știm. Era presiunea URSS asupra Aliatilor de a deschide cel de-al doilea front, pentru care aceștia nu erau încă pregătiți. Și, atunci, în compensație, trebuiau să lovească principala sursă de aprovizionare cu petrol a armatei germane (Ploieștii și împrejurimile), nodurile de cale ferată (cum era orașul nostru), să atragă forțe militare în luptele aeriene care se dădeau în aceste zone: Ploiești, București, Brașov ș.a. Și, deloc neglijabil, dimpotrivă, era faptul că, spre deosebire de 1 august '43, când bombardierele au decolat din Libia, de la Benghazi, acum, bazele se aflau mult mai aproape, și anume în Italia, la Bari și la Foggia. Între 1 august '43 și 5 aprilie '44 trecuseră opt luni. Acum, erau „semne” că distanța nu va mai fi atât de mare. Dar nici nu se credea că va fi atât de mică și că seria bombardamentelor va fi una de lungă durată. Pe 5 aprilie, către ora prânzului, locuitori ai Bucureștilor au început să plece spre Sinaia – Valea Prahovei, mai bine zis. Au fost „prinși” de bombardamentul anglo-american asupra Ploieștilor. Constantin Argetoianu sau Ion Hudiță ne-au lăsat mărturie cutremurătoare. Mai mulți ploieșteni se retrăseseră – provizoriu – în satele din jurul orașului. Una dintre cele două surori ale mamei mele era căsătorită cu un mare medic al Ploieștilor, N. Racoveanu. Am locuit la ei din 1941. Acum, în primăvara anului 1944, se retrăseseră la Ploieștiori. Se putea face un fel de navetă, te duceai dimineață la slujbă și veneai mai

pe seară. Unii mergeau și pe jos, alții cu trăsura. În Sâmbăta Paștelui, cu o căruță a bunicului meu, Gheorghe Stănescu, tatăl mamei mele, ne-am dus să mai aducem ceva lucruri de la Ploiești. Distanța era foarte mică până la noi, care stăteam în capătul dinspre Văleni al satului, erau 3 kilometri de la Spitalul „Boldescu”. Am fost acasă, am încărcat niște geamantane, nu prea multe, și am plecat. În căruță eram eu, unchiul meu și un băiat, care mâna calul. La Spitalul „Boldescu”, mergând spre rafinăria Vega, unde intram pe șoseaua care ducea la Văleni, un băiat din satul nostru, mai mare decât mine, funcționar la Ploiești, era pe trotuar și ne-a făcut de câteva ori semn cu mâna ridicată spre cer. Am înțeles că va fi un bombardament. Unchiul meu i-a spus căruțașului: „Dă bice!”. Imediat, a sunat alarma. În acel moment, a apărut pe străzi un furnicar de lume. Am mers pe lângă bodega „Arvunescu”, am trecut râul Dâmbu și am intrat pe șoseaua Ploiești-Văleni. Când am ajuns în dreptul rafinăriei Vega, ieșeau funcționari, tehnicieni – cei care puteau să plece, fiindcă unii trebuiau să rămână la manetă, cum se spune. Atunci am văzut ce înseamnă disperarea colectivă. Pentru că bombardamentele vizau aceste obiective. Din trei inși, în căruță ajunseserăm cam unsprezece-doisprezece! Femeile plâneau, se gândeau la copiii lor, nu știau ce să facă, unde să meargă ca să se salveze. Și, atunci, s-a întâmplat un lucru îngrozitor, la care am fost martor. Pe unde am mers noi, cu căruța, era pericolul să nimerim sub bombe. Între șosea și rafinărie era numai un șanț... Eram foarte expuși. Cei mai mulți au luat-o la stânga, unde coborai puțin, era un fel de denivelare, și începea un câmp întins, semi-cultivat. În oraș și în jurul orașului – și acesta a fost, iarăși, un motiv de îngrijorare –, se montaseră butoaie din care, în momentul în care suna alarma, ostașii împrăștiau ceață artificială. Aviația anglo-americană aruncase manifeste despre această ceață. Era un mod de a se dezvinovăți, arătând că, dacă ne lovesc, nu ne lovesc din pricina lor, care urmăresc anumite obiective militare, ci din pricina acestei cețe. Aruncau mai multe tipuri de manifeste. Am avut un alt manifest, care se numește *Linia Nistrului – linia dezastrului*. Ne spuneau

„Am cunoscut ce nu vor mai cunoaște/
Acea ce în urma mea s-or naște” (I)

adevărul, că nu se putea rezista. Și nu s-a putut rezista, toate ideile că am fi putut face față sunt pur și simplu baliverne! Cei care găseau aceste manifeste – în grădină, pe uliță, pe câmp – aveau obligația să le predea în cel mai scurt timp postului de jandarmi. Noi, copiii, eram bucuroși când le găseam! Părinții, bineînțeles, le predau. Nu știu cum am pus un manifest într-o ediție populară din opera lui Brătescu-Voinești, apărută în '42. L-am găsit acum patru ani! Am consultat mereu

alte ediții Brătescu-Voinești, nu pe aceasta, care nu era o ediție critică... Vorbeam, însă, de manifestele despre ceață, în care aviația anglo-americană dădea vina pe germani și pe autoritățile române că învăluie în ceață orașul și, atunci, bombardamentele care urmăresc obiective militare sigur că au și rateuri, afectând populația civilă. Așadar, treceam pe lângă soldații care dădeau drumul butoaielor cu ceață artificială. Știam că avioanele sunt foarte aproape de Ploiești. Sute de oameni

LINIA NISTRULUI - LINIA DEZASTRULUI

Români,

În preajma începerii bătăliei hotărâtoare, priviți realitatea în față!

Poate fi apărută Linia Nistrului?

Germanii pretind că fortificațiile în construcție pe malul drept al Nistrului vor fi un stăvilor de netrecut. Cum vor putea oare rezista fortificațiile ridicate de Nemți pe Nistru în graba retragerii, când puternicele lor bastioane de la Kursk, Orel, Harcov și Rostov, fortificațiile lor uriașe dela Leningrad, ca și linia vitală de pe Nipru, construite în tihnă timp de 2 ani, s'au prăbușit pe rând?

Cine va apăra Linia Nistrului?

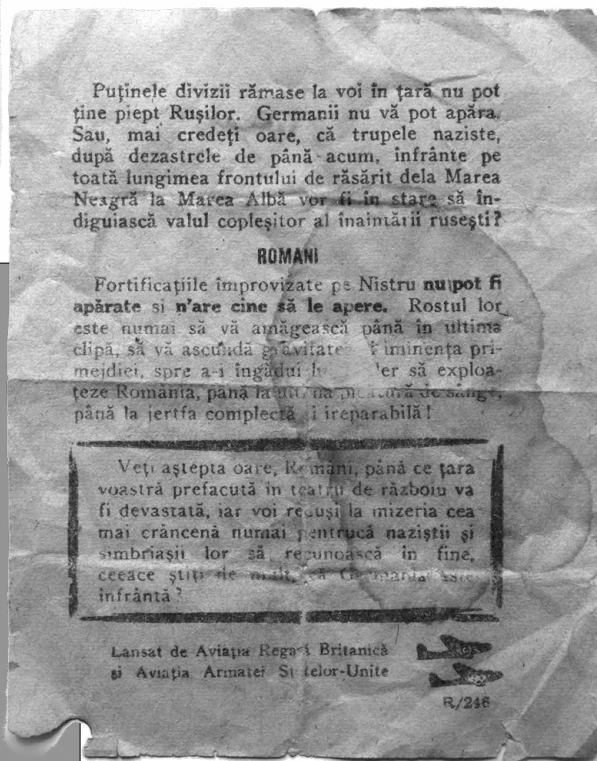
Resturile armatelor voastre sunt jertfite în Crimeea și pe Bug înainte de începerea bătăliei pentru România.

Puținele divizii rămase la voi în țară nu pot ține piept Rușilor. Germanii nu vă pot apăra. Sau, mai credeți oare, că trupele naziste, după dezastrile de până acum, înfrânte pe toată lungimea frontului de răsărit dela Marea Neagră la Marea Albă vor fi în stare să îndiguiască valul copleșitor al înaintării rusești?

Români,

Fortificațiile improvizate pe Nistru nu pot fi apărute și n'are cine să le apere. Rostul lor este numai să vă amăgească până în ultima clipă, să vă ascundă gravitatea și iminența primejdiei, spre a-i îngădui lui Hitler să exploateze România, până la ultima picătură de sânge, până la jertfa completă și ireparabilă!

Veți aștepta oare, Români, până ce țara voastră prefăcută în teatru de război va fi devastată, iar voi reduși la mizeria cea mai crâncenă numai pentru că naștii și simbrășii lor să recunoască în fine ceea ce știți de mult, că Germania este înfrântă?

fugeau pe câmp, ca să se îndepărteze cât mai mult de rafinărie. La primul val, o bombă a lovit o conductă care traversa câmpul. A luat foc! Vântul a bătat în așa fel încât a risipit ceața din acel perimetru. Când a venit al doilea val, piloții au văzut arzând ceva. Au crezut că fusese lovită rafinăria. Și, în acel moment, au început să lanseze bombe în câmp. Au murit foarte mulți dintre cei care au crezut că se salvează mergând acolo. Toți credeam că e bine să te îndepărtezi de rafinărie. Au murit 800 de oameni... Printre aceștia era și un băiat din satul nostru, premilitar, care fusese trimis de comandantul premilitarilor din comună să ducă o hârtie, o adeverință, ceva de acest fel, la Ploiești. Am aflat de la cei care scăpaseră că găsise un fel de groapă, în care se ascunsese. La un moment dat, a vrut să iasă. Chiar atunci a căzut o bombă care l-a secerat. Când am ajuns acasă, toată lumea plângea. Știau că trebuia să trecem pe lângă rafinărie, se gândeau că s-ar putea să nu ne mai întoarcem...

- Cum de nu v-ați îndreptat și dvs. spre câmp în acel vălmășag?

- Nu se putea trece cu căruța, te împotmoleai. Era o denivelare. Noi n-aveam ce face, trebuia să mergem înainte, până când se termina rafinaria și, după câteva sute de metri, intram în satul nostru. Dacă bombardamentul ar fi început mai repede, eram condamnați... Dar șoseaua n-a fost bombardată. Mai era ceva: acasă ne așteptau rudele. Trebuia cu orice chip să ajungi acasă.

- Dar mă gândesc că, într-o asemenea împrejurare, instinctul este de a te lua după ceilalți... Unchiul dvs. a avut inspirația să meargă înainte, deși în jurul dvs. lumea fugea înfricoșată spre câmp...

- S-au luat unul după altul! Aparent, era cea mai bună formulă. Noi am mers înainte, uitându-ne pe cer și trăgând cu urechea dacă nu începe tirul artileriei antiaeriane. Această artilerie îi lua în primire înainte de a ajunge la Ploiești, cam de la Păulești. Trăgeau și pentru derutare.

- Ați văzut deflagrația conductei?

- Nu, trecuserăm de ceva vreme, eram deja acasă. S-a aflat după încheierea bombardamentului. Când s-au dus cei din apărarea pasivă au găsit un câmp de morți. Șansa noastră și a

multora a fost că, atunci, s-a dat alarma reglementar: cu prealarmă, alarmă. Dacă se dădea cum s-a dat la al treilea bombardament, când avioanele erau deasupra Ploieștilor, atunci ar fi fost masacru. Un masacru mult mai mare decât ce-a fost...

„Închinați-vă, taică!”

- De unde știa consăteanul dvs. care v-a ieșit în cale la Ploiești că va fi un bombardament?

- Probabil că li se comunicase ceva. Prealarmă s-a dat când ne apropiam de poarta principală a rafinăriei Vega. Atunci a fost furnicarul pe care am încercat să-l reconstituim. A fost un bombardament foarte puternic. În Sâmbăta Paștelui, au fost bombardamente și la București și Brașov. Dar centrul au fost Ploieștii. A doua zi, de Paște, când stăteam la masă, a mai fost o alarmă, însă de această dată au bombardat mai ales Brașovul, centru industrial, unde era I.A.R., fabrica de avioane. Și, de asemenea, au bombardat orașul Turnu Severin. La câteva zile, a venit un bombardament care nu a fost anunțat. Nu știu de ce, radarele n-au funcționat. Abia când am auzit bombele și artileria antiaeriană a sunat și alarma. Seara, a avut loc un alt bombardament, iarăși foarte puternic. Era primul bombardament nocturn, întreprins mai ales pentru efectul psihologic. Pe la 22:00 și ceva ne-am trezit din somn – aveam 13 ani. Am mers la vecinii de peste drum, care aveau un adăpost chiar pe malul Teleajenului, de la ei coboram la râu. Eram adunați mai mulți copii. Mi s-a întipărit în minte vocea puternică, poruncitoare parcă, a unui bărbat trecut de 70 de ani, care, atunci când șuierau bombele, spunea doar atât: „Închinați-vă, taică!”. Îl aud și acum. Cred că a repetat de zeci de ori. Nu spunea nimeni nimic, îl ascultam și ne închinam. Fiecare șuierat de bombă era însoțit de acest „Închinați-vă, taică!”.

În zilele următoare, am hotărât să plecăm din sat. Ne-am „dispersat” pe Valea Teleajenului, la Teișani, după Vălenii de Munte, o comună mai retrasă de la șosea. Am zis să nu fim chiar în șosea, să nu fim lângă calea ferată. Ne gândeam cum să

fim cât mai feriti de bombardamente. Am plecat cu mama, sora mea, sora mamei mele și vărul meu Nicușor. Acolo, la Teișani, am trăit celelalte bombardamente. Erau două posturi de radio militare germane, DXO și ILZVO, care aveau crainici români. Le ascultam la unul din vecinii noștri, funcționar la Prefectura Prahovei, sau la gaz-

*Bombardiere anglo-americe
lovind orașul Ploiești în 1944*

da noastră, un bătrân mai înstărit, care, de asemenea, avea radio. Auzeam că o escadrilă a decolat de la Foggia sau de la Bari și se îndreaptă spre Est. Urmăream ruta lor cu inima cât un purice: când se spunea că merg spre Iugoslavia, eram ușurați; când se spunea că merg spre România și că au trecut pe la Turnu Severin, știam că ne așteaptă ce e mai rău. Nu erau posturile obișnuite – București, Londra etc. –, erau, cum spuneam, posturi ale armatei germane. Când se anunța că avioanele au ajuns la Brașov și că o iau spre Valea Prahovei, mai treceau trei-patru minute și auzeam uruitul motoarelor. Știam că vin spre noi. Se trăia cu spaima că cei dragi – sintagma folosită și acum, când ne confruntăm cu acest virus – s-ar putea să nu mai fie, că s-ar putea să nu mai găsim nimic din ce lăsaserăm acasă. Nu era mare lucru, dar era munca unor oameni care trudiseră zeci de ani. După ce treceau de noi, începea să se audă riposta antiaerienei. Pe urmă, auzeam infernul care se dezlănțuia la Ploiești... S-a pierdut, deși ani și ani a circulat, expresia „Du-i, Doamne, la Ploiești!”. Cu timpul, s-a folosit fără să se știe care era sursa. Apoi, se folosea în glumă. Atunci, în toiul bombardamentelor, se punea pe seama unui sat de romi din zona Ploieștilor, care, de cum auzeau zgomotul avioanelor, se rugau lui Dumnezeu ca escadrila să nu se oprească deasupra satului lor, ci să meargă... la Ploiești.

Luni de refugiu

- *La Teișani aveai rude, cunoșteai pe cineva?*
- Nu, cred că mama mea fusese mai înainte acolo, iar învățătoarea din sat i-a recomandat o gazdă, pe Stere Teodorescu. Doi dintre băieții lui munceau la Ploiești. Un unchi al lor avea o cizmărie selectă în oraș și îi luase ucenici – așa se obișnuia. În satul lor se cultivau prune, făceau prune uscate și țuică. Și fânează, ca să țină o vacă, două, să aibă lapte. Duminică, atunci când cei doi băieți veneau acasă, mama lor le pune masa separată. Urcaseră o treaptă în viața socială. Erau oameni cu patru clase primare, trecuseră printr-o școală de meserii la Ploiești, erau îmbrăcați în haine orașenești și, chiar dacă nu erau avocați, doctori, ingineri, ci meșteri care confecționau încălțăminte, aveau un alt statut social. Dacă ajungeai la oraș și aveai o slujbă bună, erai altceva decât cei rămași acasă! Asta era în 1944. Am văzut acest ritual în fiecare duminică, timp de câteva luni, cât am stat la Teișani. Deși patronul cizmăriei era unchiul lor mai îndepărtat, munceau și sâmbătă, iar pe seară veneau acasă, cu ultimul tren, foarte bucu-roși să arate cine erau ei... Așadar, o învățătoare din sat ne recomandase această familie. Aveau

o casă solidă, bine făcută, în care ocupam două camere. Împărțeam bucătăria. Deveniserăm un fel de familie cu gazdele. În tot satul erau oameni foarte cumsecade, cu care fraternizam în suferință.

- *Le-ați mai întâlnit pe gazdele dvs. după ce ați plecat de acolo?*

- Pe bătrânul Stere Teodorescu l-am întâlnit foarte curând după ce am revenit acasă. Și, aici, aș vrea să evoc un moment al vieții țaranului român de la munte. Acolo, în preajma Vălenilor, erau, cum am spus, fânețe și, mai ales, pruni. De cum venea toamna, mergeau cu căruța trasă de boi pe Valea Slănicului, care e paralelă cu Valea Teleajenului, ca să cumpere sare de la salina din Slănic. Încărcau căruțele cu sare, prune și țuică și mergeau la câmpie. Strigau prin sate: „Hai la prune și la sare, pe porumb și pe parale!”. În '44, când pornea spre câmpie, acest Stere Teodorescu ajungea și la noi, la Ploieștiori, unde se cultiva porumb. Trăgea căruța în curtea noastră, unde aveam un grajd și un hambar. Toate acestea au mers până în '47. La 11 iunie '48 a avut loc naționalizarea principalelor mijloace de producție. Țăranii nu mai puteau cumpăra sare, fiind „particulari”, de la salina naționalizată. Odată cu naționalizarea, dispare și această formă de troc prin care țaranul de la munte își câștiga existența.

Pe la mijlocul anilor '80, am ajuns la Vălenii de Munte și m-am îndreptat spre Teișani. Trecuseră 40 de ani de la refugiul nostru acolo. Eram cu prozatoarea Alexandra Stănescu și cu soțul ei, distinsul matematician Șerban Strătilă. Am bătut la câteva porți, am întrebat de nea Stere „Porumb”, cum i se spunea gazdei noastre. Am fost la casa în care am stat. Acum era locuită de alți oameni, tineri, care mi-au spus că au cumpărat casa de la băieții lui „nea Stere”. Dar nu mai știau nimic despre destinul familiei. La un moment dat, am observat că femeia tânără se uită atent la mine. După o lungă ezitare, își ia inima în dinți și mă întreabă: „Nu vă supărați, nu sunteți domnul care vorbește la televizor?”. Nu se mai știa nimic despre cei dinainte, ci despre *domnul care vorbește la televizor*. Atunci

mi-am dat seama că alta e lumea satului. Casele de altădată existau, bine făcute, apăruseră și altele noi, oamenii erau gospodari. Dar cei mai mulți plecaseră la oraș. Ce se întâmplase cu acei doi copii ai lui Stere „Porumb”, care intraseră ucenici și, pe urmă, deveniseră meșteri la un atelier de cizmărie din Ploiești, se întâmplase acum cu tot satul. Cei care mai rămăseseră erau navețiști. Lucrau la fabricile din Ploiești sau Scăieni, la sondele de la Boldești. Am simțit că totul este încheiat, nu mai rămăsese nici amintirea... Despre ce s-a întâmplat după aceea nu are rost să mai vorbim...

Aș vrea să mai amintesc ceva din perioada de la Teișani. De pe Valea Teleajenului venea scriitorul Sandu Teleajen, pseudonimul lui Stelian Morcovescu din comuna Homorâciu, aflată puțin mai sus de Teișani. Provenea dintr-o familie de învățători, făcuse o carieră artistică, era din școala lui Mihail Codreanu, poetul de la Iași, multă vreme director al Conservatorului din localitate, reprezentant al unei școli romantice de declamație. După '44, a intrat într-un con de umbră. Îmi spunea că ar fi scris vreo două articole pro-mussoliniene. Și, ca să nu fie muritor de foame, l-au ținut o vreme secretar literar la Teatrul Național din Iași, până când l-au putut pensiona. Atunci, în vara lui '44, aflând că mama mea și mătușa mea sunt la Teișani, rudele lui ne-au invitat într-o zi la Homorâciu. Ne-am dus. Era un sat frumos, ne-au poftit într-o casă arătoasă, nu spectaculoasă, dar bine întocmită, specifică locuințelor din zona de deal spre munte. Acolo erau sora lui, mătușa lui. De la ele am aflat că au în familie un scriitor, care fusese și director al Teatrului Național din Iași, că a scris cărți laudate de N. Iorga. Aveau, bineînțeles, cărțile lui. Mama le-a spus cu mândrie că, de mic copil, citec foarte mult. Una dintre surorile lui mi-a dăruit o carte mai veche a lui, țin minte că avea un format mic, într-o colecție populară, *Poveștile lui Hinu Ion* (1925), pe care am citit-o cu nesaț imediat ce am ajuns acasă și pe care a citit-o, bineînțeles, întreaga familie, deoarece corespondea, ca să zic așa, viziunii sămănătoriste a aceluia timp.

„Am cunoscut ce nu vor mai cunoaște/
Acea ce în urma mea s-or naște” (I)

caiete critice

Sandu Teleajen (1893-1963)

I.A. Bassarabescu (1870-1952)

Momente literare dintr-o lume de ieri

- Spuneați că Sandu Teleajen v-a vorbit despre unele atitudini publicistice ale lui care nu puteau fi trecute cu vederea după 1944. Când l-ați cunoscut?

- Mai târziu, prin anii '56-'57, când a prezentat Editurii Tineretului un volum de povestiri despre războaiele din 1907 de pe Valea Teleajenului, intitulat *Ard zăpezile* (1962). Volumul era deficitar, dar o foarte bună redactoare, Herta Spuhn, pe care o cunoșteam din Facultate, fusese cu un an mai mică decât mine, mi l-a trimis ca să-i fac un referat. Am făcut mai mult decât atât, am rescris pagini întregi. În 1960, când a fost aniversarea de 80 de ani a lui Mihail Sadoveanu, i-am cerut un articol pentru revista *Luceafărul*¹. Constantin Mitru, cumnatul lui Sadoveanu, care

se ocupa, din partea „maestrului”, de structura numărului omagial, ne-a transmis că prozatorul fusese emoționat la citirea articolului semnat de Sandu Teleajen. Ne-a felicitat pentru acest articol și pentru cel al lui Mihail Sorbul, care făcuse dramatizări pentru Sadoveanu. Acesta a fost contactul meu cu scriitorul care încetățenise numele Teleajen în literatura română. Dacă citim *Istoria...* lui G. Călinescu, aflăm o părere care era, ca să ne exprimăm eufemistic, departe de a fi favorabilă: „A putut trece drept scriitor actorul Sandu Teleajen...”. Orașul Ploiești avea, atunci, o glorie literară în prozatorul I.A. Bassarabescu – astăzi uitat –, pe atunci membru corespondent al Academiei Române, ales în prima decadă a secolului trecut, prin 1908. Îl vedeam pe stradă, era un bărbat mic de stat,

¹ Sandu Teleajen, „Mihail Sadoveanu și Teatrul Național din Iași”, în *Luceafărul* [revistă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R.], anul III, nr. 22 (57), 15 noiembrie 1960, p. 11. Acest număr a fost consacrat aproape în totalitate sărbătoririi lui Mihail Sadoveanu. Au scris despre opera și personalitatea prozatorului: Iorgu Iordan, Vasile Nicolescu, G.C. Nicolescu, I.D. Bălan, Valeriu Răpeanu, Ion Lăncrănjan, Miha Dragomir, Alecu Ivan Ghilia, Dragoș Vicol, Const. Ciopraga, Constantin Mitru, Teodor Vărgolici, Mihail Sorbul, Ion Istrati, Pompiliu Marcea. Trei scriitori din URSS au transmis mesaje de felicitare: Lev Kassil, Ștefan Șcipaciov și Semion Babaevski.

pedant, totdeauna corect îmbrăcat, după „moda veche”. Îl saluta o mulțime de lume, între care și tatăl meu – I.A. Bassarabescu i-a fost profesor de istorie și geografie la Școala normală de băieți, aflată în clădirea care, acum, adăpostește Muzeul județean de istorie și arheologie. Era un om respectat. A murit în '52, după ce a alunecat pe gheață. Profesorul nostru de română din clasa a II-a de liceu, C.M. Râpeanu, unchiul meu din partea tatălui, l-a invitat să ne citească din ultimele sale scrieri și să ne dea autografe. În schițele lui Bassarabescu, liceul nostru este deseori evocat.

Această întâlnire s-a întâmplat la începutul anului 1944, cu câteva săptămâni înainte de închiderea precipitată a școlii, despre care am vorbit. Ne-a citit din volumul *Lume de ieri* (1943). Păstrez amintirea evocării ultimelor zile ale lui Cezar Bolliac, într-un cărucior rulant pe străzile Bucureștilor, insultat și chiar lovit de un îngrijitor care îi împingea căruciorul... Apoi, ne-a dat autografe. L-am păstrat până la începutul lui 1989, când, cu prilejul împlinirii a 125 de ani de la întemeierea Liceului „Sf. Petru și Pavel”, am donat această carte bibliotecii liceului, în cadrul unei festivități. (Au fost invitați foști elevi ai liceului, care au ilustrat strălucit diferite ramuri ale culturii noastre. Între aceștia, Eugen Simion și Laurențiu Ulici.) Sper ca volumul să mai fie acolo! I.A. Bassarabescu a fost primul scriitor cu care am schimbat, să zic așa, două-trei vorbe, și de la care am căpătat un autograf.

Trenurile cu ostași

- *A existat un moment, înainte de intrarea României în război, în care să simțiți că se va ajunge acolo?*

- Primul șoc pe care l-am avut legat de apropierea războiului s-a petrecut la Bușteni, în vara anului 1940, când mersesem în vilegiatură

Ostași! Pe umerii voștri apăsa răspunderea asigurării prin luptă a drepturilor acestui neam.

Mareșalul Antonescu. Decembrie 1940

cu mătușa și unchiul meu. Pe Valea Prahovei treceau multe trenuri cu ostași. Aveau unul sau două vagoane de clasă pentru ofițeri, încolo erau ceea ce toată lumea numea *bou-vagon*, vagoane de marfă, în care se puneau niște lavițe. Mai erau vagoane-platformă cu tunuri, obuziere, armament greu. În gara Bușteni, aceste trenuri staționau mai mult. Îmbrăcămintea și încălțămintea ostașilor erau deplorabile, nu vă luați după imaginile de la defilările de 10 mai și 8 iunie... Văzându-i în ce hal sunt, femeile, doamnele, domnișoarele năvăleau în prăvăliile din preajma gării, să le cumpere pâine, brânză, mezeluri, țigări, iar noi, copiii, ne ofeream să le ducem soldaților. Mergeam cu un braț de pâine și eram mândri că puteam fi de folos! Ne uitam cu câtă poftă mâncau sărmanii ostași duși să apere fruntariile țării. Bărbații le dădeau pachete de țigări și schimbau câteva vorbe cu ei. Când se întâmpla ca un asemenea tren să oprească în mijlocul zilei, la ora prânzului, de la vagonul-bucătărie, care era pe o platformă, venea un miros mizerabil. Femeile, mai ales, erau revoltate de hrana care li se dădea soldaților, o zeamă chioară... Aceste lucruri nu se spun. Le aflăm din însemnările zilnice, care au apărut după 1989, ale lui Victor Slăvescu, ministrul Înzestrării Armatei între 1938 și 1940. Demnitarul amintește că de

„Am cunoscut ce nu vor mai cunoaște/
Aceia ce în urma mea s-or naște” (I)

două ori l-a chemat pe fabricantul Mociorniță, care livra marfă de proastă calitate – Mociorniță fabrica încălțăminte.

- *Încotro se duceau trupele care poposeau la Bușteni?*

- Spre Ardeal. Era și un fel de demonstrație că vom apăra hotarele țării. Ce vă spun se întâmplă prin iunie '40. Ardealul îl cedăm la 30 august. Simțeam că se întâmplă ceva prin prezența acestor trenuri. Și noaptea le auzeam. Erau atât de numeroase, încât staționau foarte mult în unele gări. Și acum văd trenurile cu ostașii stând în cămașă, la ușa vagoanelor... Vă închipuiți, fiind vară, ce căldură era în vagoane! Este o realitate pe care n-o putem cosmetiza. N-o pot cosmetiza nici vilele care s-au construit atunci în București, nici balurile și toate mondenitățile acelor ani... Nimeni nu contestă că era o asemenea atmosferă în București, cu viață de noapte, cu mari restaurante, nimeni nu contestă că erau frumoasele magazine cu lucruri aduse de la Paris, dar era și cealaltă realitate, pe care noi am văzut-o copii fiind. Pentru noi era aproape incredibil! Așadar, simțeam că se apropie ceva. S-au cedat atunci Basarabia și Bucovina de Nord. Când s-a întâmplat asta, s-a spus că nu ne putem opune *ăloră*, care sunt atât de puternici, au un imperiu... Că se numea țarist, că se numea sovietic – era același lucru! Acesta reprezintă unul din șocurile copilariei noastre.

M-ai întrebat dacă simțeam apropierea războiului. În 1938, Carol al II-lea ia puterea în mod discreționar, instaurând dictatura regală. Partidele politice sunt interzise, presa partidelor politice și, cum se zicea, „presa evreiască” – *Adevărul, Dimineața, Lupta* – sunt suprimate. Din păcate, de această interdicție a unor ziare democratice sub acoperire rasială își leagă numele Octavian Goga. Trebuie să spunem adevărul: e o pată mare pentru numele lui.

În '38, mai trăiam euforia epocii dintre cele două războaie mondiale. Dar tot în acel an are loc, în primăvară, *Anschluss*-ul, când Austria e anexată de Germania. Ceea ce rețin din ziarele pe care le aveam în casă era o fotografie arătându-l pe Hitler în reculegere „la mormântul

părinților săi”. Eram prea mic ca să știu ce reprezintă manipularea prin imagine... Dar fotografia care ne-a urmărit toată viața a fost cea în care o grupă de ostași germani cu arma la spate împingea „o barieră la frontiera Reich-ului”. Bariera dată la o parte prin efortul pașnic al ostașilor cu cască simboliza drumul liber pe care aveau să pășească trupele germane pe pământ polonez! Tot în '38, în septembrie, are loc Acordul de la München, în care este sacrificată o parte din Cehoslovacia. Reprezentanții puterilor occidentale democratice din Franța și Anglia au semnat acest acord, spunând că vor să salveze pacea în Europa. Dacă vedeți cum a fost primit Édouard Daladier la întoarcerea în Franța, nici nu vă închipuiți că într-o țară democratică poate exista un asemenea entuziasm că s-a cucerit pacea! La fel, în Anglia. Dar până în martie '39, Cehoslovacia nu mai exista. Cehoslovacia era o țară puternic industrializată. Germanii nu luau numai câteva milioane de suedeți. Asta era fațada. Ei luau Škoda, care nu fabrica numai automobilele pe care le vedeam noi prin anii '50-'60; Škoda era o mare producătoare de armament din Europa. Cehoslovacia era o țară foarte civilizată, cu o industrie puternică. Ocupanții își anexau și industria ușoară, cum era fabrica de încălțăminte Bata. Și acum, în marile orașe din Occident, dai peste nu știu câte magazine Bata! Această fabrică era aur curat pentru înzestrarea armatei germane. Și altele, și altele... Numai naivii mai puteau să creadă că nu se apropie ceva! La 1 septembrie '39, era invadată Polonia, iar pe 3-4 septembrie intră în război Anglia și Franța.

„Hai, mândro, pe graniță,/
Cu mine în raniță!”

- *În România pătrunsese amenințarea războiului?*

- Războiul cuprinsese, de fapt, Europa! În aceste condiții, trebuia, în afară de pregătirea logistică – o farsă, a cărei precaritate am văzut-o cu ochii noștri de adolescenți –, trebuia, așadar, o mobilizare propagandistică, în care să se pună accentul pe valorile morale țărănești. Pentru

că mai ales țăranii aveau să moară pe front, se punea accentul pe virtuțile satului românesc. A apărut atunci cântecul „Țărâncuță, țărâncuță”, pe care îl lansase Rodica Bujor. Se cântă și astăzi, fiind relansat de Dan Spătaru – cu un foarte mare succes –, prin anii ’63-’64. Cântecul e de dinainte de al Doilea Război Mondial și se încheia aruncând o punte spre viitorul apropiat, cu cei doi băieți ai cuplului din „satul dintre munți”, băieți „Ce vor fi străjери odată, pentru țărișoara lor, pentru țărișoara lor”. Atunci, străjeria reprezenta o mândrie, toți eram străjери, și eu am fost, din ’38, când am intrat în școala primară. Când Ion Antonescu vine la putere, se îndreaptă împotriva străjeriei, un mijloc de îndoctrinare pentru slava lui Carol al II-lea, „Toți străjerii, Majestate”... Dar nu se putea renunța la cântecul care cucerise, practic, întreaga țară și era ascultat nu o dată cu lacrimi în ochi. Și, atunci, s-a modificat finalul! În loc de „Ce vor fi străjери odată, pentru țărișoara lor, pentru țărișoara lor”, s-a cântat „Ce vor fi ostași odată, pentru țărișoara lor, pentru țărișoara lor”. În ’63, când s-a reluat, alături de alte cântece ale perioadei interbelice, se cânta despre doi băieți „Mândri de măicuța lor, mândri de măicuța lor”. Apăruseră multe cântece de aceeași factură. Am dat un exemplu care s-a perenizat prin toate metamorfozele lui social-politice. Dar atunci a fost o adevărată ofensivă de a se inocula un optimism care trebuia transmis celor care, vai!, aveau să moară. Acum, unele cântece de atunci ni se par ridicole. Atunci erau cântate, răspândite prin radio, prin restaurante etc. V-am vorbit despre ostașii pe care i-am văzut la Bușteni. Când au început concentrările, circula un cântec al cărui refren era: „Hai, mândro, pe graniță,/ Cu mine în raniță!”. Prin ’39-’40, pe măsură ce intrarea României în război devenea iminentă, se difuza aproape în fiecare zi la Radio acest cântec: „Ogorul meu și mândra mea/ Doar Dumnezeu le poate lua./ Dar eu știu că nu mă lasă singur să rămân,/ Că și Dumnezeu e bun român!”. Limbajul era unul tradițional și aducea în prim-plan ce avea țăranul mai scump: *pământul și mândra*. Mai era un cântec: „Inimile noastre bat la fel, măi camarade,/ Bat mereu

Valeriu Râpeanu (stânga), în uniformă de străjer,
alături de sora Mioara-Sanda, vărul
Nicușor-Mihail și mătușa Atena Racoveanu

și vor bătea/ Pentru țara mea și-a ta,/ Pentru Neam și pentru Rege”. Antonescu admitea și cântece în care era proslăvit regele, pentru a asigura unitatea tuturor forțelor naționale. S-a pus accent pe cântece. Era și un antidot împotriva mișcării legionare, care așeza cântecul la temelia acțiunii sale. De la „Sfântă tinerețe legionară”, pe care l-am auzit obsesiv în copilăria noastră, până la marșul copiilor legionari, din care îmi amintesc versul „Noi suntem legionarii biruinelor de mâine”, o infinitate de cântece însoțea marșurile și ceremoniile legionare. Unele dintre ele, precum „Sfântă tinerețe legionară”, îl aveau autor pe compozitorul Nelu Mânzatu (cunoscut pentru melodia de largă circulație „Iubita mea cu ochii verzi”). Și-a luat numele – mai distins – Nelo Manzatti, fiind, în timpul guvernării legionare, directorul Radiodifuziunii Române. Alte cântece împrumutau melodii de circulație. Aș vrea să amintesc un fapt mai puțin invocat. Horele de duminică, ținute, la noi, în curtea

cârciumii finului Gheorghe Nică, erau și ele un prilej de afirmare a unității legionare. Copil fiind, îmi plăcea să merg și să privesc două-trei ceasuri hora satului. La un moment dat, când lăutarii au „atacat” cunoscutul cântec „Spune-mi, spune-mi, om bătrân, cum se fură calul bun”, Gena, o fată mai mare decât mine, crescută de buncii mei, mi-a spus: „Asta e hora legionarilor, să vezi că joacă și domnu’ Petrescu!”. Domnu’ Petrescu era un bărbat înalt, bine făcut, voinic, cu o mustață abundentă. Contabil de profesie, locuia cu părinții săi într-o casă arătoasă, foarte aproape – la o sută, două sute de metri – de locuința noastră. Când vedeam că în fața casei lui staționa un automobil tip *break*, știam că a venit poliția să-l aresteze sau să facă o percheziție. Părinții ne spuneau să nu ne mai „holbăm” la mașină, că nu ne privește pe noi, și să ne vedem de drum. Pe atunci, o mașină într-un sat era ceva rar... După câțva timp, aflam că „domnu’ Petrescu a fost închis”, iar când revenea în sat, se povestea că, la poliție, „l-au bătut la tâlpi”. De aici, firul se tăia. La opt-nouă ani, aveam în față primul om arestat și torturat din motive politice. Este și aceasta una din realitățile tragice ale societății românești de care luam cunoștință în copilărie. În perioadele când era în libertate, domnul Gheorghe Petrescu se prindea în horă la două-trei minute după ce lăutarii începeau să cânte „Spune-mi, spune-mi, om bătrân...” și, imediat, i se alăturau și alți bărbați. Lăutarii cântau cu însuflețire, înțețeau ritmul, simțeai că se petrecea ceva deosebit.

Duminica în care a început războiul...

- Cum ați trăit intrarea României în război?

- Am trăit primul șoc al vieții mele în dimineața zilei de 22 iunie 1941, când România alături de Germania a declarat război Uniunii Sovietice. Nu împlinisem încă zece ani, dar deși au trecut de atunci 79 de ani, *văd* și astăzi ceea ce voi relata. Nimic nu a alterat ceea ce am văzut, am auzit, am trăit în dimineața acelei zile. Era duminică. Mama se trezise mai devreme, pentru treburile gospodărești. Avea doi copii de

hrănit: pe mine și sora mea, Mioara-Sanda, născută la 12 martie 1935, decedată în 1975. Nici tata n-a întârziat în pat. Și, înainte de a-și face toaleta, pentru că trecuse de 6:00, când începea emisiunea la Radio România, a deschis aparatul. O voce gravă, bărbătească, spunea ceva ce noi, copiii, nu înțelegeam. Așteptam emisiunea matinală pentru cei mici. Mama, care pregătise soțului cafeaua de dimineață și nouă, copiilor, laptele (pe care, de altfel, nu-l puteam suferi!), a intrat și l-a privit intrigată pe tatăl meu, care își trăsese scaunul lângă difuzor și nu mai auzea nimic altceva. Pe vremea aceea, aparatele de radio din sate erau compuse din trei piese: acumulator, baterii și difuzor – primele două trebuiau să fie încărcate periodic. La insistențele mamei, supărată că nu este luată în seamă, tata a întors capul și a spus doar atât: „A început războiul!”. Mama a țipat. Sora mea s-a speriat și a început să plângă. Eu priveam nedumerit. Nu peste mult timp, o voce de bărbat a strigat la poarta casei noastre: „Domnu’ Georgică, deschide radioul!”. Până în ’46, în sate erau câteva aparate de radio. Venind nu știu de unde, vecinul nostru o auzise plângând în hohote pe soția preotului Victor Toma, care striga că vin rușii și îl vor spânzura pe bărbatul ei. Tatăl meu a scos difuzorul pe prispă și, în câteva minute, curtea s-a umplut de bărbați. Nu apucaseră să se radă. Câțiva s-au așezat pe treptele de piatră ale unei scări care dădea pe prispă. Alții, din ce în ce mai numeroși, rămăseseră în picioare, ascultând nemișcați Proclamația generalului Ion Antonescu, Ordinul de zi către armată, care cuprindea celebrele cuvinte „Ostași, vă ordon: treceți Prutul!”. Ceea ce îi interesa pe toți erau însă comunicatele prin care se transmitea Ordinul de chemare la unități. Pe atunci, din motive de confidențialitate, ordinele de mobilizare nu purtau indicația unității din care făceai parte, ci erau de câteva culori și aveau un număr de stele. Fiecare îl știa pe dinafară, dar când glasul ferm anunța culoarea și numărul de stele, își scoteau pe furiș din buzunar ordinul, să se încredințeze că *nu* sunt ei cei *chemați* la unitate. O altă serie de ordine transmise prin Radio se referea la

militarii aflați în „permisie”, cărora li se ordona să se prezinte imediat la prima unitate militară. În apropierea casei noastre se aflau trei flăcăi în asemenea situații. Imediat, mamele, nevestele, surorile, vecinele au început să-i pregătească, să taie găini, pui, ce aveau prin curte, să coacă turte – de pâine nu mai era timp. Și, când totul a fost gata, când au ieșit din curte, să plece spre gară, am început să auzim cum femeile și fetele plângeau, nevestele tinere și mamele scoteau strigăte deznădăjduite, cum până atunci n-am mai auzit. Oamenii ieșeau la poartă, săreau să-i îmbrățișeze, bărbați în toată firea plângeau, cei aflați în curtea și pe prispa casei noastre au uitat câteva clipe de radio și au fugit la poartă, ca să-și poată lua rămas bun, cine știe dacă nu pentru totdeauna. Și, cu fiecare clipă, un bocet colectiv s-a înălțat peste sat. De la un moment dat, am avut senzația – care nu era deloc neadevărată – că tot satul plânge. Și pe alte ulițe mai erau câțiva băieți ai căror părinți pusese răcalul sau caii la căruță, ca să-i ducă pe cei aflați în permisie la „cea mai apropiată unitate militară”. Nu puteai rămâne indiferent la acest bocet care venea din toate părțile și plutea deasupra satului, pierzându-se departe, cine știe unde... Bărbații din curtea casei noastre, după ce au înțeles că veștile – proclamațiile, ordinele de zi de la Radio – nu îi privesc, au început să plece. Așa cum au venit, așa cum au stat în tăcere, spunând doar „Mulțumesc, domnu’ Georgică!”. Unii nu puteau să spună nici atât. Au plecat capul către gazde și au ieșit fără o vorbă, fără să-i vadă pe cei din jur. A doua zi, când am luat cele câteva cotidiane – mai multe decât de obicei –, am avut în față „țara ziarelor”. Textele din Ion Antonescu, scrisoarea Regelui Mihai I către Conducător, discursul lui Mihai Antonescu de la Radio, Pastorală Patriarhului Nicodim – în care nu uita să-l amintească pe Hitler –, însoțite de fotografiile generalului Ion Antonescu, Adolf Hitler și Regelui Mihai I, erau pretutindeni. Ce m-a uimit atunci și neconținut de-a lungul anilor au fost fotografiile care dovedeau entuziasmul popular, oameni care se prinseseră voioși într-o horă în Piața Palatului, manifestații de simpatie

în fața ambasadei Germaniei la București, aflată acolo unde se intersectează Calea Victoriei cu Bulevardul Dacia, peste drum de Biblioteca Academiei. Atunci, la 22 iunie, ambasadorul Manfred von Killinger, care nu împlinise un an de când își luase postul în primire, a avut ce raporta – cu mândrie! – *Führer*-ului... Peste trei ani și câteva luni, în seara zilei de 23 august 1944, înțelegând că Regele Mihai I și cei care l-au înlăturat pe Ion Antonescu de la putere nu cedează, i-a amenințat și a plecat furios de la Palatul Regal la ambasadă. O fi vorbit cu Adolf Hitler? Nu știm. Ce știm e că și-a tras un glonț în cap, gest urmat de secretara lui... Peste câteva luni, cineva tot atât de corpolent, tot atât de coleric avea să amenințe, să bată cu pumnul în masă, să plece furios din Palatul Regal. Noul *Gauleiter* al României nu mai venea din Apus, ci din Est, și se numea Andrei Ianuarievici Vișinski. O continuitate tragică, pe care am trăit-o în anii copilăriei și adolescenței și care ne-a marcat pentru decenii destinele.

Apocalipsa de la 1 august 1943

- *Ați amintit, în câteva rânduri, bombardamentul asupra Ploieștilor de la 1 august 1943. Ce imagini păstrați din acea zi?*

- Bombardamentul de la 1 august 1943 a fost o operațiune pe care ne-o aducem foarte bine aminte. Regretatul nostru coleg și prieten până la un moment dat, Ioan Grigorescu, care a trăit ca mine aceste bombardamente – poate chiar mai mult decât mine, pentru că el locuia într-un cartier de rafinării din Ploiești, tatăl lui era muncitor petrolist –, a revenit des asupra acestui subiect. În acea duminică de 1 august 1943, pe la ora prânzului, mă dusesem la gara Blejoi, să-l aștept pe fratele mamei mele, Ion Stănescu (Nelu), absolvent al Liceului industrial. Avea o slujbă temporară la rafinăria Vega, lucra și duminică dimineață, era un proiectant foarte bun. Duminică, venea cu trenul și îl așteptam în gară. Mama și sora mea erau plecate la Ploiești, la mătușa noastră. Tatăl meu murise nu demult, în mai '42. De la gară, am venit cu

unchiul meu acasă, am mâncat cu bunicul și cu bunica, iar unchiul meu s-a culcat. Nu mult după aceea, am auzit ceva nefiresc. Erau niște zguduituri care parcă veneau dintr-o altă lume. Fierbea văzduhul! M-am gândit că este cutremur, dar nu se mișca nimic. După vreo câteva minute, pentru că zgomotele durau, l-am trezit cu greu pe unchiul meu și am ieșit amândoi, înspăimântați, în grădina din fața casei. Am văzut o scenă apocaliptică: avioane uriașe – dar uriașe! – care treceau pe deasupra satului, la o foarte mică înălțime. Îi vedeam pe aviatori! Copacii mai înalți aproape se culcau la pământ. Se trăgea din avioane. Pe noi nu ne-au mitraliat. Alții, în oraș, au căzut secerați de mitraliorii avioanelor. Erau „superfortărețele” sau „fortărețele zburătoare”, cum li s-a mai spus, pe care nu le mai văzusem. Eram înspăimântați, pentru că, repet, din avioane s-a tras. Ei trebuiau să tragă în servanții de la bateriile antiaeriene, dar și să intimideze populația, că nu se știa unde erau ascunse posturi românești și germane, aflate fie în jurul rafinăriilor, fie alcătuite, în câteva minute, din ostași, polițiști, jandarmi, care aveau ordin să tragă „snop” în „burta” avioanelor. Stăteam înfricoșați, uimiți, pentru că nu știam dacă ce vedem este adevărat sau poate ni s-au rătăcit mințile... Aviația anglo-americană ataca la un nivel foarte jos, pentru a zădărnici orice încercare de ripostă a artileriei antiaeriene, care nu putea să facă mai nimic. Norocul nostru, dacă mai există noroc în așa ceva, a fost că, la Târgoviște, comandantul operațiunii a dat un unghi greșit și escadrilele s-au îndreptat spre București. Între timp, și-au dat seama și au venit spre obiectivul raidului: orașul Ploiești. Timp în care ofițerii români și germani au urcat pe clădiri soldați, care trăgeau cu mitraliere și puști în „snop”. „Snopul” însemna că șase-șapte soldați ochitori, câți puteau să adune, trăgeau în același punct, în „burta” avionului, cum se spunea popular; acolo era depozitul de benzină și de bombe. De aceea, la ordinul comandantului, avioanele au dat drumul bombelor la întâmplare. Una a căzut lângă Mănăstirea Gighiu. Destul de multe avioane – care veneau

din direcția București – au fost avariate de tirul improvizat. Au zburat ce au zburat și unele dintre ele au căzut chiar pe Ploiești. Unul s-a prăbușit peste închisoarea din strada Rudului, pe secția unde erau femeile. Toate cele încarcerate, fie că erau în tranzit, fie că erau condamnate, au ars. N-a scăpat nimeni! Spre seară, mareșalul Antonescu a venit la Ploiești și l-a destituit pe loc pe directorul închisorii, care, fiind duminică, era plecat la Sinaia. Dar nu luase niciun fel de măsură... Bombele au distrus instalații, dar raidul nu a avut rezultatul scontat. Noi, din comuna Ploieștiori, vedeam orașul Ploiești în flăcări. Nu bănuiam că mai poate fi salvat ceva. Lovindu-se câteva cazane cu țigete, flăcările și fumul se ridicau până în înaltul cerului. La distanță de un an și câteva luni, am suferit cea de-a doua traumă a vieții mele. Cea dintâi a fost moartea tatălui, la sfârșitul lunii mai a anului 1942.

Fragilitatea existenței noastre

- *Cum ați resimțit această pierdere?*

- Moartea tatălui meu, la vârsta de 35 de ani, mi-a marcat structura sufletească, perspectiva asupra vieții, modul de a percepe zigzagurile existenței. Toate s-au raportat la acest moment tragic. În subconștientul meu, s-au petrecut mutații fundamentale și multe dintre opțiunile mele de om matur își află explicația aici, în această răscruce a vieții mele. Atunci, la sfârșitul lunii mai a anului 1942, aveam aproape 11 ani și mă pregăteam să dau examenul de admitere la Liceul „Sf. Petru și Pavel” din Ploiești. Pentru toți era un moment crucial al existenței, pentru cei mari un motiv de mândrie.

Tatăl meu a contractat de tânăr un reumatism. Orfan de ambii părinți, a trăit pe la rude, în condiții, ca să mă exprim eufemistic, improprii, până la intrarea în internatul Școlii normale de la Ploiești.

Până în 1939, mergeam o lună pe an la Pucioasa, lângă Târgoviște. Acolo se făceau băi cu apă sulfuroasă. Fiecare dintre cei care închiriau o casă pe timpul verii avea o cameră cu o instalație

de baie, unde, dimineața, cel suferind stătea aproximativ o oră, supraveghind temperatura, care nu trebuia să crească peste o anumită gradație, pentru că „făcea rău la inimă”. Cu toate că, nouă, celor mici, mirosul de sulf ne displăcea – dimineață, acoperea tot orașelul! –, Pucioasa reprezenta o adevărată oază de frumusețe, de bucurie, de evadare într-o altă lume, cu toate că nu o detestam pe cea de acasă. Pe atunci, pentru marea masă a clasei de mijloc, pentru intelectuali de diferite profesii, a petrece o lună într-o stațiune din țară, care nu se bucura de confortul pe care îl înțelegem astăzi, reprezenta un prilej de satisfacție, un vis împlinit. O să mi se spună că se mergea și peste hotare. Categorie, da! Ziarele publicau informații că domnul cutare – de preferință, om politic sau om public – a plecat la Karlsbad (Karlovy Vary), pentru cura anuală. Se vorbea și de Vichy și de câte și câte stațiuni! Dar, aici, vorbesc despre zdrobitoarea majoritate. Pentru noi, cei mici, cele treizeci de zile reprezentau o bucurie perpetuă, mai ales când mergeam, seara, la târgul unde veneau țărani de la Pietroșița, cu o brânză de burduf cum, de atunci, n-am mai mâncat. Iar la sfârșitul sejurului cumpăram câteva burdufuri, pe care le duceam, ca un cadou așteptat și prețuit, rudelor de la Ploiești. Pentru noi, cei mici, suprema satisfacție erau goșile, la pregătirea cărora asistam fermecați, privind cazanul în care fierbea uleiul – atât de curat, încât vedeam totul până la fund! –, și, apoi, ne erau servite cu o adevărată solemnitate.

Nu știu dacă băile de la Pucioasa i-au făcut bine tatălui meu sau doar au întârziat faza finală a bolii. Mai degrabă ultima ipoteză e cea adevărată. Pentru că, în ciuda tratamentului, supravegheat de cumnatul său, doctorul despre care am vorbit, a unor internări la București, boala avansa și, cum am înțeles mai târziu, risca să aibă complicații nefericite, care l-ar fi transformat într-o povară pentru familie. Și, atunci, într-o zi, când mama s-a întors de la școală, a înțeles că bărbatul cu care se căsătorise pe când avea 21 de ani și fusese împreună doisprezece ani, nemaiputând să suporte durerile și vrând ca familia să nu fie martora unui proces de degradare fizică, a ales de unul singur calea fără de întoarcere.

Pe tatăl meu îl iubeam. Nu-mi amintesc să-mi fi dat o singură palmă. Pe atunci, bărbatii erau mândri când primul născut era un băiat. Pentru că – așa era mentalitatea timpului – ducea numele înainte. Când mergeam la Pucioasa, de îndată ce trenul ieșea din gara Târgoviște, mă lua de mână și îmi arăta o clădire impunătoare. Îmi spunea: „Dacă o să înveți bine, aici o să ajungi și tu!”. Era Școala de ofițeri de la Mănăstirea Dealu, care a funcționat acolo până la cutremurul din 1940. Era, fără exagerare, cea mai vestită instituție de învățământ din țară. Nu știam, bineînțeles, pe atunci, că director de studii fusese, un timp, Nae Ionescu. Profesorii cei mai buni din Capitală erau aduși cu un autobuz special. Orice părinte trăia o satisfacție greu de imaginat astăzi dacă băiatul lui trecea examenul de intrare aici. Ca să nu mai vorbim de condițiile materiale care, pentru familiile cu venituri modeste, cum eram și noi, erau o adevărată fericire. După ce s-a terminat înmormântarea tatei, la care a venit tot satul, ne-am întors acasă, pentru masa care, în mod ritual, avea loc. Dar n-am ajuns până acolo și până la parastasul de nouă zile. O pată neagră s-a așternut. Nimeni din familie n-a vrut să-mi spună ce s-a întâmplat. Despre tatăl meu știam că obținuse un post la o școală din Ploiești. Devenise institutor. Trebuia să aibă gradul I, gradațiile erau în ordine inversă – III, II, I –, și, pentru a-l obține, cel care candida trebuia să prezinte o lucrare, de regulă o monografie a comunei. Eram martor când o scria. Făcea acest efort pentru mine și sora mea, ca să putem urma liceul în alte condiții decât cele de navetiști. Bineînțeles că, într-o zi, totul s-a prăbușit și, de atunci, în mod instinctiv, n-am mai avut niciun vis și chiar nicio dorință. Ce am învățat de timpuriu au fost relativitatea și fragilitatea existenței noastre, ceea ce, din nefericire, avea să mi se confirme și în cazul surorii mele, care, la 30 de ani, mamă a unui băiat de un an, a făcut o formă de cancer. După îndelungi suferințe, boala a răpus-o, la 40 de ani.

Este rar să ai despre un părinte numai amintiri frumoase. Eu le-am avut. Mi s-au întărit mai târziu, când am descoperit lucruri noi despre

tatăl meu. Într-o zi, soția mea, care lucra la *Viața Românească*, a fost trimisă la M.R. Paraschivescu, să îi ia un interviu, o declarație. A fost primită cu multă politețe de scriitor, care a întrebat-o dacă se numește Râpeanu din naștere sau prin căsătorie. I-a răspuns că este soția redactorului de la *Gazeta literară* (intrasem de un an și ceva în redacție). Atunci, M.R. Paraschivescu i-a spus că sigur sunt băiatul învățătorului George Râpeanu, ceea ce soția mea a confirmat. A continuat pe un ton emoționat, spunându-i că au fost prieteni, că tata a scris la o gazetă pe care o tipărea cu un grup de prieteni și că a aflat că a murit atât de tânăr. Am crezut că e o confuzie. Până în ziua când confratele Eugen Simion, la începutul carierei sale, aflat, ca și mine, în Sala mare a Bibliotecii Academiei, a venit la mine, m-a bătut pe umăr și m-a chemat să-mi arate un nume în colecția unui ziar pe care îl consulta: Gheorghe C. Râpeanu. Era tatăl meu. Am citit pe loc câteva articole și mi-a rămas în amintire cel în care protesta împotriva faptului că absolvenții școlilor normale nu se puteau prezenta la examenul de admitere în învățământul universitar decât după îndeplinirea unor condiții aproape imposibile. Și încheia că, astfel, nu meritul primează, ci sunt avantajați „copiii de bani gata”, cărora li se deschid, fără bariere, toate porțile vieții. Dacă criticul Eugen Simion nu-mi arăta atunci colecția, nici astăzi n-aș fi știut acest moment din viața tatălui meu.

Mai târziu, în anii 1973-1974, Televiziunea m-a chemat să-l prezint pe basul Nicolae Secăreanu. Înregistrarea avea loc la Muzeul „Storck”. Când am ajuns acolo, am fost prezentat unui domn distins, care urma să-l acompanieze pe marele nostru cântăreț: pianistul Theodor Sibiceanu, al cărui nume îmi era cunoscut din copilărie. Nicolae Secăreanu i-a

*Fotografie de familie din 1937:
învățătorii Gheorghe și Anastasia Râpeanu,
cu cei doi copii, Valeriu și Mioara-Sanda*

spus prietenului meu Radu Gheciu, redactorul emisiunii, că vrea să facă unele modificări în „desfășurător”. Rămas doar cu mine, Theodor Sibiceanu mi-a relatat că a făcut, în 1940, o concentrare și era vecin de pat, în dormitor, cu un învățător din apropierea Ploieștilor. Tovarășul său de arme îi spunea că este foarte bolnav (peste o săptămână, a fost chemat în fața unei comisii medicale, care l-a reformat). Ceea ce însemna că suferea de o boală gravă, care îl scotea definitiv din rândurile armatei. Theodor Sibiceanu mi-a mărturisit că, în serile când stăteau de vorbă, învățătorul îi spunea că marea lui durere este că-și lasă singur băiatul pe care îl iubește atât de mult.

Mi-a relatat îndelungatele convorbiri avute în serile monotone ale cazărmii, în care regretul că nu-și va vedea băiatul crescând și ajuns bărbat îl tulbura cel mai mult. Auzindu-mă vorbind la Radio, Theodor Sibiceanu a bănuțit că eu sunt acela, iar când, într-o emisiune, am spus că sunt fiul unui învățător dintr-un sat de lângă Ploiești, a avut certitudinea. De multe ori a vrut să-mi scrie sau să mă întâlnească, dar i-a fost teamă să nu răscolească amintiri dureroase. Acum, când trecuseră 30 de ani și s-a ivit acest prilej, a simțit că e o datorie să-mi spună ce i-a mărturisit tatăl meu.

Dacă e să scrutăm subconștientul, aș putea afla pasiunea și tenacitatea pe care am dovedit-o în reabilitarea lui Gheorghe I. Brătianu prin tipărirea ediției *Tradiția despre întemeierea statelor românești*, apărută în 1980, la Editura Eminescu, aș afla o motivare, bineînțeles, nu singura, în faptul că, prin anii '50, am găsit, în colecția ziarului *Mișcarea*, organ al Partidului Național Liberal Gheorghe I. Brătianu, o știre mai amplă asupra căreia m-am oprit. Se spunea că profesorul Gheorghe I. Brătianu a mers la Ploiești, unde, în casa avocatului Constantinescu-Bordeni (aflată pe bulevardul principal, peste drum de Liceul „Sf. Petru și Pavel”, și devenită, în 1948, Casa Căsătoriilor), a invitat la masă doisprezece învățători tineri din județul Prahova. Printre ei se afla și Gheorghe C. Râpeanu, tatăl meu. Să te invite la masă, chiar din simple motive electorale, fiul lui Ionel Brătianu, profesor universitar, membru corespondent al Academiei Române, era pentru un învățător care nu împlinise încă 25 de ani o onoare pe care cu greu o putem înțelege astăzi, când un savant poate să fie eliminat din viața publică pentru că nu știi cărui om politic i-au displicut anume apropieri... Așa că tatăl meu a rămas un ardent „georgist”, aducând un număr însemnat de voturi partidului. La alegerile din 19 noiembrie 1946 – aveam 15 ani –, nu puțini locuitori mă întrebau: „Domnu' Valerică, spuneți-ne cu cine să votăm! Vă ascultăm cum îl ascultam altădată pe domnu' Georgică. Unde zicea el, acolo puneam ștampila!”. Consecvenți

principiului convorbirii noastre, enunțat la început, am evocat evenimentele copilăriei și adolescenței așa cum le-am trăit, de la dramele istoriei la tragediile personale, căutând totdeauna să pun în evidență mentalitățile acelor vremuri, care, astăzi, mai ales tinerilor, pot să le pară stranii.

Să revin la ceea ce am numit a doua traumă a vieții mele, la bombardamentul de la 1 august 1943. Ieșind din casă, am crezut că nu-i adevărat ce văd, iar după câteva minute, împreună cu vecinii, nu mai vedeam Ploieștii, din care se înălțau trombe de foc și fum. Mama și sora mea erau la Ploiești. Nimeni nu credea că poate scăpa cineva din apocalipsa aflată la doar trei kilometri de noi. Plângeam, țipam, vecinele mă ștergeau pe față cu cârpe ude, de teamă să nu fac o „aprindere”. Din fericire, peste câteva ore, mama și sora mea s-au întors acasă și, ca să mă liniștesc, am mers spre islazul satului, unde câțiva săteni ne-au spus că „picaseră” vreo două-trei avioane americane. Erau avioane de vânătoare, din cele care însoțiseră flota de bombardiere. Aviatorii erau înțepenți în carlingă. Ne-a uimit faptul că erau foarte tineri. Unul, cel puțin, părea de-a dreptul adolescent! A venit șeful postului de jandarmi cu doi jandarmi și i-au luat, ca să-i predea... A fost un dezastru de o parte și de alta, a fost ceva apocaliptic! În 1944, bombardamentele au punctat acele lungi luni de zile petrecute de marea majoritate a ploieștenilor pe văile Prahovei și Teleajenului. La ora 11, era de-a dreptul un ritual: mergeam în gara Teișani și, la ușa unui *bou-vagon*, o fată vindea ziare.

Presa de altădată

- *Mergeați în fiecare zi să luați ziare?*

- În fiecare zi! Ziarele ajungeau dimineață la Ploiești, pe urmă le „îmbarcau” la Gara de Nord, de unde porneau trenurile spre Măneciu-Ungureni. Cu toată greutatea războiului, ziarele veneau și le aveam în aceeași zi, pe la 11:00-12:00. Era o fată care stătea în ușa unui vagon de marfă și, cât staționa trenul, vindea ziare. Noi, fiind adolescenți, ne înfigeam în față: „Dați-ne

și nouă, dați-ne și nouă!”. Și presa a venit până în dimineața zilei de 23 august. Apoi, până spre sfârșitul lui august, ziarele n-au mai ajuns. Timp de o săptămână, circulația trenurilor a fost întreruptă. Ascultam aparatul de radio. La Radio am auzit, la ora prânzului, o știre laconică: „Ieri a încetat din viață scriitorul Liviu Rebreanu”. Atât și nimic mai mult. El a murit la 1 septembrie 1944, la șapte zile după 23 august. Suferea de un cancer la gât. Radioul începuse să fie acaparat. Dar am citit, apoi, atacurile la care a fost supus. Rebreanu a fost pur și simplu maltratat *post mortem*! Era denunțat „mortul” într-un articol al lui M.R. Paraschivescu, care scria cum s-a întâlnit odată cu el, într-o librărie... Groaznic! Țin minte că m-am cutremurat: „Cum, un om care a decedat?!”. „Concizia” știrii radiofonice reprezenta preludiul la rușinoasa campanie de presă care s-a dezlănțuit împotriva unuia dintre cei mai mari scriitori pe care i-a avut România. După 50 de ani, aveam să o reconstitui în paginile *Curierului Național*, sub titlul „A doua moarte a lui Liviu Rebreanu”.

- De unde ați căpătat obiceiul de a citi ziare, reviste la o vârstă fragedă, de unde această pasiune?

- E o întrebare nimerită! Aș vrea, întâi de toate, să spun că n-aș putea să fixez momentul în care am început să citesc și să scriu... De obicei, se spune că în clasa I primară. Dar mama mea era învățătoare, tatăl meu era învățător și, de cele mai multe ori, mă luau la școală cu ei, pentru că nu puteau să mă lase în grija bunicii materne în timpul muncilor agricole. Atunci, țăranii se sculau devreme, plecau la muncă, bunica rămânea cu cine îi era de ajutor, să pregătească masa de prânz celor aflați pe câmp, care nu era nici ușor de pregătit și, mai ales, de transportat, cale de 2-3 kilometri, până la locul unde se desfășurau săpatul, plivitul, seceratul, cositul, tot ce era de făcut, mai puțin treieratul, care era mai aproape de casă... Și, atunci, mergeam cu părinții mei la școală. Stăteam cuminte în clasă – eram „băiatul doamnei” – și am învățat spontan, fără să vreau, din lecțiile pe care mama le predă celor din clasa I și a II-a. S-a întâmplat ca, tot în acea perioadă – vorbesc de

anii '30 și ceva –, să apară revista *Universul copiilor*, în formatul ei – nu mă gândesc la formatul tipografic – cel mai potrivit, sub conducerea lui N. Batzaria, vestitul Moș Nae. Generații de copii și-au făcut educația și au căpătat pasiunea cititului din *Universul copiilor*. Sigur, au mai apărut *Curentul copiilor*, *Dimineața copiilor*, dar n-aveau aceeași anvergură. De aceea, când, în 1944, am citit, în *Scînteia*, un articol care se intitula „Cerem suprimarea revistei «Universul copiilor»”, am avut o strângere de inimă. Unul dintre cele mai frumoase momente ale copilăriei noastre se făcea praf în vârtoarea „demascărilor”, pornită ca un uragan. Sora mamei mele, care era profesoară la Liceul industrial de fete din Ploiești și la care, cum am spus, locuiam, îmi cumpăra cu regularitate revista. Și la noi în casă, la Ploieștiori, și la Ploiești, la unchiul meu, unde stăteam adesea, chiar înainte de a mă stabili acolo, se citeau ziare. Orășenii citeau mai ales *Universul*. Intelectualitatea satelor prefera *Curentul*. De aici, marea mea pasiune pentru Pamfil Șeicaru. Trebuie să vă spun – acum, acest lucru se cam ascunde – că, în clasa de mijloc a României, era un adevărat cult pentru Pamfil Șeicaru. Și, de aici – dar asta e o altă poveste –, ce s-a întâmplat cu el în exil. N-a fost niciodată chemat la posturile de radio adresate României, tocmai pentru această imensă popularitate de care se bucura. Citeam în special *Curentul*, dar și *Universul*. Ca revistă de cultură, unchiul meu citea *Vremea*, din paginile căreia am prins, să zic așa, o slăbiciune pentru Mircea Eliade, apoi pentru Pompiliu Constantinescu. Când a început războiul, a devenit *Vremea războiului*. Acolo scriau G. Călinescu, Tudor Șoimaru, Pompiliu Constantinescu... Această revistă avea o mare influență în epocă, trecând dincolo de mediile literare. Am început să citesc *Revista Fundațiilor Regale*, care venea la primăria din sat. Primăriile erau abonate din oficiu la revistă. Sigur, pe foarte puțini îi interesa o revistă de un asemenea nivel intelectual. Bunicul meu matern era notar și aducea revista acasă, pentru tata și mama. Așa că *Revista Fundațiilor Regale* era „cadoul” pe care bunicul meu ni-l făcea

lună de lună. Pe care, când am mai crescut, o citeam, chiar neînțelegând tot... Când am discutat cu N. Steinhardt despre volumul lui care a apărut la Editura Eminescu², i-am spus: „Domnule Steinhardt, eu vă citeam de când nu vă înțelegeam!”. Dar am căpătat din ce în ce mai mult pasiunea ziarelor. Citeam foarte multe ziare, nu numai *Curentul* și *Universul*. În 1937, reapare *Timpul*, condus de Grigore Gafencu, care era, iarăși, un cotidian de ținută intelectuală. Nu citeam pe atunci – a fost o descoperire târzie – ziarul *Viața*, organul oficial al regimului Antonescu, care a avut o răspândire limitată, condus mai mult onorific de Liviu Rebreanu, fapt care i s-a imputat după moarte.

Trăiam cu iluzii

- *Rămăseserăm la „ritualul” matinal de la Teișani, când mergeați la gară, ca să luați ziare...*

- Le citeam, să vedem comunicatele laconice, din ce în ce mai laconice pe măsură ce pierdeam războiul – în '44, era clar că asta se va întâmpla –, și, mai ales, așteptam să vedem unde vor debarca anglo-americanii. Generația noastră a trăit ascultând ce vorbeau părinții, citind ceea ce se putea citi printre rânduri în ziare, cu ideea că anglo-americanii vor debarca în Salonic, o să pornească ofensiva spre Nord, se vor interpune rușilor... De 30 de ani, avem mărturiile unor personalități ale epocii. În jurnalele sau memoriile lor, Maria Cantacuzino-Enescu, Ion Hudiță sau Pamfil Șeicaru consemnează această mare, nețărmită speranță, care prinsese rădăcini înainte de 23 august 1944. N-a fost așa. Mai târziu, aveam să aflăm că totul făcea parte dintr-o vastă operație de intoxicare dusă de anglo-americani, pentru a convinge, a manipula mai degrabă opinia publică, și nu atât opinia publică, „opinia militară”, că debarcarea în Europa se va desfășura în Balcani, nu în Normandia. Până când un comunicat laconic ne-a adus la cunoștință că, în dimineața zilei de 6 iunie 1944, trupele anglo-americane au debarcat în Normandia...

A fost un duș rece. N-am luat ziarul să-l punem în buzunar, cum era obiceiul atunci, să mergem acasă și să-l citim. Am stat în gară, toți eram încremeniți, citind și recitind comunicatul, să vedem dacă am înțeles bine. Îi întrebam pe cei mari ce s-a întâmplat. Era clar că americanii, cel puțin în această perioadă, nu vor mai veni să ne elibereze. Învățătorul Nicolae Bărbieru ne-a prelucrat ceea ce s-a întâmplat, spunându-ne că e un lucru grav, care o să aibă urmări și asupra țării noastre.

- *Sunteți, așadar, în iunie 1944. Știați când se va relua școala?*

- Nu. Era din ce în ce mai clar că lucrurile se temporizează, nu se termină în două-trei săptămâni. Într-o comună erau și câte 20-30 de elevi dispersați. La Teișani, cei mai mulți erau veniți din Ploiești. Eram obligați să ne prezentăm la școala din comuna respectivă, unde învățătorii dispersați trebuiau să ne țină pe lângă școală, să nu fim lăsați de capul nostru. Se făceau niște lecții: la matematică, română etc. Se repeta ceva materie. Pentru că, așa cum ți-am spus, școala se întrerupsese la sfârșitul lui martie, anul școlar fusese amputat. În aceste condiții, școala era locul unde mai și schimbam impresii despre ce-am auzit la Radio, despre ce-au zis cei mari...

„A fost bombardat liceul!”

- *Cât a durat refugiul dvs. la Teișani?*

- Până spre mijlocul lui septembrie '44. Lângă Ploieștiori, între Valea Teleajenului și Valea Prahovei, se află comuna Păulești. Acolo era Comandamentul trupelor antiaeriene germane din zona Ploieștilor, care nu erau nici puține, nici rău înarmate, nici rău întreținute. Așadar, spre sfârșitul lui septembrie, oamenii au început să se întoarcă, să vadă ce mai există din casele lor, să pună geamuri, pentru că mai toate fuseseră sparte de suflul bombelor, să-și repare acoperișurile, care erau ciuruite de schije. Până atunci, viața noastră se desfășura în așteptarea bombardamentelor, în lectura

² Este vorba despre volumul *Prin alții spre sine: eseuri vechi și noi*, din 1988.

„Am cunoscut ce nu vor mai cunoaște/
Aceia ce în urma mea s-or naște” (I)

caiete critice

Cerul Ploieștilor, într-un bombardament anglo-american din 1944

ziarelor la prânz și a știrilor purtate din om în om. Noi am trăit, venind, cum îți spuneam, în fiecare dimineață, către prânz, în gară. Așa aflam toate nenorocirile care se abăteau asupra noastră. Acest „ritual” se repeta spre seară. Era o cale de a afla și ceea ce nu scriau ziarele... Într-o zi, primul călător care s-a dat jos din tren, un călător obișnuit, un domn la vreo 40 de ani, parcă-l văd, ne-a spus: „A fost bombardat liceul!”. Era vorba despre Liceul „Sf. Petru și Pavel”, unde învățam noi. Sigur că și până atunci fuseseră bombardate rafinării, uzine, împrejurimi ale orașului. Dar când ni s-a spus că a fost bombardat liceul, toți am stat o clipă. Pentru noi, liceul era o efigie. Ni se părea că nu are cum să fie lovit. A fost bombardat în proporție de 70%. O aripă întreagă a fost distrusă, precum și intrarea monumentală, laboratoarele, biblioteca, amfiteatrul mare, unde îi ascultasem pe Gheorghe I. Brătianu și

pe Constantin C. Giurescu. S-a distrus cam tot ce era important. De aceea, cursurile le-am reluat abia pe 15 noiembrie, până când a putut fi pornit tot ce a putut fi salvat din liceu, care arăta, de pe bulevard, ca o ruină. În consecință, bombardarea liceului din Ploiești a fost încă un dezastru pe care l-am resimțit în fibra noastră. Am trăit la început sub ploaia de bombe și, apoi, câteva luni, urmărind unde se vor duce bombardierele și așteptând să vedem ce-a mai fost distrus în acele zile. Printr-o ciudată întâmplare, așa cum sunt mai totdeauna întâmplările, ciudate, am găsit zilele acestea un exemplar din ziarul *Curentul*, datat duminică 21 mai 1944. Eram de aproape o lună la Teșani. Articolul de fond se intitulează „O nouă Ligă a Națiunilor” și este semnat de Pamfil Șeicaru. Războiul era practic pierdut. Să citesc dintr-un „Comunicat asupra operațiunilor din ziua de 19 mai”, dat de „Comandamentul de căpetenie

al armatei”: „Pe Nistrul inferior și în Moldova au fost respinse toate atacurile locale inamice. În Basarabia de mijloc, nimic important de semnalat”. Acesta era tot comunicatul! Noi, atunci, învățați de oamenii mai mari, știam că e rău. Nu putem să cităm cronică lui Romulus Șeișanu. Se pierduse Crimeea. Ziaristul se referă la agenția TAS, care spunea că, în operațiunile din Crimeea, care au început pe 8 aprilie și s-au sfârșit pe 13 mai – așadar, mai bine de o lună, vă închipuiți ce lupte au fost și câți au murit... –, trupele germane și române ar fi suferit „pierderi grele în efectiv și material”. Efectivele însemnau oameni... Și urmează o întreagă demonstrație a lui Romulus Șeișanu, care căuta să arate că totul a fost pregătit din vreme, că ne-am repliat pe poziții dinainte stabilite. Dacă te retrăgeai, te retrăgeai „pe poziții dinainte stabilite”! Adică n-au făcut inamicii ce-au vrut, ne-am retras noi, pentru că am vrut să ne retragem pe pozițiile respective. În ultima pagină – a patra, că atâtea aveau ziarele atunci – scrie că „Repetatele atacuri ale bolșevicilor pe Nistrul inferior au dat greș”, „Lupte grele continuă în Italia”... Și mai este un scurt comentariu: „Violente lupte aeriene deasupra teritoriului sârb și român. Au fost doborâte 34 de bombardiere americane”. Atunci a fost un moment în care s-au întezit bombardamentele. Și tot acest comentariu e pus pe faptul că noi am luptat și ei au avut pierderi. Citez din final: „Bombele aruncate la întâmplare de către avioanele atacatoare au lovit cartiere de locuințe din Belgrad, unde populația sârbă a fost terorizată, în timp ce celelalte formațiuni de bombardiere nu au provocat decât stricăciuni neînsemnate”. Doamne, Dumnezeu, dar de fiecare dată mureau oameni! Deci, primele bombardamente asupra Bucureștilor au fost la 4 aprilie, iar ziarul e din 21 mai, la aproape două luni distanță, dar se spunea că au fost pagube neînsemnate! Aviatorii noștri și cei de la artileria antiaeriană au luptat foarte mult... Bombardierele anglo-americane erau înconjurate de avioane de vânătoare. Germanii încă aveau atunci, în '44, o foarte modernă și foarte

bine înzestrată material aviație de vânătoare. Pe când la noi, în '40, s-a constatat că n-aveam aviație! N. Iorga i-a întrebat pe generalii prezenți la Consiliul de Coroană cât costă un avion!

Marșul funebru al sirenelor

- Am reținut că, la 30 martie 1944, școlile s-au închis. Au trecut câteva zile până să înceapă bombardamentele, la 4 aprilie în București, la 5 aprilie în Ploiești... Cum au fost acele zile? Plutea o tensiune, se vorbea despre pericole?

- Nu se vorbea despre bombardamente. Se luaseră măsuri, despre care am vorbit, mai ales după bombardamentul de la 1 august 1943. Erau niște măsuri numite de apărare pasivă: exerciții, ni se dăduseră mai de mult măști de gaze, am avut până târziu acasă una, copiii nu. Ni se spunea să construim adăposturi – ți-am vorbit despre adăpostul din grădina noastră, care, privit cu ochii de azi, dar chiar și cu ochii de atunci, era ridicol, însă te putea feri de niște schije. Pe urmă, erau indicații despre cum trebuie să scoatem lucruri din casă dacă pică bomba, să mai ai o cămașă pe tine – vorbesc mai colocvial... Exerciții legate de fum, de ceață. Erau prealarme. Noi eram în clasa a II-a de liceu și eram bucuroși că s-a terminat mai devreme școala! Așa cum am mai spus, nu credeam că americanii ne vor mai bombarda. La 5 aprilie '44, pe la ora 10:00, dădusem un telefon – de la primărie, nu erau telefoane în sat pe vremea aceea – să mă întâlnesc, la ora 15:00, cu un prieten foarte bun al meu, cu care eram și coleg de bancă, Vladimir Cantaragiu, Puiu, cum îi spuneam noi, să ne plimbăm prin Ploiești. Să ne plimbăm pur și simplu, cum ne plimbam de obicei: mergeam prin centru, intram în librării, în anticariate. Pe atunci, librăriile și anticariatele erau concentrate în centrul orașului. Librăriile „Herjenescu” și „Cartea Românească” erau cel mai bine situate, aveau localuri impozante, vitrine atrăgătoare. La „Cartea Românească” erau expuse antologiile din clasicii noștri (cu copertile galbene, cu

un număr redus de pagini, accesibile ca preț). În toate librăriile se afla colecția „Clasicii români comentați”, îngrijită de N. Cartoian și tipărită de Editura „Scrișul Românesc” din Craiova. Pe o stradă mai îngustă, care făcea legătura dintre centru și Administrația Financiară, se aflau două-trei librării mai mici, care ne-au rămas în amintire pentru că acolo mergeam cel mai des – în special sâmbătă după-amiază –, ca să cumpărăm cărți din „Biblioteca pentru toți”. Ne urcam pe o scăriță, vedeam ce ne lipsește, ne număram pușinii bani, să vedem dacă ne puteam cumpăra două volume, și plecam bucuroși acasă. Nu ni s-au șters niciodată din memorie, deși aceste mici librării au fost șterse de pe fața pământului în timpul bombardamentului de la 5 aprilie 1944. Erau și două anticariate, aflate în centru: „Dante” și „Creangă”. O parte deloc neglijabilă a veniturilor se realiza din manualele pe care elevii le vindeau la sfârșitul anului școlar. Erau cumpărate de cei mai nevoiași, în toamnă, după ce se recomanda manualul pe care trebuie să ni-l procurăm.

Nu apucasem să plec spre Ploiești când a sunat prealarma. Am crezut că este un exercițiu, cum crezuseră, cu o zi înainte, și cei din București.

- *Se auzeau în satul dvs. sirenele de la Ploiești?*

- Sigur! Erau difuzoare în toate colțurile orașului, dar și la rafinării. Aveau un sunet sinistru. Multă vreme ne-au tulburat somnul, începeam să tremurăm când le auzeam! Era un fel de marș funebru *avant la lettre*, dacă vrei. Când a sunat alarma, eu și Puiu ar fi trebuit să fim în centrul orașului, poate cățarați pe una dintre scărițele de unde puteam să ne luăm cărți. Doamne, ferește de ce s-ar fi întâmplat! Atunci a fost bombardat și centrul orașului. Am rămas marcați – și eu, și prietenul meu – de întâlnirea ratată din 5 aprilie. Pe alții i-a prins la București bombardamentul de la 4 aprilie. Se terminase școala și s-au dus să îi vadă pe „tanti” și „unchiul” de la București. Nu era nicio spaimă, nu ni se zicea „Stați acasă, că o să fie prăpăd!”. Se spune că, la București, oamenii n-au intrat de la început în adăposturi, crezând că alarmele sunt de exercițiu. La

Ploiești, ziua de 5 aprilie a fost foarte frumoasă. Pe la 10-11:00, s-a dat o prealarmă și am crezut că sunt exerciții... Asta era atmosfera.

Dintr-un cutremur în altul

- *Cutremurul din noiembrie 1940 v-a marcat în vreun fel?*

- Cutremurul din noaptea de 9 către 10 noiembrie 1940 a fost un alt eveniment dramatic pe care l-a trăit generația noastră, înainte de a începe războiul. La București, a căzut blocul Carlton, peste drum de Sala „Dalles”. N-a scăpat nimeni. Tot atunci, a fost ras din temelii orașul Panciu... După cum se știe, orașul Ploiești și Valea Teleajenului sunt zone seismice. În oraș nu au fost, după câte îmi amintesc, victime. Dar multe clădiri au fost avariate, pereți exteriori au căzut. La Vălenii de Munte, casa în care se aflau N. Iorga și familia lui a fost grav avariata. (După 6 septembrie 1940, fiind pensionat din învățământ, interzis de la postul național de Radio, nemaiputând conferența, s-a retras la „adăpost”, cum numea savantul casa din Văleni, unde avea și tipografia.) A trebuit să se mute la Sinaia, de unde, în aceeași lună, a fost ridicat și asasinat. Se spunea – și asta am auzit-o adolescent fiind – că o echipă de legionari din Vălenii de Munte era pregătită să îndeplinească crima. Au fost supărați că profesorul a trebuit să se mute urgent la Sinaia și, astfel, alții au avut „onoarea” de a-l „pedepsi”... Revenind la cutremur, a fost o replică a doua zi, pe la 10 și-un sfert dimineată, de care îmi amintesc foarte bine. Noaptea, când ne-am trezit, nu știam ce este, nu mai trăiserăm niciun cutremur. Dar la 10 și-un sfert a fost ceva puternic de tot. Noroc că a ținut foarte puțin. Eram cu tatăl meu pe treptele intrării din spate a casei și vorbeam cu vecinul nostru, nenea Gheorghe Guță. Când am început să fim zguduiți, nu știam dacă să intrăm în casă sau să fugim. Erau reacțiile unor oameni deja înspăimântați de ce se întâmplase noaptea. În 1977, pe 4 martie, aveam să trăim al doilea cutremur, de data aceasta în București; noi știam ce însemna un cutremur, copiii noștri erau

ca noi în 1940. Trăiau ceea ce nici nu bănuiseră până atunci.

- *La puțin timp de la cutremur, în ianuarie 1941, societatea românească era „zguduită” de rebeliunea legionară. Au ajuns și la dvs. „unde” acelor confruntări?*

- Rebeliunea legionară – bine că m-ai întrebat! – am trăit-o la Ploiești. Învățam la Școala nr. 5 și făceam naveta în comuna Ploieștiori. Într-o după-amiază, la sfârșitul orelor, când am ieșit de la școală, am văzut că, la intersecțiile principale, erau grupe de ostași, cu puști-mitralieră, cu căști... Erau lanțuri de soldați, mai ales la colțurile străzilor, cu mitraliere, în poziție de tragere. Nu era glumă! Am fost uimiți. Copiii sunt atrași de soldați înarmați până în dinți. Deodată, m-am auzit strigat. Bunicul meu, care știa de la șeful de post ce ordine se primiseră, și-a dat seama că s-ar putea ca trenurile să nu mai circule, așa că a trimis o sanie, era un băiat care conducea sania, și m-a luat pe mine și pe fratele mamei, de care am vorbit, era elev la Liceul industrial, și am plecat din Ploiești. De ce era orașul plin de armată? Când legionarii au ocupat postul de Radio București, anunțau din jumătate în jumătate de oră că, spre Capitală, se îndreaptă Corpul V de armată, condus de generalul Corneliu Dragalina, care a pactizat cu legionarii. Începuse aproape un război civil. Corpul V, pornit de la Brașov, trebuia să treacă prin Ploiești și să ajungă la București, ca să-l dea jos pe Antonescu. De aceea, în Ploiești fuseseră scoase trupe, ca să facă față celor care vor veni de la Brașov. Pe străzi umblau patrulare militare, iar în punctele nodale trupele erau pregătite de intervenție, cu mijloace de război. Am trăit acest moment al primejdiei unui război între români, care, din fericire, nu s-a declanșat.

Instantaneu din orașul Panciu după cutremurul din noiembrie 1940

- *Erați aproape adolescent pe atunci. V-a impresionat mobilizarea armatei pe străzile Ploieștilor?*

- Sigur că te impresiona! Să-i vezi dintr-o dată pe ostași gata de luptă... Și ei, și ofițerii purtau căști, nu chipiuri. Vedeam cum „gradații” potriveau mitralierele în unghiurile cele mai adecvate de tragere în inamic. Nu erau cei de la parada de 10 Mai, care mărșăluiau mândri și falnici. Acum era cu totul altceva. Eram aproape de luptă. La Ploiești, legionarii au încercat să ocupe Prefectura, dar un locotenent tânăr, după somațiile legale, a tras. Noaptea, au mers la Sinagogă, unde au devastat și au tras. Dar n-au fost lupte ca în București. Armata a fost foarte fermă. Am văzut, apoi, Sinagoga ciuruită de gloanțe, era foarte aproape de casa în care locuiam la Ploiești. Iarăși, în acele zile, nu s-a făcut școală: pentru a-i proteja pe copii, dar și ca să nu-i strângă laolaltă pe elevii mai mari, unii dintre fiind în Frățiile de cruce. Am trăit și aceste momente, le-am văzut. Am mai trăit un moment înainte de rebeliune, în septembrie 1940, când s-a proclamat statul național-legionar. În 1936, a fost dezvelit la Ploiești bustul lui I.G. Duca, opera sculptorului D. Onofrei. A fost amplasat în centrul orașului. Au venit la festivitate fruntași ai

Partidului Național Liberal și, bineînțeles, primarul orașului, care era liberal. Din partea tineretului liberal, a vorbit Mircea Ionescu-Quintus, student la Facultatea de Drept. La puțin timp după ce au luat puterea, legionarii au distrus bustul cu târnăcopul! În locul acestui monument, a fost așezat portretul mare al lui Corneliu Zelea Codreanu, înconjurat de lumânări și flori. De-o parte și de alta stăteau nemișcate, făcând de gardă, două echipe de câte trei legionari. I-am văzut. Nu am văzut demolarea propriu-zisă. A fost făcută noaptea. Și statuia lui Stalin din parcul „I.V. Stalin” s-a demolat noaptea. Treceai seara dinspre Casa Scânteii, Stalin era la „locul” lui. Dimineața, nu mai era! După aceea, echipele de legionari au stat zile întregi lângă portretul lui Codreanu. Încă un moment revelator al copilăriei noastre: începutul dărâmării statuiilor. Spun începutul, pentru că, după aceea, aveam să vedem cum fiecare nouă orânduire demolează aceste simboluri, punând altele în loc. Care, și ele, se dovedesc vremelnice. Aveam să vedem atâtea și atâtea altele.

- *Ce s-a întâmplat, după rebeliune, cu acel spațiu?*

- S-a mai mărit puțin grădina, spațiul verde. Nu se mai vedea că acolo a fost un monument. Mi se pare că, după '89, a fost amplasat un alt bust al lui I.G. Duca. Înainte de '89, de I.G. Duca se vorbea numai pentru a se arăta ce a putut să facă Garda de fier. Dar, de exemplu, când noi am vrut să scoatem, la Editura Eminescu, o ediție a publicisticii lui I.G. Duca, nu s-a putut. Cu toate că fusese un ziarist de mare clasă, de vastă cultură, un analist politic, cum am zice acum. Și am vrut să restituim – aveam și prefața – articolele scrise de el între 1901 și 1914, când a devenit ministru. Erau și studii de anvergură, apărute în *Viața Românească*. Ediția a fost respinsă. Deși articolele erau, dacă vreți, de stânga! Au apărut prin '94, tot la Editura Eminescu. Cine o să aibă curiozitatea de a-l citi pe I.G. Duca va descoperi un ziarist important pentru istoria presei noastre de idei.

Nostalgia trenului și dorința de a vedea

- *Am notat că, în școala primară, făceați naveta la Ploiești. Mergeați cu trenul?*

- Da. Atunci, mulți elevi de liceu făceau naveta cu trenul. Eu aveam de mers numai o stație. Călătoream cu tatăl meu, care a fost, la rândul său, navetist după ce, printr-un concurs, devenise învățător la Ploiești. Luam trenul care pleca din gara Ploiești Nord, o gară frumoasă, cu aspect montan, și coboram în prima stație, la Blejoi. Dar aveam colegi care se trezeau pe la 5 dimineața ca să ajungă la prima oră. Un coleg, ca să-și motiveze absențele, pentru că nu reușea să ajungă întotdeauna la timp, scria că este „navetist cu bicicletă”. Mulți locuitori de pe Valea Teleajenului lucrau la fabricile din Ploiești. Să nu credeți că ne urcam în tren și găseam locuri libere! Eram bucuroși să stăm pe coridor sau lângă ușa vagonului. Era destul de frig, eu eram suferind de o boală de rinichi, în sfârșit... După câteva luni de navetă, ne cunoșteam. Pentru părinții elevilor care făceau naveta era o ușurare. Internatul se plătea și, pe lângă taxă, părinții aduceau și produse: grâu, făină, mălai, prune etc. Așa că nu era deloc ușor să-și țină copiii la internat. Dacă stăteai în gazdă era și mai greu. Naveta a fost un mijloc de a putea învăța. Sigur, eu, fiind cu tata, suportam mai ușor.

- *Dar, de la un moment dat, ați rămas singur în aceste drumuri...*

- Nu, din clasa a IV-a primară, mătușa mea – sora mamei –, care locuia cu soțul ei, doctor, în Ploiești, în centrul orașului, m-a luat să stau la ei. Trebuie să recunosc că am avut o mare șansă. Cărțile erau scumpe. Părinții noștri nu aveau atâția bani și numai eu știau cum colegii tatei sau colegele mamei împrumutau cărți unii de la alții. Târziu, prin anii '70, când mergeam la centrele de librării din țară, directorul de la Târgoviște, Silviu Gheorghiu, mi-a spus: „Domnule Râpeanu, eu vă știu de când erați mic!”. „De unde mă știți de când eram mic?!” „Eram băiat de prăvălie – așa se spunea atunci – la Librăria «Nicu și Lică Mărculescu».” Aceasta era numită și *Librăria învățătorilor*.

Membrii corpului didactic se bucurau de un rabat la orice carte cumpărată. „Veneți la librărie cu mama dvs., care era în doliu.” Pe atunci, femeile văduve purtau doliu un an de zile. „Mama dvs. vă lua cărți de la noi, cu rabat de 10-15%.” Din toată sărăcia ei, mama îmi cumpăra cărți, pentru că îmi plăcea să citesc. După 23 august, perioada când am fost ajutor de bibliotecar la Liceul „Sf. Petru și Pavel” a fost una dintre cele mai frumoase perioade ale adolescenței și tinereții mele. De cum îmi făceam lecțiile, plecam la bibliotecă – aflată, acum, într-o casă donată de un om cu stare al orașului. Adeseori îmi pregăteam temele pentru a doua zi chiar în bibliotecă. Tot acolo se afla și locuința directorului liceului. Nu eram salariat, date fiind dimensiunile bibliotecii. Bibliotecar salariat era un tânăr avocat, căsătorit cu sora unuia dintre directorii liceului. Doamna venea din când în când, în rest doi-trei elevi. Aveam câteva ore libere, timp în care mă cufundam în lectură. Atunci am citit autori, nu cărți, și am parcurs marea literatură dintre cele două războaie, al cărei pasionat slujitor aveam să fiu. Puteam să stau cât de mult. Doamna Wentzel, soția unui tipic agent electoral, care parcă descindea din romanele pe care le citeam, încuia, stingea focurile din sobă, stingea luminile. Am citit poate toată literatura română dintre cele două războaie, inclusiv *Sfârșit de veac în București* de Ion Marin Sadoveanu. Asta era cartea care, apărând în martie 1944, a ajuns la propriu numai până la Ploiești! Pentru că, pe urmă, când au început bombardamentele, cine îți mai dădea vagoane ca să încarci cărți?! Dar ajunsese în biblioteca liceului nostru și am citit-o. Mi-am procurat foarte târziu acea ediție, după zeci de ani... Stăteam în bibliotecă până seara târziu, veneam și în vacanțe, când nu erau muncile agricole la mine, la Ploieștiori. Veneam și citeam acolo două-trei zile sau mai luam cărți acasă, pe care, bineînțeles, le aduceam înapoi. Această perioadă a fost, în mijlocul vâltorii care cuprinsese țara imediat după 1944 și al mizeriei pe care o trăiam, o adevărată salvare morală și intelectuală.

Dar ca să cunoaștem cum a crescut o generație întreagă, trebuie să accentuez această navetă, pe care o făceau, din clasa mea, destul de mulți colegi. Nu era ușor, atunci, să ai condiții să înveți și, totuși, se învăța. Unii dintre colegii mei au făcut mari sacrificii. Noi, care veneam acasă și găseam masa pusă, ne consideram favorizați ai sorții.

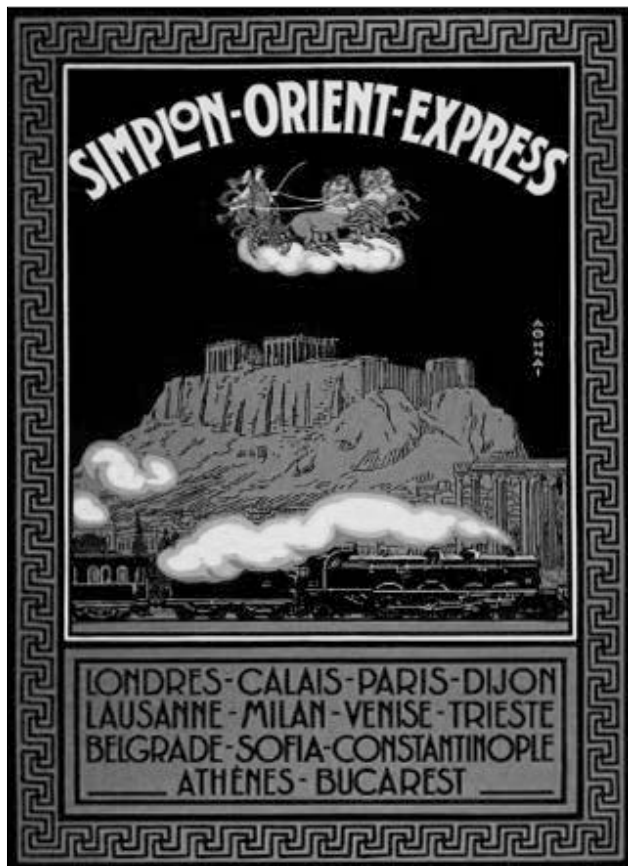
- Aveți un abonament pentru naveta feroviară, era o reducere pentru elevi?

- Da, aveam abonament cu reducere. Funcționarii de Stat aveau carnete pentru ei și copiii lor. Părinții mei, ca învățători, aveau reducere de 50% la clasa a II-a. Nu un număr limitat de călătorii, cum este acum, ci nelimitat. Și noi, în consecință, aveam reducere tot la clasa a II-a, unde se circula mai confortabil. Pe atunci, trenurile aveau trei clase; abia prin '49-'50 au rămas două. Au apărut în presă articole care subliniau faptul că, prin existența clasei a III-a, burghezo-moșierimea își arăta disprețul pentru oamenii de rând și că, acum, se înlătură inegalitățile în care fusese ținută țara.

- Locuind, la Ploieștiori, în preajma gării, v-au atras trenurile în copilărie?

- Toată viața m-au atras! O parte din terenul arabil al celor din Ploieștiori și Blejoi se afla foarte aproape de calea ferată București-Brașov. Pe acolo trecea și Orient Express-ul. Să nu credeți că fac o greșală: în romanul *Printul* (1944) de Tudor Teodorescu-Braniște, ecranizat de Sergiu Nicolaescu chiar sub titlul *Orient Express* (2004), este evocat acest tren, care trecea prin Pitești. Erau două rute, două „bretele”, cum s-ar spune. Una care mergea din București – prin München – la Paris, și alta, Simplon Orient Express, care trecea, cum scrie Teodorescu-Braniște, prin Pitești, Craiova, Belgrad, Veneția. În orice caz, era un tren foarte elegant, pe care îl vedeam spre seară, când oamenii de pe câmp erau istoviți de muncă. Trenul nu apuca să ia viteza maximă, abia ieșea din gara Ploiești. Vedeam, la vagonul restaurant, domni și doamne. Îți dădeai seama imediat că erau foarte bine îmbrăcați. Când trecea Orient Express-ul, toți cei care erau pe câmp se ridicau și-l priveau. Teodorescu-Braniște povestește că oamenii mergeau în gară și îi invidiau pe cei care

călătoreau cu acest tren. În Pitești, Orient Express-ul oprea, puteai să-i vezi mai bine pe călători. Erau oameni, într-adevăr, fericiți, neștiind că poate unii erau bolnavi, scrie el. Când priveam acest tren, fetele de vârsta mea și femeile mai în vârstă îmi spuneau: „Dvs., domnule Valerică, o să ajungeți...”. Eram la liceu, învățam, mă vedeau în timpul liber citind și ziceau că, știind carte, o să ajung să călătoresc cu un tren luxos. De aceea, am avut mereu nostalgia trenului. E o reminiscență de-atunci! Citindu-l pe N. Iorga, eram influențat de ideea de *a vedea*. Cu trenul mi se părea că văd mai mult. Spectacolul unei gări, cât stătea trenul acolo, 10 minute, mi se părea concludent pentru o anumită structură socială, morală etc. Ultima călătorie mai îndelungată cu trenul am făcut-o în Europa, când aveam 69 de ani. Cu banii luați pentru o carte, mi-am cumpărat un bilet de tren în circuit – pe atunci, se mai plăteau cărțile! Am ajuns la Viena, Bonn, Köln, Paris. Îmi plăcea acest mod de a călători, cu toate dezagrementele lui. Din 1954, când am început să lucrez la *Gazeta literară*, am mers foarte mult în țară, în călătorii „inițiatice”, mai întâi la Cluj și Iași. Am mers la muzeele de artă. Trăiau scriitori ai generației vârstnice, am stat de vorbă cu mulți dintre ei. George Lesnea sau Constantin Ciopraga mi-au arătat clădirile istorice ale Iașilor, la fel un prieten al meu, criticul de teatru ieșean Nicolae Barbu. Am făcut, apoi, o călătorie de-a lungul Ardealului, la Târgu Mureș, Cluj, Oradea ș.a.m.d. Am mers în toate provinciile, cunoscând orașe și sate, mai ales din zona Ardealului. Toate aceste călătorii le-am făcut cu trenul. Nu puteam citi în tren, în afară de ruta București-Ploiești, pe care o știam foarte bine. Pe urmă, când am mers în străinătate, fie în Vest, fie în Est, preferam, de câte ori puteam, să călătoresc cu trenul. La Moscova am mers cam de vreo trei ori cu trenul, prin anii '70. Era și un substrat: să pot vedea Basarabia. Coboram în Chișinău – o dată era să pierd și trenul! –, ca să cumpăr ziarele moldovenești. Erau scrise în alfabetul rusesc, cu litere chirilice.

*Itinerar european al Orient Express-ului,
într-un afiș de epocă*

Am vrut să văd și Cernăuții. Eram la Moscova. Am inventat că trebuie să ajung mai devreme la București. Gazdele, care erau de la Ministerul Culturii, mi-au spus că nu mai sunt bilete la vagonul de dormit – atunci era trafic mare. Dar calculasem să mă întorc în țară pe altă rută: prin Cernăuți, nu prin Chișinău. Le-am spus că m-am uitat în Mersul trenurilor și am găsit acest tren, care m-ar avantaja foarte mult, așa ajunge exact la timp. Nu le-am spus că vreau să văd Cernăuții. I-am întrebat dacă se poate să iau acel tren. A doua zi mi-au spus că au găsit o cușetă la trenul cu care am venit. Pe unde intrai în URSS, pe acolo trebuia să și ieși, nu era îngăduit să folosești altă rută. Așa că tentativa de a vedea ceea ce visasem din copilărie să văd, Cernăuții, a eșuat. ■

(Va urma)

*Titlul acestei convorbiri este inspirat
dintr-o poezie de Mihai Beniuc*

EUGEN SIMION

Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură,
directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”
*Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section,
Director of the “G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory*
e-mail: eugen.simion@fnsa.ro

Mircea Martin

80

Abstract

Articolul de față, prilejuit de aniversarea de 80 de ani a criticului și teoreticianului literar Mircea Martin, profesor emerit al Facultății de Litere din cadrul Universității București, evidențiază activitatea esențială a autorului *Identificărilor* în generația sa. Studiile despre G. Călinescu și B. Fundoianu, dar și celelalte, arată un critic cu principii, serios și prob, prudent și meticulos, deloc fascinat de „euforia puterii”. Combate „dogmatismul subiectivității” și recomandă ca singura critică acceptabilă: „aceea care nu vrea să fie singură”.

Cuvinte-cheie: Mircea Martin, teorie literară, critică literară

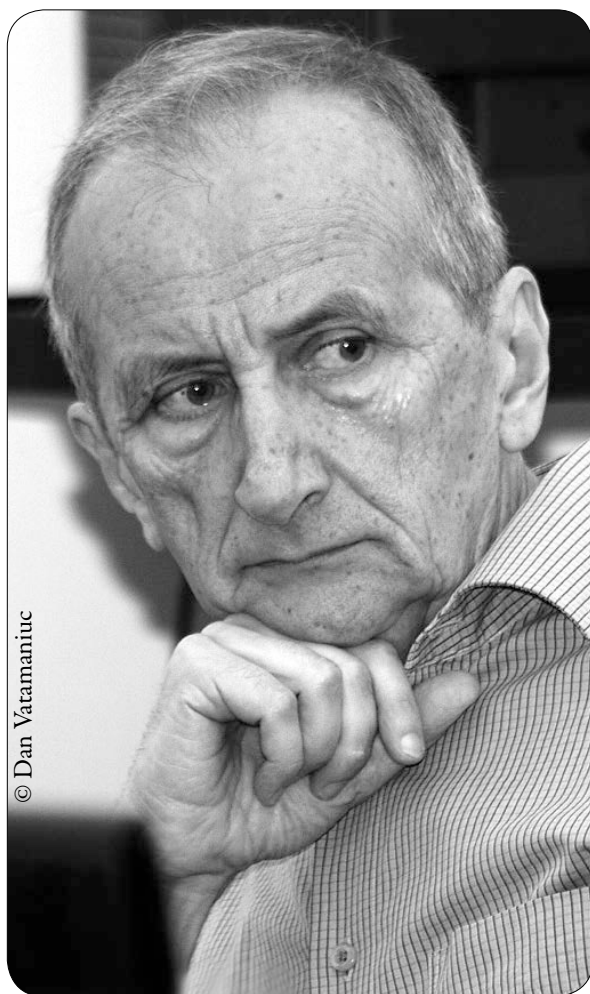
The present article, occasioned by the 80th anniversary of the critic and literary theoretician Mircea Martin, professor emeritus of the Faculty of Letters at the University of Bucharest, emphasizes the core activity of the author of *Identifications* in his generation. The studies on G. Călinescu and B. Fundoianu, as well as the others, show a critic with principles, serious and upright, cautious and accurate, not in the least fascinated with the “euphoria of power”. He fights the “dogmatism of subjectivity” and recommends the only acceptable criticism: “that which won’t be alone”.

Keywords: Mircea Martin, literary theory, literary criticism

Mircea Martin a împlinit, cu câțva timp în urmă, 80 de ani. I-am telefonat, bineînțeles, și l-am felicitat, dorindu-i ani buni și rodnici intelectualicește în sfera lui de studiu – teoria literară – și tot binele în existența

curentă. Viața spiritului, pentru un umanist, nu se oprește la 65 de ani. Dimpotrivă – spune cineva, om învățat și înțelept –, senectutea poate fi perioada cea mai profundă, cea mai creatoare pentru el. Multe capodopere – în literatură, filosofie, istorie – se nasc la bătrânețe. Geniul

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului *Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe* (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/ Nr 54PCCDI/ 2018.

© Dan Vățamaniuc

care veghează „umanioarele” nu este un atribut doar al tinereții. Numai poezii și matematicienii par a fi inspirați – atunci când produc operele lor fundamentale – de un geniu tânăr. Dacă este așa – și îmi place să cred că este așa –, nu-mi rămâne decât să-i doresc confratelui Mircea Martin să stea închis, în continuare, în casa spiritului său și să-și ducă opera la capăt, profitând de știința și experiența pe care le-a căpătat până acum.

Când scriu aceste rânduri, am în față ultima lui carte imprimată, *Radicalitate și nuanță* (2015). O răsfoiesc, acum, după ce, la apariția ei, am citit-o fragmentar, pentru a vedea cum a evoluat critica sa de la *Generație și creație* (1969) până azi. Fac această precizare deoarece autorul, ca și modelul său intelectual, Tudor Vianu (*profesorul de literatură universală*, în fine, *esteticianul*), a părăsit critica de întâmpinare, pe care Vianu o ținea la „Sburătorul” lui E.

Lovinescu, și s-a consacrat disciplinei citate mai sus. Teoria literară este o parte a esteticii sau, mai degrabă, pornește din ea și-și caută propriul teritoriu. O disciplină, după mine, puțin ezoterică și, de multe ori, cu ambiții prea totalitare. Cel puțin așa s-a manifestat ea în deceniile postbelice dominate, în bună parte, de *Școala formalistă*. Este momentul în care Foucault și Barthes anunță decesul autorului și consideră că *omul* (individul comun) nu mai este prioritar în literatură și nici problematica lui. Simbolul acestui *terorism al teoriei* este Jean Ricardou, care mărturisește că nu este nevoie să citești mai mult de două pagini dintr-un roman pentru a-i face expertiza structuralistă. Moment greu pentru critica literară, dominată, din ce în ce mai mult, de *demonul teoriei*. Din fericire, demonul a obosit, după o vreme, cum obosesc și mor, tinere, fanatisme în lumea artelor. Spre ce se îndreaptă, azi, teoria literară resuscitată după moartea *demonului structuralist*? O temă de discutat.

Nu l-am întrebat niciodată pe Mircea Martin de ce a produs această ruptură și nici el, am impresia, n-a justificat opțiunea sa. Proba sigură că ruptura nu a fost profundă este faptul că, în volumele ulterioare (opt, după număratoarea mea), a continuat să scrie despre autorii care-i plac. Sunt, mai întâi, cei din generația sa (Nichita Stănescu, Ana Blandiana, Marin Sorescu, Fănuș Neagu, Cezar Baltag, Ioan Alexandru, D. Țepeneag, Lucian Raicu, Matei Călinescu, Valeriu Cristea, Gh. Grigurcu ș.a.). Scrie, apoi, despre B. Fundoianu (o preferință), Adrian Marino (pe care îl admiră și-l propune ca model tinerilor), în fine, dedică o carte lui G. Călinescu, *G. Călinescu și complexe literaturii române* (1981) și, în *Radicalitate și nuanță* (2015), publică articolele sale despre criticii și teoreticienii literari pe care îi recunoaște (de la G. Călinescu la Laszlo Alexandru și Carmen Mușat). Sunt, în genere, cronici literare interesate cu precădere de *gândirea literară* (să-i spunem așa) din interiorul operei, sau, de este

o scriere critică, de teoria din spatele criticii. Cronicile au titluri seducătoare, sugerând un demers teoretic demn de a fi consemnat. Iată cum sună unul dintre ele: „*Experiența revelatoare*” și tematizarea ei în literatura contemporană. Sau altul, care duce cu gândul la un tratat estetic de anvergură: *De la poietică la ontologie* ori *Strategii ale subversiunii, strategii ale afirmării...* Este limpede, criticul-teoretician ține să-și „căftănească” – cum ar zice Ion Barbu – autorii despre care scrie de la început... Riscul, repet, este ca analiza din interior (corectă, lucidă) să nu justifice seducătorul titlu. Nu-i un caz singular, toți cădem, uneori, pradă spiritului nostru simpatetic...

Mircea Martin este un critic esențial în generația sa. Studiile despre G. Călinescu și B. Fundoianu, dar și celelalte, arată un om cu principii, serios și prob, prudent și meticulos, deloc fascinat – cum spune el undeva – de „euforia puterii”. Combate „dogmatismul subiectivității” și recomandă ca *singura critică* acceptabilă: „aceea care nu vrea să fie *singură*”. Judecată dreaptă, propoziție emblematică pentru un critic talentat care, dorind să fie cel mai bun în profesiunea lui (aspirație firească), nu trebuie să vrea să fie și *unicul*, pustiind totul în jurul lui. Boală veche, neeradicată în literatura română.

Generație și creație anunța deja un critic talentat, cu bune intuiții critice și cu o deschidere, încă de acum, spre profunzimile operei. Am scris despre ea (a se vedea *Scriitori români de azi*, I, ediția a II-a, 1978), remarcându-i aceste însușiri proprii unui spirit critic autentic, făcându-i, totodată, în stil cordial, unele mici observații, cum ar fi preferința pentru un limbaj prea abstract, îngreunat de prea multe concepte, nu totdeauna necesare, după opinia mea, într-o cronică de întâmpinare. Nu bănuiam atunci că el se pregătea, în fapt, pentru limbajul fatal conceptualizant (și, deci, abstract) și pentru temele unei discipline care încearcă să descopere legile ce guvernează literatura. *Lege*

este un mod de a zice, pentru că, în literatură, legile se schimbă și, apoi, nu legile (regulile) stabilesc valoarea unei opere, ci altceva, și anume ceea ce se adaugă legilor, regulilor, teoriilor despre literatură.

Ca să nu fiu, cumva, suspectat că refuz, *de plano*, rolul teoriei literare în viața unei literaturi (și, la drept vorbind, nici n-aș avea cum), să precizez că am făcut această *digresie* – cum i-ar spune Kogălniceanu – pentru a marca faptul că o teorie, în literatură, rezistă câtă vreme ea nu ignoră *literatura ca literatură*, adică autonomia esteticului (valoarea axiologică, expresia unui *geniu al locului, valoarea ei umană și spirituală*), în fine, *literatura ca expresie a umanului*. Mai este ceva: teoria literară nu trebuie să se îndepărteze prea mult de critica literară, căci riscă să moară asfixiată de scolastica în care s-a răătăcit. Nici critica literară modernă/postmodernă nu poate să facă abstracție, indiferent de metoda și scenariul ei, de exigențele teoriei literare, căci riscă atunci – și ea – să dispară în improvizație și lejeritate... O bună întâlnire între ele reprezintă, după mine, o formulă de succes și un criteriu pentru a fi citită pentru ea însăși, ca formă de creație.

Încă o dată, am făcut acest ocol didactic ca să mă întorc la Mircea Martin, care, mai spun o dată, n-a părăsit de tot critica literară și poate că n-a părăsit-o, în fapt, niciodată. Spre binele operei sale. Dovadă cartea lui despre G. Călinescu, dovadă elocventă și celelalte volume pe care le-am citat. În ultima tipărire (*Radicalitate și nuanță*) scrie despre criticii contemporani, de la Mircea Zăciu la criticul „nepereche” N. Manolescu (formula de sorginte călinesciană, puțin ambiguă, este encomiastică sau discret ironică?!) și, mai departe, până la criticii și teoreticienii literari din tânăra generație. Un capitol de *Evocări* cuprinde însemnări despre Tudor Vianu, Edgar Papu, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Silviu Iosifescu, Vera Călin – profesorii lui –, dar și despre oamenii din generația sa: Liviu Petrescu, Ioan Petru Culianu, Marian Papahagi ș.a. Nu sunt uitați nici Laurențiu Ulici și Marin Mincu.

Nu cunoaștem opera teoretică a celui dintâi, iar cel de al doilea este înnobilit de comentatorul simpatetic cu un vers eminescian: „Pururi tânăr, înfășurat în manta-mi”. Puțin cam prea prețios și prea grav pentru spiritul rebel și deloc romantic al protocronistului Marin Mincu... Nici pelerina albă a lui Heliade-Rădulescu nu cade bine, am impresia, pe trupul, spiritual vorbind, al personajului în cauză.

În schimb, portretele pe care criticul le consacră lui Liviu Petrescu sau lui Valeriu Cristea sunt admirabile, bine lucrate, cu o notă de afecțiune și frumoasă colegialitate. Se spune mereu că portretul este *fiul malității*. Nu-i o regulă. Poate fi și fiul iubirii intelectuale. Iau ca exemplu portretul pe care Mircea Martin i-l face lui Valeriu Cristea, un critic pe care îl prețuiesc enorm și eu. Vede în autorul *Dicționarului personajelor lui Dostoievski* un analist care

citește literatura cu ochii inimii. Așa este, Valeriu Cristea – critic de proză în linia Ibrăileanu – caută în literatură „volumul conștiinței” – dacă îmi amintesc bine expresia lui – și, acolo unde o află, o analizează cu o maximă atenție, *la sânge*, și cu o gravitate plină de bunătate... Mircea Martin prinde bine figura morală și spirituală a acestui critic care caută în literatură umanul, religiosul, *figurile moralității*:

„Valeriu Cristea e un om tăcut și retractil, evitând în genere abordările (prea) directe, progresiunea balcanică a intimităților. De vorbit vorbește mai greu (și mai puțin!) decât scrie. Scrisul e dezlegarea lui. Textele îi stârnesc mărturisiri pe care în fața persoanelor, de obicei, le reprimă. Viața lui și-o trăiește în spațiul literaturii ale cărui «diferențiale» a avut grijă să le organizeze după criteriile proprii și în care și-a ales de la început câteva rezidențe stabile”.

Vorbind despre criticii și istoricii literari care-i plac lui Mircea Martin, observ – citindu-i textele – că admiră, în chip necondiționat, pe I. Negoitescu. Vede în el pe „cel mai apropiat și

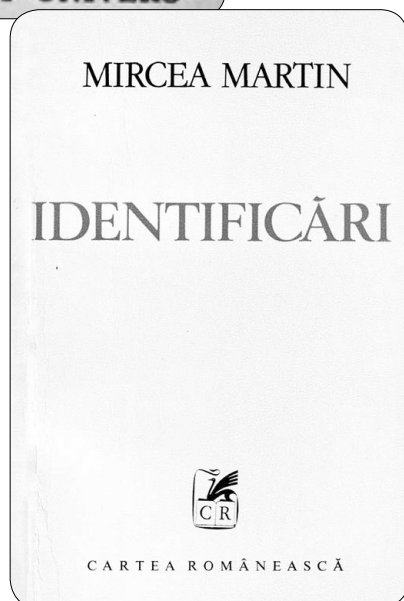
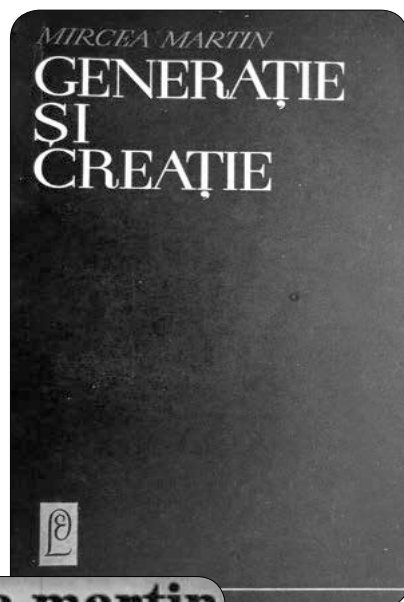
mai demn dintre descendenții Iovinescieni”, „autorul celor mai îndrăznețe și sugestive metafore critice”, după G. Călinescu, în fine, „un estetic incoruptibil”, un estetic „pentru care problema morală există”... Admirația lui este, aici, totală. Fapt curios, pentru că, de regulă, Mircea Martin este un critic, cum am spus, circumspect, deloc encomiastic, prietenos, simpatizant – adevărat –, dar atent (și zgârcit) – de regulă – cu adjectivele.

Valoarea unui critic literar se judecă nu numai după calitatea stilului său, dar și după valorile literare pe care le promovează. „Scriitorii lui” indică gustul lui estetic și – încă o dată – capacitatea lui de a se resemna – cum spune un mare critic – în fața adevărului estetic. Mircea Martin a scris, la început, am văzut, despre scriitorii din generația lui, i-a susținut, apoi, pe „optzeciști” – cu o preferință pentru Gh. Crăciun – și i-a format și i-a lansat pe „nouăzeciști”. Așa cum mărturisește în *Geneza și creație*, vrea să facă o „critică de identificare”, pe care o justifică, mai târziu, în sensul *criticii de profunzime* cultivate de Școala de la

Geneva. În ultimele sale cărți face, mai ales, o *critică de idei*, într-un stil ușor distant, intens deliberativ, mișcându-se liber, fără complexe, printre conceptele care circulă azi în teoria și critica literară. Titlul volumului său din 1981, *Dicțiunea ideilor*, sugerează, cred, ținuta limbajului său critic: ușor distant – repet –, lipsit de familiarități, cu o oarecare solemnitate strict controlată, fără efuziune și, cum am văzut că precizează, programatic străin de „dogmatismul subiectivității”. Performanța acestui stil critic mi se pare, în volumul *Radicalitate și nuanță*, capitolul dedicat *Școlii lui Noica*. Descoperim aici un Mircea Martin care atacă, să spunem așa, ideile pe față, un Mircea Martin just, convingător, deloc convențional, superior polemic – în limitele adevărului și ale nobileței intelectuale.

Voiam să-i fac lui Mircea Martin un portret. Răsfoind cărțile lui, m-am luat însă cu vorba și n-am mai ajuns să desenez figura spiritului său, pe care promisesem cu atâta decizie s-o fac. O amân pentru altă dată. Unele sugestii s-au strecurat deja în textul pe care mă pregătesc să îl închei. Bănățean, profesorul de teorie literară este, ca orice scriitor care trece munții „în țară”, suspicios (sau așa mi se pare mie) cu noi, valahii, „miticii”, care, nu-i așa?, vorbim mult și facem puțin! El este cordial cu prudență, un om de cuvânt (ceea ce, în viața noastră literară, este o mare virtute) și un caracter fără sincope. Când stai de vorbă cu el, remarci ușor că este un om de dialog, prietenos – cum am precizat deja – în anumite limite. În fine, venerabil, de acum, Mircea Martin stă în fruntea unei școli de teorie literară pe care o conduce, cu succes, cred, prin apele tulburi ale globalismului. N-a renunțat, sper, la literatură, care este și trebuie să rămână, în epidemia mondializării, o literatură care nu trebuie să renunțe la valorile ei estetice și identitare în favoarea ideologicului de care abia am scăpat după o jumătate de secol de dominație a sovietismului. ■

București, 27 aprilie 2020

Un elogiu al reflexivității nuanțate

Abstract

Textul de față realizează un portret intelectual al criticului, teoreticianului literar și universitarului Mircea Martin cu prilejul împlinirii vârstei de 80 de ani. Traseul activității acestuia este urmărit atât la nivelul volumelor propriu-zise, cât și la acela al activității sale publice în ansamblu, cu considerații asupra atitudinii și prezenței sale în câmpul cultural autohton. În ultimă instanță, profilul autorului e plasat pe coordonatele criticii românești contemporane, ca mediator, constructor instituțional și liant într-o lume culturală tot mai parohializată.

Cuvinte-cheie: generație, național, universal, teorie, sistem

The present text draws an intellectual portrait of the critic, literary theoretician and university professor Mircea Martin occasioned by his 80th anniversary. The trajectory of his activity is considered by addressing his volumes as well as his overall public activity, his attitude and his presence in the local cultural field. Ultimately, the profile of the author is placed on the contemporary Romanian criticism's coordinates as a mediator, institutional builder and a connector in a more and more parochialized cultural world.

Keywords: generation, national, universal, theory, system

Pe 12 aprilie 2020, Mircea Martin a devenit octogenar. Am mai scris despre profilul său intelectual și la împlinirea vârstei de 70 de ani un text în legătură cu care nu am azi nimic de modificat. Volumul apărut între timp – *Radicalitate și nuanță* (2015) – îi (re)definește „locul geometric” al personalității, opțiunile critice și sistemul de valori, la fel ca titlul „pascalian” atașat, după 30 de

ani, unei culegeri mai vechi: *Geometrie și finețe*. Nu cred a greși prea mult văzând în *reflexivitatea nuanțată* o calitate *maîtresse* a criticului: finețea conceptualizării, grija pentru detaliu în examinarea noțiunilor generale, atenția față de capcanele abstracțiunilor îi caracterizează gândirea. O anumită ambivalență (benignă) a identității sale intelectuale poate fi urmărită de-a lungul întregii activități; debutant, alături de colegii de ge-

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului *Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe* (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/Nr. 54PCCDI/2018.

nerație „șazecistă”, ca foiletonist, dar fără mare atracție pentru vegetația parazitară a empiriei (dovadă relativă inapetență pentru critica prozei), s-a îndreptat spre aerul pur al teoriei – nu doar „literare”, ci și într-un sens mai larg-integrator – culturale. Chiar evaluarea la cald a producției congenerilor, în cronicile din *Amfiteatru*, s-a produs în orizontul căutării unei identități definitorii, supraindividuale – a (în termenii lui Vianu) „generației de creație”. Pentru ca, ulterior, generaționismul să lase locul unui spirit transgenerațional, iar foiletonul – eseului teoretic și (cu un termen al lui Virgil Nemoianu) „criticii simptomatologice”. Asemeni altor congeneri de vârf (nu foarte mulți), Mircea Martin a devenit un critic al întregii literaturi române, privite însă nu „în sine”, ci în dinamica relațiilor internaționale și a modelelor ei culturale. Ca teoretician al literaturii, nu a adoptat stilul *scholar* anglo-saxon, ci a păstrat limpezimea „eseistică” și suplețea seducătoare a stilului galic. Înzestrat cu ceea ce E. Lovinescu a numit „dicțiunea ideilor”, s-a impus, treptat, ca unul dintre cei mai fini „critici ai criticii” de la noi (*Singura critică*, 1989, conține câteva tururi de forță – în special textele despre N. Manolescu și A. Marino). Afin spiritului aulic, apolinic și clarificator al lui Tudor Vianu, care i-a fost cel dintâi mentor, a scris cea mai *eficientă* carte despre G. Călinescu (*G. Călinescu și „complexele” literaturii române*, 1981). Nu s-a înțeles, cred, suficient felul în care, scriind-o, autorul ei se poziționa tactic în conflictul dintre „protocroniști” și „sincroniști” – și, de fapt, pe liniile de tensiune dintre „național” și „universal”. Elevul lui Edgar Papu nu putea să aibă decât un punct de vedere „nuanțat”, integrator și larg comprehensiv. El avea să fie explicat, două decenii mai târziu, în serialul polemic despre *Cultura română între comunism și naționalism*; scoțându-l pe G. Călinescu din îmbrățișarea sufocantă a protocronismului, cartea dezvoltă un filo-călinescianism nuanțat, cu o atitudine față de tradiție în linia unui T.S. Eliot (deși, luându-și, probabil, dorințele drept realitate, unii lovinescieni militanți l-au perceput drept adversar al „divinului critic”). Fără aceste deschideri provocatoare,

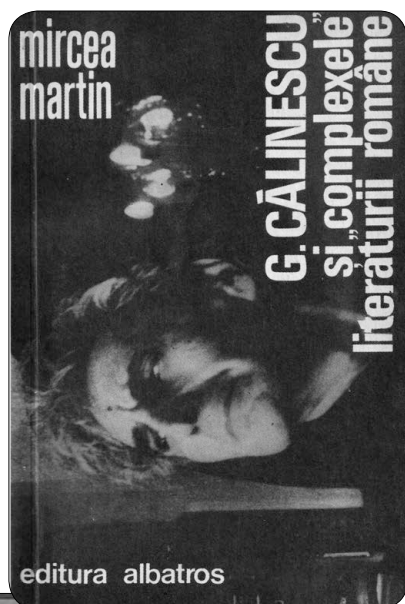
masivul studiu din 2009 al lui Andrei Terian (în multe privințe, o replică) ar fi greu de imaginat. Iar ideea complexelor culturale expusă oferă una dintre cele mai stimulative deschideri ale teoriei culturale autohtone. „Șantierul” călinescian, niciodată abandonat, este, însă, amplu; în interiorul său, eseul – celebru – despre afinitățile dintre critica lui G. Călinescu și cea a lui Ronald Barthes (inclus în volumul, cu titlu lovinescian, *Dicțiunea ideilor*) rămâne ilustrativ ca mod de „legitimare externă” a valorilor autohtone.

În planul literaturii române propriu-zise (nu doar al criticii literare sau teoriei), opțiunile foiletonistului au mers, cu precădere, spre comentariul de poezie; anume, spre poeți reflexivi, intelectuali, de la, să zicem, Lucian Blaga la A.E. Baconsky (fără a-l uita, desigur, pe B. Fundoianu), a căror gândire poetică se prelungește în cea teoretică sau filosofică – și viceversa. O posibilă explicație ar fi faptul că poezia, în varianta ei reflexivă, deschide mai ușor calea speculației conceptuale și a ideilor generale, față de care Mircea Martin manifestă o vocație nedeazămințită. Afinitatea sa față

de studiul *Filosofie și poezie* al lui Vianu, ca și față de modelul Paul Valéry, mi se pare simptomatică. Elev al lui Marcel Raymond, profesorul a fost – și a rămas – unul dintre cei mai consistenți adepți autohtoni ai Școlii de la Geneva, ai „criticii conștiinței” și ai „criticii profunzimilor”, despre care a publicat, în 1974, un volum (*Critică și conștiință*) în descendența criticii franceze romantice și moderne. Privirii „distanțate” a teoreticianului care scrutează concepte, direcții, idei și forme, i s-a adăugat, apăsător la început, mai discret ulterior, pasiunea identificării – o „cale de acces” către „conștiința” operei. De altfel, Mircea Martin a fost, alături de Lucian Raicu, cel mai important practicant al criticii de identificare în România postbelică (*Identificări*, din 1977, e ilustrativ în acest sens); și, tot asemeni lui Raicu, este cel mai „fondanțian” dintre criticii noștri (primul monograf al lui B. Fundoianu fiind dublat, în ultimele două decenii, de un editor exemplar al acestuia); preocuparea constantă pentru opera fundoiană/fondanțiană exprimă, în fapt, dimensiunea *existențială* a criticii lui Mircea Martin; s-ar putea scrie destule despre raporturile criticii „șazeiciste” cu existențialismul european. Interesant e faptul că, deși adept al „purismului” fenomenologic, autorul *Identificărilor* a devenit, cu trecerea timpului, tot mai contextualist: cartea sa despre G. Călinescu se deschide către o teorie a complexelor culturale, iar studiile despre cultura română postbelică și eseurile postdecembriste despre Fundoianu/Fondane vădesc un angajament personal în istoria ideilor și a ideologiilor (schimbând ce e de schimbat, o atare evoluție întâlnim, după 2000, și la Matei Călinescu).

I s-a reproșat criticului faptul că „scrie greu”, mereu atent, din scrupul excesiv, la greutatea și nuanțele fiecărei fraze, și că publică prea rar; sau că a deschis multe șantiere de amploare, dar a amânat să le încheie (din același scrupul perfecționist, caracteristic). Mircea Martin publică, într-adevăr, relativ puțin, dar esențial; Mihai Iovănel opina, cândva, că multe dintre textele sale sunt scrise, de regulă, sub imperiul unor constrângeri ocazionale (prefețe, postfețe, comunicări etc.), iar Alex. Goldiș l-a descris ca pe un

„critic de sistem” – care intervine, adică, edificator, mai ales în principalele „noduri” problematice ale sistemului cultural, în legătură cu fiecare „mare temă” și tendință din câmpul umanioarelor. Putem vedea, aici, și o formă particulară de „maiorescianism”, chiar dacă fără apetitul polemic și fără impoziția autoritară, „de direcție”, a liderului Junimii. Scrisului propriu-zis (dar și calității de mentor al Cenaclului studențesc „Universitas”, pepinieră a „nouăzeciștilor”) i s-a adăugat, după 1990, un bun plasament instituțional: Mircea Martin a editat publicații, fie ele academice (*Euresis*) sau general-culturale (cea mai bună serie a revistei *Cuvântul*), a deținut funcții de conducere în edituri importante (Univers, Paralela 45, Art), prezidând, o vreme, și Asociația Editorilor, a gestionat colecții de cărți teoretice indispensabile și a lansat destui debutanți merituoși, a condus Catedra de Teoria Literaturii și Cercul de studii interdisciplinare „Tudor Vianu” la Facultatea de Litere din București, a coordonat manuale școlare (considerate, de unii, prea reformiste) și a devenit, după profesorii Paul Cornea și Mircea Angheliescu, al treilea director al Asociației Române de Literatură Generală și Comparată (ALGCR), pe care o conduce și în prezent, dezbătând, în fiecare an, cu participare internă și internațională, teme de anvergură ale culturii române și mondiale. Se adaugă, mai nou, acestei cariere de vârf calitatea de membru corespondent al Academiei Române. Criticul de sistem a fost mereu dublat de un critic conceptual, atras, deopotrivă, de plăcerea speculației și rigora demonstrăției. Un volum-reper al lui Tudor Vianu se intitulează, exemplar, *Ideii trăite*; în cazul lui Mircea Martin, putem vorbi despre o *trăire a conceptelor*. Are, din câte știu, deja încheiat cel puțin un prim mare volum al unui impozant dicționar de termeni literari și culturali, la care au participat mai multe zeci de coautori; studiile introductive cu care a însoțit, după 1990, traducerea unor cărți teoretice de rezonanță internațională ar putea fi, oricând, reunite într-un volum de sine stătător (doar o mică parte au fost recuperate, în 2004, în *Geometrie și finețe*); la fel – eseurile despre cultura română din deceniile

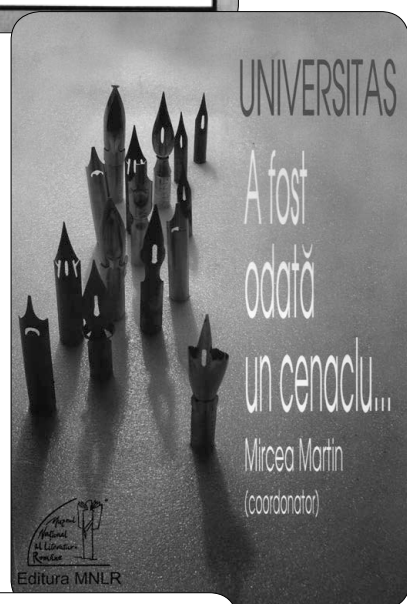

comuniste sau care „panoramează”, edificator, idei, curente și concepte literare.

În ultimul deceniu, atitudinea intelectuală a profesorului Martin în spațiul public a căpătat accente suplimentare. Nu neapărat noi, dar importante și semnificative în context. Cel mai important dintre ele ține de apărarea *naționalului* în fața tăvălugului unei globalizări cu dublu standard, și al cărei dogmatism *soft*, „liberal”, se dovedește, poate, mai amenințător pentru statutul umanioarelor (pentru că infinit mai perfecționat și mai seducător) decât brutala și rudimentara propagandă sovietică de altădată. Intervențiile aparțin unui defensor avizat, subtil (și foarte greu de contestat) al umanismului clasic, al valorilor estetice și al ideii naționale (noțiuni interconectate!), care înțelege cuprinzător și „nuanțat” dinamica geopolitică actuală și marile ei tendințe. Evident, profesorul pune, în această apărare și ilustrare, aceeași eleganță și finețe dintotdeauna – o diplomatie care a creat uneori nemulțumiri în rândul celor care, mai radicali dar mai puțin nuanțați, l-ar fi vrut „tranșant” într-o chestiune sau alta. Și în cazul postmodernismului (în urmă cu câteva decenii), și în cel, mai recent, al „literaturii mondiale” (*World Literature*), atitudinea este una *au dessus de la mêlée*, o acceptare de principiu, dar nu necondiționată, în beneficiul deschiderii culturale autohtone. Dacă există, totuși, și există!, o pledoarie „militantă” în demersul său cultural, ea este una mai profundă: o pledoarie *minimalistă* pentru reabilitarea – pe cele mai modern „exportabile” coordonate ideatice – a unor elemente lesne calificabile, de către noviștii *sans phrases*, drept „conservatoare”, dar pe care nu le putem arunca peste bord fără a ne renege identitatea: e vorba de respectul (care include spiritul critic) pentru tradiția culturală umanistă, pentru identitatea națională deschisă, pentru importanța formativă a valorii literare și a esteticului. Sunt valori pe care generația '60 le-a apărât inițial ca reacție la adresa dogmatismului stalinist, iar în perspectiva timpului, ca reacție la adresa oricărui dogmatism „imperial” nivelator. Mircea Martin e un *umanist modernist*, deschis în egală măsură către cele mai noi tendințe globale și către „sensul tradiției” autohtone, pe care le asumă nu

ca un ideolog, ci ca un expert, nu ca un operator al Puterii, ci ca un profesionist al Cunoașterii teoretice superioare, larg-comprehensive.

Ca profesor la Literalele bucureștene, fost șef al Catedrei de Teoria Literaturii, mentor al Centru-lui „Tudor Vianu” și președinte al ALGCR, Mircea Martin a fost (este) mereu înconjurat de tineri discipoli, chiar dacă unii dintre ei, azi, au mai îmbătrânit. Atitudinea sa sobră, fără a fi pedantă, e cea a unui profesor de top din oricare mare universitate a lumii (mai mulți colegi din afara țării mi-au împărtășit, de-a lungul timpului, această observație). Se adaugă la ea diplomația rafinată, capacitatea, atât de rară azi, de a intra în dialog real – la un nivel intelectual înalt – cu oameni din toate generațiile, de cele mai diverse opțiuni culturale și ideologice. Evitarea discuțiilor *ad personam*, calitatea perspectivei și altitudinea reflecției, subtilitatea și precizia discursului, știința delimitărilor elegante și a observațiilor revelatoare l-au făcut unanim prețuit. Profesorul Martin e o fire interiorizată, a cărei sobrietate intimidantă nu exclude afectivitatea și delicatețea sufletească. M-a impresionat, mereu, faptul că nu încearcă niciodată să (se) impună – nici nu are nevoie –, ci să înțeleagă; autoritatea sa e „naturală”, iar deschiderea sa cognitivă îl face mereu disponibil pentru a învăța lucruri noi – inclusiv de la cei pe care i-a învățat. Nu îi e teamă să se confrunte cu noii veniți pe terenul opțiunilor acestora – chiar îl stimulează –, iar experiența și calitatea perspectivei fac, totdeauna, diferența. Poate de aceea tinerii îl simt „de-al lor”, chiar când nu-i împărtășesc opțiunile. Avem, *hélas!*, tot mai puțini asemenea intelectuali-punte; parohializarea, enclavizarea, izolarea nevrotică în propriile „bule” dau tonul în spațiul nostru public. Împotriva curentului, Mircea Martin perpetuează, cu distincție persuasivă, codurile „vechiului regim” al Republicii Literelor și valorile unei comunități intelectuale pentru care, mai important decât ceea ce ne diferențiază, este ceea ce ne unește. Vârsta profesorului e pur convențională (de fiecare dată când îl întâlnesc, mi se pare la fel ca atunci când îi eram student), iar prezența sa face lumea noastră culturală mai respirabilă și mai sigură. ■

GEORGE NEAGOE

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Academia Română
“G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory, Romanian Academy
e-mail: georgeflorianneagoe@gmail.com

„Spiritul geometric” în poezia lui Ștefan Aug. Doinaș

.....

Abstract

In acest articol ne propunem să cercetăm câteva coordonate privind relația între poezia lui Ștefan Aug. Doinaș și modernism, cu aplicație la balada *Omul cu compasul*, care dă și titlul unui volum publicat în 1966. Punctul central din analiza noastră este conceptul de „spirit geometric”, pe care s-a întemeiat întreaga poetică a acestui curent cultural. Din perspectiva multor scriitori ai modernității, lumea emană dintr-o entitate statică și suficientă ei înseși, denumită „Spiritul creator”. Astfel, poezia devine o încercare temerară de a surprinde actul genezei Universului, clipa de grație când ideile platoniciene, unicele forme nemișcate și, concomitent, reale, dau naștere. Realitatea poeziei este, în aceste condiții, o reacție la natura efemeră a materiei.

Cuvinte-cheie: Ștefan Aug. Doinaș, poezie, spirit geometric, spirit creator, realitate, modernism

In the following article, we aim to investigate a few coordinates regarding the relation between Ștefan Aug. Doinaș's poetry and Modernism, applying to *Omul cu compasul* ballad, which gives also the title of a volume published in 1966. The central part of our analysis is the concept of *geometrical Spirit*, which the entire poetics of this cultural current was based on. From the point of view of many writers of Modernity, the world emanates from a static and auto-sufficient entity, called *creating Spirit*. Thus, poetry becomes an audacious attempt to surprise the act of Genesis, the moment of grace when the platonic ideas, the single fixed and simultaneously real forms, are giving birth. The reality of poetry is, in these conditions, a reaction to the ephemeral nature of matter.

Keywords: Ștefan Aug. Doinaș, poetry, geometrical spirit, creating spirit, reality, Modernism

Dintr-o perspectivă generoasă – și nu neapărat contrară ipotezelor științifice –, poezii au susținut, prin creativitatea lor imprevizibilă, teoria universurilor paralele. Ștefan Aug. Doinaș face parte din rândul acelor scriitori care au teoretizat, sub aspect diacronic, raporturile literaturii cu lumea. Într-una dintre afirmațiile lui pilduitoare sunt abordate, în ton polemic, atât înțelegerea restrânsă a noțiunii de *mimesis*, cât și forța persuasivă a factorului politic asupra liricii: „Poezia adevărată n-a fost niciodată o copie, ci întotdeauna o replică la real, atât în orientările care manifestă o preferință față de obiect (clasicism), cât și în cele care pun accentul pe subiect (romantismul); cu atât mai mult în cele care par a neglija sfera realului obiectiv (simbolism, expresionism)”¹. Deși a admis faptul că realitatea zămislește literatura, nu a acceptat ca pruncul să se asemeze cu o clonă, ci, la fel ca un fin, să moștenească trăsăturile inerente ale prototipului, nu și conturul acestuia. Nășită totdeauna de natură și de cultură, literatura își păstrează autonomia chiar și în momentele delicate ale istoriei, când, după criterii exterioare actului de creație, spațiul înconjurător își schimbă, deopotrivă, înfățișarea și modul de reprezentare în fața opiniei publice: „Întorcându-se spre realitate, pentru a-și verifica capacitatea proprie de a îngloba efectiv în structura ei această realitate, opera nu face decât să se autodefinească, să se afirme pe sine ca replică la real, dar nicidecum ca rivalitate, concurență a realului”². Totuși, după cum se poate observa din structura finală a citatului precedent, textul poetic cuprinde o dimensiune aspirațională care, în pofda înclinațiilor evazioniste de la suprafață și contondent-reacționare în structura de adâncime, nu implică lupta deschisă cu

societatea. Lectura, în ipostaza de practică personală, atrage după sine o împărțire a cititorilor în funcție de predispoziții native sau dobândite, de preocupări, de afinități, de educație, de standardele axiologice, de postură și de puterea de discernământ și, nu în ultimul rând, de rolul politic jucat. *Replica*, așa cum apare în articolul *Obiect real și limbaj realist în poezie*, devine un efort de întoarcere la hotarele creației. Or, în acest timp nedefinit, căruia i se asociază un spațiu potențial, lumea se înfățișează ca un plan secret în așteptarea minții luminate, a *nous*-ul antic grecesc, pentru a se plăsmui în versuri.

Poezia lui Ștefan Aug. Doinaș din tinerețe e caracterizată, printre altele, de încercarea

¹ Ștefan Aug. Doinaș, *Obiect real și limbaj realist în poezie*, în *Contemporanul*, nr. 5 (1955), vineri 29 ianuarie 1965, p. 3, reluat în vol. *Lampa lui Diogene*, București, Editura Eminescu, 1970, p. 12.

² Ștefan Aug. Doinaș, *Orfeu și tentația realului*, București, Editura Eminescu, 1974, p. 74.

temerară, dar inefficientă, de a ajunge la Idei, la chipul adevărat al lucrurilor perceptibile prin simțuri. Întâlnim, astfel, semnele mentalității eline, care, inspirându-se de la Platon (dialogurile *Phaidon*, *Phaidros*, *Parmenide* și *Timaios*), dar extrapolând moștenirea magistrului (preocuparea exclusivă pentru contemplarea Esențelor și evitarea caracterizării amănunțite a lumii sensibile, fizice), a tratat, în manieră dihotomică, relația între prototip (real, etern, imuabil, static, perfect) și universul văzut (aparent, perisabil, coruptibil, dinamic, rău). Această viziune maniheistă constituie una dintre trăsăturile dominante ale culturii antice iraniene, care, pătrunzând în bazinul Mediteranei după campaniile lui Alexandru Macedon, s-a pliat pe profilul cugetătorilor din Grecia și din Egipt. Chiar și scriitorul bisericesc Origen, în secolul al III-lea, a fost influențat decisiv de mentalitatea respectivă, ajungând o autoritate în medii teologice și monastice până în secolul al VI-lea, când a fost declarat eretic de Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol (553).

Baladele scrise între 1941 și 1948 ascund un conflict pe marginea forței limbajului de a da viață, așa cum formele pure platoniciene au capacitatea să creeze elemente naturale: minerale, munți, plante, vietăți. Scriitorul se vede nevoit să treacă prin stagiul *poietic*, adică să trudească, sperând să ajungă, la un moment dat, la intimitatea *poeticului*. Despre acest proces amplu, Doinaș mărturisea indirect într-un eseu referitor la mecanismele de creare a sensurilor figurate:

O poezie lirică devine un univers de sine stătător, o monadă artistică atunci când vederea scriitorului a străbătut învelișul actual al lucrurilor, pentru a descoperi o *posibilitate latentă* a lumii înconjurătoare, un nou mod de a fi al ei, pe care autorul îl captează, miraculos, în chiar concretețea lucrurilor pe care le-a străbătut: atunci sensul se depune pe lucruri, ca o rouă care le înprospătează. Dintr-odată, fața lumii

înconjurătoare devine alta, orice imagine convențională dispare, licăresc relații nebănuite, totul se ordonează și se redimensionează, se formează o frăție secretă între elementele materiale pe care le invocă³.

Pentru poezii modernității, spiritul creator se identifică în spiritul geometric. Această suprapunere pornește de la o afinitate și, totodată, de la o nepotrivire. Pe de o parte, geometria se ocupă de abstracțiuni, de idei, care, în concepția platoniciană, sunt *statice*. Cuvântului i-ar lipsi proprietatea mecanică, indispensabilă în procesul de creare a Universului, spre deosebire de *logos*, care se propagă pentru a înfăptui. Arghezi, în volumul *Cuvinte potrivite*, a surprins distanța irecuperabilă între *logosul* plin de virtuți și limbajul omenesc, acesta din urmă fiind numai o particulă de zgomot: „Sfârșim Cuvântul: cuvintele-s goale” (*Inscripție pe Biblie*). Ca atare, încremenirea înseamnă moarte. Figurile și corpurile geometrice sunt inerte, incomplete, fiind potențiale contururi, lipsindu-le consistența și concretețea. Pe de altă parte, creația este dinamică și, inevitabil, finită, dar își revelează frumusețea tocmai prin prejudiciul pe care îl creează timpul în raport cu aceasta. Disputa declanșată de relativismul perspectivei prin care definim lumea a fost surprinsă de Nichita Stănescu: „Din punctul de vedere-al aerului,/ soarele-i un aer plin de păsări,/ aripă în aripă zbătând./ Oamenii sunt păsări nemaîntâlnite,/ cu aripi crescute înlăuntru,/ care bat plutind, planând,/ într-un aer mai curat – care e gândul!” (*Lauda omului*). Antropocentrismul, în afară de secularizarea epistemologiei, a adus și gândirea pluralistă, substituind modelul piramidal cu cel al pânzei de păianjen. Geometria reprezintă sacralul, în vreme ce pictura devine o revelație a acestuia. Numai că actualizarea tinde să fie o încercare eșuată de a sustrage o fărâamă din eternitate. Frumusețea palpabilului este fărâmată. De aici pornește dezbaterea despre raporturile lui Doinaș cu statuarul. Iar exemplul elocvent pare

³ Orfeu și tentația realului [1974], în vol. *Poeți străini*, București, Editura Eminescu, 1997, p. 25-26.

poezia *Omul cu compasul*, compusă în 1947, cizelată în 1958 și publicată în culegerea cu același titlu abia în 1966:

*Am zgâriat aseară pe nisip
formula unei alte ordini care
conține-al lucrurilor tainic chip
cel fără de ruină și mișcare.*

Regăsim în citat binomul ireconciliabil imanență *vs.* transcendență, susținut de prezența și, respectiv, de absența factorului „temporalitate”. În versul întâi, terestrul stă sub semnul acțiunii crispate, chinuite, imprecise, ezitante și perisabile. Totuși, caracterul său temporar și degradabil asigură gândirea asupra transcendenței imuabile, asupra *monadei* amintite de Doinaș în eseu *Orfeu și tentația realului* („formula” matematică; „altă ordine”, „cel fără de ruină și mișcare”) și care transmite dumnezeirea lumii („chipul”, legat indisolubil de partenerul său biblic, „asemănarea”). Totodată, este greu de ocolit faptul că Doinaș, a cărui poezie din studenție se sprijină și pe dubletul „permisiune *vs.* interdicție”, recurge la forme de conjunctiv care simulează structura celor 10 porunci, în cazul următor fiind vorba de cea de-a doua: „Să nu-ți faci ție chip cioplit din mine/ și nici să nu te-nchini sub fum înalt./ Frumusețea mea de bronz păgân rămâne/ un idol pentru cerul celălalt” (*Elegie în gamă majoră*, din 1944). Ca atare, poezia dobândește valoarea rostirii esențiale. După ce a dat viață în șase zile, *logosul* dă semne că s-ar ocupa de buna orânduire a omenirii. Însă nu demiurgul instituie tabuul, ci un șarlatan, un personaj *trickster*, care se erijează într-un dumnezeu. Combinarea iudaismului cu elenismul – fundamente ale creștinismului – aduce în atenție și un element mai greu interpretabil – bronzul –, întrebuițat la realizarea măștilor mortuare. Aliaj de metale neferoase, bronzul are în compoziție cupru (neapărat), aluminiu și plumb (ambele fiind optionale) și cositor (obligatoriu). Acesta din urmă protejează împotriva coroziunii. De aceea, din Antichitate, bronzul a fost asociat

cu statornicia, indicând incompatibilitatea între obiectul real („Frumusețea” în sistemul platonician) și obiectul construit după model, care poate fi cizelat și mănuit, dar niciodată desăvârșit și însuflețit, așa cum ne-a învățat experiența argheziană. Frumusețea rămâne virginală. Posesiunea o denaturează: „Neprețuind granitul, o, fecioară! / Din care-aș fi putut să ți-l cioplesc, / Am căutat în lutul românesc / Trupul tău zvelt și cu miros de ceară. // Am luat pământ sălbatec din pădure / Și-am frământat cu mâna de olar. / În parte, fiecare mădular, / Al ființei tale mici, de cremene ușure. // Smălțându-ți ochii, luai tipar verbina, / Drept pleoape, foi adânci de trandafiri, / Pentru sprâncene firele subțiri / De iarbă nouă ce-anțepat lumina. // Luai pildă pentru trunchi de la urcioare, / Și dacă-n sânii și șold a-ntârziat / Mâna-mi aprinsă, eu sunt vinovat / Că n-am oprit statuia-n cingătoare // Și c-am voit să simtă și să umble / Și să se-ndoaie-n pipăitul meu, / De chinul dulce, dat de Dumnezeu, / Care-a trecut prin mine și te umple. // Femeie scumpă și ispită moale! / Povară-acum, când, vie, te-am pierdut, / De ce te zămislii atunci din lut / Și nu-ți lăsa pământul pentru oale?” (*Jignire*). Nevoia de efigii – condamnată ca *hybris* – revine la Doinaș în *Noaptea feștilor*, poem care începe astfel: „Să nu-ți faci chip cioplit sau mască / din nicio frumusețe omenească”. Știința și arta se îngemănează în *Omul cu compasul*, arătându-l, astfel, pe Doinaș în ipostaza de *poeta artifex*, dar și în cea de căutător asiduu al *clipei de grație*. Literatura rămâne doar o amânare a morții:

*Aici, acest inel în care-ncerc
să prind rotirea stelelor, în spațiu:
medalie de foc și magic Cerc,
lui însuși hrană crudă și nesațiu.*

(*Omul cu compasul*)

Figura geometrică invocată de scriitor este, după cum se știe, simbolul începutului și al sfârșitului. Haosul primordial este cuprins într-un semn al ordinii imperturbabile. Însă materia, supusă devenirii ireversibile după

principiul enunțat de Heraclit din Efes, se corupe, pierzându-și vigoarea. Gellu Naum, poet suprarealist în anii 1936 – 1947, revenit plenar în viața literară abia în 1968, odată cu publicarea culegerii de versuri *Athamor*, a stabilit, la rândul său, o relație durabilă cu valori similare împărtășite de Doinaș. Cităm, în acest sens, foarte scurta poezie *Aventura cercului*, din cartea mai sus amintită: „Tată al somnului văr al săgeții frate al echilibrului/ aleargă aleargă prin ploaie// Vesela simetrie a începutului/ urmărește pe asfalt o linie dreaptă/ la capătul căreia așteaptă oboșala”. În versurile precedente, extrase din *Omul cu compasul*, descoperim influența lui Ion Barbu asupra lui Doinaș. Trimiterea imediată este la Uroborus, șarpele care încolăcește timpul, înghițindu-și coada, autodevorându-se, amintind de periplusul în derivă al „iscusitului” *Nastratin Hoge la Isarlák* care, în loc să primească invitația de a se opri la mal și a fi primit în cetate ca un oaspete de seamă, preferă să execute asupra lui însuși gestul canibalic: „Sfânt trup și hrană sieși,/ Hagi rupea din el”. În poezia lui Doinaș, pământescul primește o firimitură din divinitate. Dar, oricât de convingătoare ar fi identificarea între obiect („inel”) și concept („Cerc”), surprinsă și în rima încrucișată interioară, poezia rămâne la stadiul de tentativă. Ea tinde să aibă un potențial de concretizare, fără a-l împlini. Acest eșec al modernismului – marcat de Arghezi, Blaga, Ion Barbu și Nichita Stănescu – a ajuns un blazon al autonomiei esteticului, al realității paralele care concurează tactilul. Tot de Ion Barbu îl apropie sugestia nuntirii, a lucrurilor pe punctul de a rodi. Universul stă să se dezghioace, se află *in statu nascendi*. Iar creatorul lui, stăpân și prizonier deopotrivă, se autofecundază și se autodevorează concomitent, ca un androgin, însă mai cu seamă ca Marele Anonim din *Diferențiale divine* (Lucian Blaga) și, poate, ca Hyperion din *Lucașfărul* lui Eminescu: „Curând se va închide și ochiu-acesta mare./ Așa mi-aduc aminte c-am împlinit mereu/ disprețul și iubirea, aceste perle rare/ în scoica uriașă a sufletului meu./ Azi împlinesc o mie

de lucruri, dar întâiul/ amurg de foc pe care-l cuprind. Mă veștejesc?/ O, nu. Căci pe măsură ce-i spulber cu călcâiul,/ în juru-mi anii sună,/ dar nu-i mai împlinesc./ Mereu senin și tânăr, într-o singurătate/ a lucrurilor pline de flăcări, care mor/ în locul meu, fidele – eu împlinesc în toate/ tiparul frumuseții și nemuririi lor” (Ștefan Aug. Doinaș, *Aniversare*, din 1945). Apărând, în fragmentul anterior, condiția excepțională a poetului, Doinaș sugerează și faptul că biografia artistului nu echivalează cu viața lui civilă. Ea se măsoară în capacitatea operei de a dăinui. Lupta poetului cu transcendentul se desfășoară, în *Omul cu compasul*, pentru a-i elogia puterea și pentru a-și reînnoi jurământul de fidelitate și, simultan, pentru a scoate la iveală faptul că atât văzutul, cât și nevăzutul au ca simbol tutelar o figură geometrică perfectă, nealterabilă:

*Iar dincolo, ca simbol înțelept,
un cort de raze cu foiță clară:
Triunghiul către care mă îndrept
la dăngănele bronzului de seară.*

Mai mult, poetul oficiază, așa cum se va strădui Nichita Stănescu în volumul *Oul și sfera* (1967), cam tot când apărea volumul *Omul cu compasul*, să apere relația indisolubilă între forma absolută și conținut. Dreptul poetului constă în a da naștere unui nou univers, dar nu *ex nihilo* ca în creștinism, ci din Idee, căreia să-i descopere principiile regeneratoare. Locuirea într-o secțiune geometrică infimă l-a interesat pe Doinaș pe toată durata activității lui artistice. I-a dat expresie și într-o altă poezie scrisă în 1947, de unde reiese faptul că ruptura între imanență și transcendență este mai degrabă provocată de incapacitatea privirii de a măsura drumul de la obiectul mărunț la obiectul care-l include: „Din uriaș-a-i sferă vizuală/ afară niciodată nu ieșim./ Ne vede noaptea ca-ntr-un glob de smoală/ în care ne aprindem și iubim” (*Ochiul*, 1947). Această modalitate de a relaționa cu sacrul a fost redescoperită fulminant de Nichita Stănescu, de parcă tradiția poeziei de cunoaștere, întreruptă brutal prin măsuri administrative după 30

decembrie 1947, ar fi continuat să circule prin conducte secrete. Nimeni nu a sesizat apropierea puternică, lipsită, totuși, de influențe directe, între cei doi poeți în 1966 – 1968, când cel vârstnic reîntra în circuit (*Omul cu compasul*, dar mai ales *Ipostaze*, din 1968), debutând tardiv din pricina condiționărilor politice, iar celălalt se impunea de la primele cărți, atingând apogeul în *Laus Ptolemaei* (1968), cu imnul consacrat geometriului care a așezat Pământul în centrul sistemului solar. Relația profundă între poetica tânărului Doinaș și cea a tânărului Nichita Stănescu rezultă din citirea unui vers din *Elegia întâia* a celui din urmă: „Aici dorm eu, înconjurat de el”.

Revenind la *Omul cu compasul*, se constată că poetul invocă lucrurile, ca să îmbrace liniile imaginare, încrezător încă în forțele magice ale limbajului. Acum se dezvăluie o altă nepotrivire. Fiind un mistic (închinându-se, asemenea lui

Ion Barbu, acelui „ochi în virgîn triumghi tăiat prin lume”, din *Grup*), poetul nu trebuie să încalce legământul de tăcere, specific castei. Lui Arghezi, psalmistul, Dumnezeu nu i se arată niciodată în Ființa Lui. Limbajul oferă iluzia că materializează entități care nu se dezvăluie în mediul concret. Așa că poetul, deși nu se dezbară de cuvinte, pare că recurge la incantația muzicală, asemenea lui Orfeu:

*Nimic nu socoteam a fi străin
de-aceste prea statornice tipare:
nici amfora corolelor de crin,
nici fulgerul cristalelor amare.
Mereu, ca instrumentul de suflat,
cu cântec se vor umple, căci făptura
își pipăie conturul terminat
abia adevărindu-le măsura.*

Auditivul este un miraj. Întreg poemul se bazează pe pictură sau, mai degrabă, pe desen. Poetul „zgârie” contururi, sperând că acestea vor germina flora luxuriantă. Numai că, în loc să existe o relație la scară 1/1 între terestru și ceresc, se manifestă un raport subunitar, în care lumea va fi năpădită de ființe parazitare. Este lămuritor să parcurgem ciclul denumit „Cuadratura cercului”, din volumul *Poeme* (1983), ca să remarcăm amănuntul că Doinaș a fost întotdeauna atras de inegalitatea între idealitate și realitate. De altminteri, cuadratura cercului este una dintre problemele de geometrie bazate pe nonsensuri, pentru că este imposibil de alcătuit un pătrat cu raza egală cu cea a unui cerc, întrebuițând rigla și compasul. (O paranteză istorică: știa, oare, Doinaș, în 1947, că, în curând, literații români vor fi obligați, de realismul socialist, să ia în serios funcția de tehnicieni literari, urmând expresia lui Stalin, potrivit căreia scriitorii sunt „ingineri ai sufletului”?):

*Așa credeam. Sub stelele târzii,
culcându-mă, strângeam pe lângă mine
compasul, inginer de armonii
și cocostârc al zborurilor line.
Ah! câte veacuri scapătă-ntr-un ceas*

când somnul dulce-i frate cu minciuna?

Din formele de-aseară n-a rămas

întreagă și curată, vai! Niciuna.

Cu ce călduri de iad și negre ploi

veniră astăzi zorile pe lume?

Enorme bălării cu frunze moi

foșnesc pe țarm, ca mărilor în spume.

Tulpini diforme, zgârciuri pe nisip

răniră idealul receptacol

și ruinară transparentul chip

căruia i-am fost umil oracol.

O, mare-n spasmuri, cu zvâcniri adânci,

de ce-ai întors genunile fertile?

În loc să cânte sarea, sus pe stânci

aud foind insecte și reptile.

(*Omul cu compasul*)

Greșeala poetului, așa cum reiese din pasajul precedent, este aceea de a fi invocat puterile hermetice fără a dispune de energia necesară să le controleze. Chemarea elementelor primordiale, generative, este de rău augur. Textului sacru i s-a dat un scop necorespunzător, acela al destructurării Universului. Căutând *logosul* printr-o formulă magică, poetul ajunge la *Blestemele* lui Tudor Arghezi, proferate „La ceasul când luna-n zăbrance, mută,/ Intra ca un taur cu cornu-n stihie”. Coniunctivul maledicției se transformă, fără știrea autorului ei, în imperativ. Efectul năpădirii, al îmburuienirii, se realizează și din pricina neatenției creatorului, care nu-și păzește grădina, ci preferă să doarmă, din autosuficiență. Or, această neglijență, deloc inocentă, trimite imediat la odihna lui Dumnezeu din a șaptea zi. Dar somnul nu e totuna cu repausul. Primul presupune indolență și mândrie (*hybris*-uri intolerabile). Cealaltă stare aduce tihna de a contempla protector Opera. *Omul cu compasul* cade în eroarea de a-și abandona rodul, înscris într-un mediu instabil (plaja). Va fi astfel sancționat de Oceanul ancestral, care va șterge desenul și îl va desființa pe poetul însuși, care se izolase în cercul creației. Înainte de a înghiți lumea neînfruptuită până la capăt, așa cum se cuvine, apa își regurgitează viețuitoarele alcătuite după legile negeometrice

ale hidosului („tulpini diforme, zgârciuri pe nisip”). Recunoaștem, în versurile citate mai sus, influența barbiană. Fizionomia poeziei lui Doinaș se individualizează sub izbirea lentă a apelor în faleză, ca în *Timbru*: („Ar trebui un cântec încăpător, precum/ Foșnirea mătăsoasă a mărilor cu sare”), dar, cum am văzut, fluxul acvatic împrăștie „forma” creației, fiindcă nu împărtășește nici aceeași structură (gr. μορφή, morphē), nici aceeași esență (gr. οὐσία, ousía) cu sacral. Arta, monumentală în intenție, își dezvăluie instabilitatea pe temelia nestatornică.

Din disperarea de a asista la distrugerea din temelie a propriului proiect, poetul iese consolându-se cu faptul că, în cele din urmă, și natura va obosi să-și ceară dreptul asupra civilizației, veștejindu-se. În acel moment, artizanul își redescoperă *clipa de grație*, trasând din nou lucrarea – Poezia – scurtă, dar intensă reacție cosmică împotriva haosului.

Cristalele s-au spart și sângerează

Și mii de ape lăncede se scurg

mânjind coroana fluviilor trează.

Ci-n mijlocul declinului lumesc

eu stau și-aștept, cu sficiune, ceasul,

când putrezi-vor florile ce cresc

ca broaște care-mi tulbură compasul.

Atunci, lovind cu vârful în nisip,

aceleași semne vor luci în soare,

păstrând în forma lor eternul chip

al lucrurilor lumii trecătoare.

(*Omul cu compasul*)

Artistul modern, în luptă cu iraționalul, își găsește sprijinul în geometrie, în acea disciplină care poate împăca, în durata nemăsurată de ceasornice, imanentul și transcendentul. Realitatea poeziei devine, în aceste condiții, o replică la caracterul efemer al materiei. Să ne reamintim versurile lui Ion Barbu: „Că vinovat e tot făcutul/ Și sfânt, doar nunta, începutul” (*Oul dogmatic*). Perfecțiunea lumii rămâne doar o frumoasă intenție. Ștefan Aug. Doinaș scrie o literatură cu funcție epistemică, al cărei centru valoric este cultura. ■

Nichita Stănescu.

(I) Poezia începuturilor

Abstract

Articolul aduce în discuție cazul celui mai cunoscut poet din perioada comunismului, Nichita Stănescu, analizând primele sale volume, considerate foarte importante prin strategiile de desprindere de nomenclatorul realismului socialist. Alături de Nicolae Labiș, Nichita Stănescu e unul dintre cei mai importanți poeți ale căror texte au jucat un rol esențial în recuperarea tradiției moderniste a poeziei române.

Cuvinte-cheie: realism socialist, Nichita Stănescu, poezie, ideologie

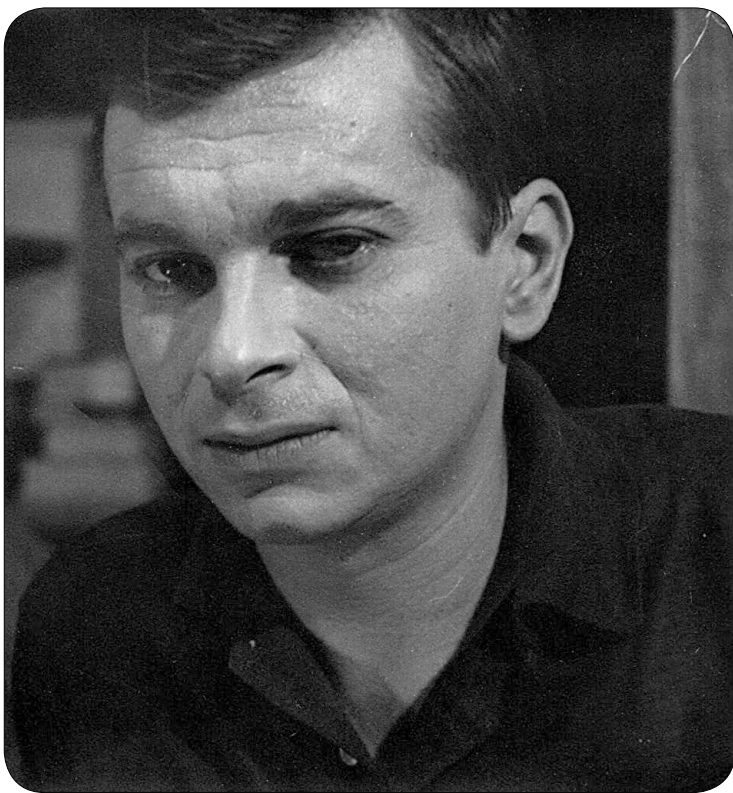
This article tries to discuss the case of the most important Romanian poet from the communist period, Nichita Stănescu, analyzing his first books, and concentrating on the way a very talented poet became himself in a very difficult time, when the ideological repression upon literature was considerable. Along with Nicolae Labiș, Stănescu is the most important poet whose texts had an important role to the recuperation of the pre-communist modernist tradition of Romanian poetry.

Keywords: socialist realism, Nichita Stănescu, poetry, ideology

Probabil că niciun alt scriitor, de la Eminescu încoace, nu a mai fost „victimă” sau „beneficiarul” unei masive idolatrizări publice precum Nichita Stănescu. Dacă în jurul biografiei lui Eminescu, în mai mare măsură decât în jurul operei, s-a cristalizat un mit care, cel puțin în momente festive, capătă accente lipsite de luciditate, în jurul lui Nichita Stănescu, prietenii, cunoscuții, admiratorii au întreținut o atmosferă nu doar sărbătorească, ci și duioasă, eterică, copleșită și copleșitoare. Ai impresia, citind zecile și sutele de evocări care au inundat

spațiul publicistic și memorialistic după dispariția poetului, că autorul *Necuvintelor* nu a fost un scriitor, ci un guru al literaturii, că nu a fost un om ca toți oamenii, înzestrat, e drept, cu un har extraordinar, ci o ființă evanescentă, un înger, firește că blond, venit să curețe de păcate lumea literară. În acest mod, scriitorul a fost extras din contextul firesc în care s-a manifestat (istoria literaturii) și plantat într-un cadru mult mai larg și mai amestecat, acela al imaginarului colectiv. Nichita Stănescu însuși era conștient de legenda care începuse, încă din anii '60, să se coacă în jurul numelui său și

nu se poate spune că nu a onorat-o din plin. A fost, de la bun început, o vedetă incontestabilă a generației sale, notorietatea lui depășind cu mult cadrul unui public specializat care urmărește constant aparițiile poetice. În conștiința publicului, chiar și necititor, dinainte de 1989, Nichita Stănescu era, clar, Poetul. Poate doar Adrian Păunescu să-i fi putut face concurență, dar la un alt diapazon și mizând pe atuuri discutabile, de nu chiar străine poeziei adevărate. Succesul de public al poeziei lui Nichita Stănescu reprezintă însă o anormalitate, căci, dacă tomurile negre, cuprinzând versificări lozincarde și melodramatice ale tribunului de la Căminul Flacăra aveau lipici la omul simplu, versurile elitiste din *11 elegii* sau

din *Necuvintele* pretindeau, totuși, un gust deja format și o experiență de lectură elaborată.

Problema este că această literatură apocrifă, care s-a așezat ca un gros strat de solzi peste opera lui Nichita Stănescu, a îndepărtat cititorul de textele propriu-zise sau, și mai grav încă, a dat naștere, în cercurile profesioniste, unei anumite saturații, unui sentiment de prea-mulț. Prin urmare, unei lecturi îndrăgostite, elogioase, lipsite de rezerve, i-a răspuns una principial sceptică, tendențioasă, care și-a fixat un scop în a coborî de pe soclu un autor cocoțat acolo abuziv și propus/impus ca model nu doar literar. De fapt, opera lui Nichita Stănescu a devenit victima pe jumătate vinovată, pe jumătate inocentă, a acestor atitudini. Cred că abia astăzi, când patimile s-au mai stins, când poetul și legenda sa au intrat în *stand by*, este momentul ca marea operă a lui Nichita Stănescu să fie recitită la rece, cu detașare și spirit critic, și plasată acolo unde îi este locul. Dincolo de interesele de grupare sau generație literară, dincolo de evaluările inchișitoriale din furioșii ani '90, care însemnau cu fierul roșu opera din

cauza compromisurilor morale ale autorului, dincolo de mode și de timp, cărțile rămân și se înșiră firesc în fața cercetătorului. Dar, deși fac față și unei analize tăioase, la obiect, ele spun încă și mai multe dacă sunt judecate în contextul lor firesc. Așa se poate stabili, cu un calm necesar și cu argumentele la vedere, care este rolul lui Nichita Stănescu în literatura română din dificilii și, totuși, atât de productivii ani din timpul regimului comunist.

Semnificațiile unui debut

Înainte de a analiza certitudinile, înainte de a încerca să deslușim care este specificul marii poezii a autorului, nu e lipsit de importanță să ne oprim puțin asupra începuturilor, pentru că ele nu au fost atât de ușoare pe cât pot părea astăzi și pentru că ceea ce unor critici-inchișitori din epoca postcomunistă, fără gust pentru nuanțe, le-a putut părea compromis de neiertat, merită interpretat, doar prin revizitarea responsabilă a contextului politic, ideologic și pseudo-cultural, drept o contribuție, plătită cu obolul

specific, la reîntoarcerea poeziei românești către modernitatea abandonată brutal la finele anilor '40. Citit astăzi cu o autosuficientă ignoranță față de epoca în care a apărut, volumul de debut al lui Nichita Stănescu, *Sensul iubirii* (1960), nu mai impresionează în ansamblul său. Ba chiar i s-ar putea reproșa (de fapt, i s-a și reproșat) faptul că el conține multe, prea multe poeme convenționale, angajate, pe teme consacrate ale vremii. Totuși, publicat la finele „obsedantului deceniu”, când dezghețul ideologic abia își făcea simțită prezența timorată în literatura română, el reprezenta chiar un moment încurajator. Vocea lui Nichita Stănescu se detașa în corul versificatorilor aliniați la comandamentul politic. Ar fi caraghios să încerc să justific acum concesiile (reale, dar evitabile doar cu prețul tăcerii editoriale) din cartea de debut, dar cred că e bine să nu uităm un lucru care pare rupt dintr-o altă realitate: Nichita Stănescu debutează la numai doi ani după al doilea val de arestări masive pe motiv politic. Pe de altă parte, după un deceniu și ceva în care poezia intrase pe mâinile unor A. Toma, Mihai Beniuc, Veronica Porumbacu, Dan Deșliu, Eugen Frunză, Ion Brad ș.a., ș.a., cultivând discursul lozincard sau reportajul eroic, punându-se în slujba ideologiei oficiale și deliricizându-se, unele poeme semnate de Nicolae Labiș sau Nichita Stănescu căpătau, prin comparație, o prospețime care putea îndreptăți speranța în reorientarea vag sesizabilă a poeziei către normalitate. Și Labiș, și Nichita Stănescu mută accentul dinspre artificialele izbânzi și idealuri ale colectivității (care nu mai este națională, culturală ori confesională, ci reduționist-politică) spre eul cu dilemele sale adolescente, chiar și cu traumele sale șablonarde, cauzate de experiența războiului, de teama de fascism sau de mândria de a trăi sub soarele care răsare ideologic de la Răsărit. Multe dintre aceste poeme nu ne mai spun nimic astăzi, dar din ele se poate desprinde o lecție despre „compromisul necesar”, obligatoriu pentru a ieși, în acei ani crânceni, la suprafață. Cine crede că între controlul politic asupra literaturii

din anii '50 și dezghețul ideologic din deceniul următor a existat o ruptură categorică, datorată unui eroism exemplar, se înșală. În fapt, este vorba de o reorientare politică a Partidului Comunist către o anumită independență față de URSS și, în consecință, de o reinstaurare treptată, discretă, ezitantă la început, a vechilor modele autentice ale literaturii românești. În această privință, Nichita Stănescu s-a aflat în linia întâi; sigur că da, a dat Cezarului ce era al Cezarului, dar și poeziei ce era al poeziei. Cartea sa de debut reușește însă să discrediteze, chiar dacă sfios, șabloanele epocii: discursul, chiar dacă este pus în slujba unor idei politice stereotipe, inevitabile atunci, nu mai cultivă din inerție limbajul de lemn și locurile comune, lipsa de implicare specifice poeziei agitatorice a epocii. Nichita Stănescu știe să imprime sevă și unor poeme cu temă impusă. Desigur, tânărul poet versifică stângaci, lemnos și lozincard, în perfectă asonanță cu prototipul poetic al vremii:

*Și a fost un război cumplit –
Iar stingerii lui poți să-i spui PACE
Ori LENIN poți să-i spui,
Are același înțeles.*

După un astfel de poem fără nicio sclipire, care se încheie cu sloganul, lipsit însă de orice patos în formalismul său, „Hai la lupta cea mare!”, o situație tipică a baladelor proletcultiste, care constă în evocarea copilăriei sau tinereții înfometate sub vechiul regim burghezo-moșieresc, dă naștere unui text de reală poezie, în care se poate detecta cea dintâi tresărire a ceea ce ulterior avea să devină marcă înregistrată a poeziei lui Nichita Stănescu:

*Pe câmpu-nghețat caii mureau, câte unul
în picioare, cu ochii deschiși, de piatră.
Vântul îi răsturna pe rând, câte unul,
bubuiiau pe rând, câte unul,
ca pe-o nesfârșită tobă de piatră.*

Imaginea este șocantă prin lipsa totală de convenționalitate, astfel încât tentativa care

urmează imediat, de a marca, prin ea, un timp datat, pre-comunist, nu mai ține; frigul pe care copilul îl resimte nu mai este unul istoric, ci unul care depinde de măreția episodului impresionant al mișcării colosale, surprinse parcă într-un instantaneu înghețat. În loc să fie precis definit, timpul este, dimpotrivă, suspendat:

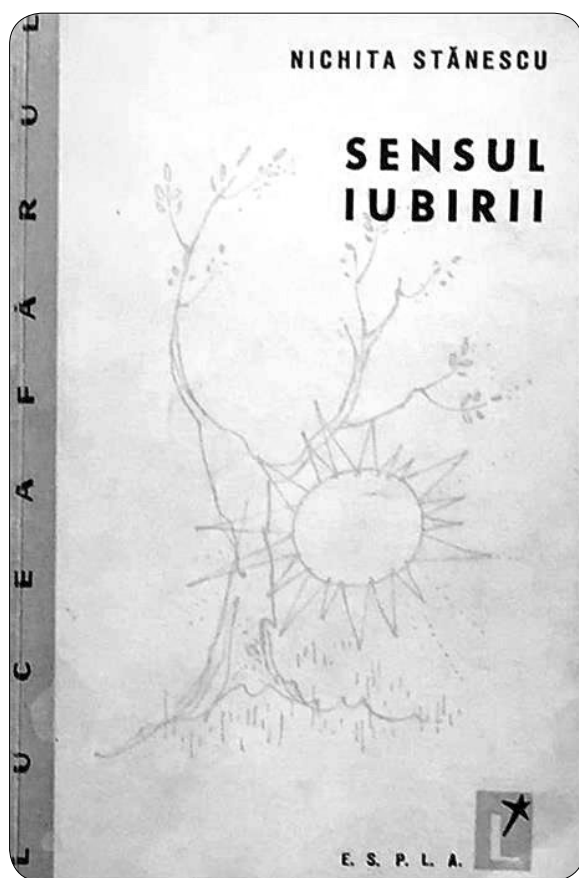
*Eram copil pe-atunci, mi-era frig,
și priveam, clănțănind, picioarele lor paralele,
cu potcoavele-n aer, aburind de frig...
unu, două, trei, patru, număram clănțănind
de frig,
picioarele lor paralele.*

În fine, după o asemenea viziune înspăimântată, a unei cavalcade care nu este una a istoriei, ci una a imaginației puerile febrile, așteptarea mamei plecate după hrană (pentru că, conform șablonului, creatorul trebuie să fi avut musai o copilărie încercată de foame, de umilințe sociale, de nedreptatea clasei exploatatoare) nu mai reușește să fixeze în social drama infantilă:

*Nu mă mai gândeam la nimic.
Mama s-a dus la oraș și-o să aducă pâine.
Peste tot e numai zăpadă... cai... și altceva nimic
... patru, cinci, șase, și altceva nimic.
De-ar veni odată cu pâine!*

Ce mai este proletcultist, ce mai ține de rețeta realismului socialist într-un astfel de poem? Aparent, tema copilăriei dezabuzate, dar, în realitate, nimic. Poetul reușea să depășească nonșalant șabloanele epocii și să scrie poezie autentică în marginea convenției.

Sensul iubirii (titlu despre care nu se poate spune că se referea la iubirea față de Partid și față de idealurile sale) conține, pe lângă poemele pe linie și pe lângă cele de factura celui mai sus comentat, și câteva suave, grațioase poeme de dragoste. Erosul își recâștiga dreptul de a intra în poezie, eliberat de tarele conștiinței apartenenței la aceeași clasă și scuturat de zgura

mândriei cuplului de a participa la construirea unei lumi noi. Îndrăgostiții nu se mai iubesc lozincard, demonstrativ, din datorie patriotică și spirit civic, guralivi și mototoli, la umbra blocurilor noi, ci își recapătă statutul romantic de pereche a cărei puritate și al cărei angajament afectiv, erotic mișcă, ca la Dante, aștrii și toarnă o muzicalitate lascivă în formele și contururile lumii din jur. Natura devine o proiecție a îndrăgostitului, nu o sursă bună de exploatat în folosul clasei muncitoare, ca în nefrecventabila maculatură versificată a epocii:

*Cu mâna stângă ți-am întors spre mine chipul,
sub cortul adormiților gutui
și de-aș putea să-mi rup din ochii tăi privirea,
văzduhul serii mi-ar părea căprui.
[...]
Eu te privesc în ochi și-n jur se șterg copacii.
În ochii tăi cu luna mă răsfâng
... și ai putea, uitând, să ne strivești în gene
dar chipul ți-l întorn, pe brațul stâng.*

În literatura română nu se mai scrisese un poem atât de suav, de pur, de curat de mai bine de 15 ani. Nichita Stănescu reînnoda, de fapt, legăturile cu marea tradiție a poeziei românești, de la Eminescu neideologizat, la lirica interbelică. Inutil să mai adaug și faptul că, la nivel prozodic, un astfel de poem demonstra un rafinament, o virtuozitate și o naturalețe care sfidau simplitatea de chiuitură, pe model folcloric, din epocă.

Faptul că *Sensul iubirii* nu era un volum pe linie, chiar dacă se pot găsi în el multe texte angajate, se poate vedea și din reacțiile criticii ideologizante a epocii. Încă din prefața precaută, Silavian Iosifescu ține să noteze necesitatea perfecționării unei conștiințe de clasă și deschiderea către marile construcții ale socialismului, reproșul cântărind, de fapt, cât o laudă, poate involuntară: „Îndrăzneala imaginii riscă să devină pe-alocuri forțare, încărcare, să degenereze în obscuritate. Și mai ales ar fi necesar ca atașamentul poetului pentru socialism care dă căldură interioară versurilor să se traducă printr-un contact mai intim cu concretul construcției socialiste”. Când asemenea rețineri de ordin ideologic apar în prefața unei cărți publicate la singura editură de stat care tipărea volume ale tinerilor scriitori, ele transmit în surdină, dincolo de litera lor oficială, și un mesaj de destindere: poezii care nu respectă habotnic dogma obligatorie de mai bine de un deceniu pot vedea, iată, lumina tiparului, chiar dacă sunt interpretate drept slăbiciuni datorate lipsei de maturitate și de emancipare politică. Dar lucrurile nu sunt atât de simple pe cât par. Mai importante decât textul de întâmpinare a unui debutant sunt reacțiile criticii din revistele Partidului. Paul Georgescu, cel care a sprijinit publicarea cărții și care i-a întins, de pe poziții oficiale, o mână debutantului Nichita Stănescu, nu ezită să sancționeze și el lipsa de apetit a poetului față de marile realizări ale comunismului. De fapt, ceea ce făcea criticul-ideolog era să-i dea, demonstrativ, protejatului său o lecție publică, care să atragă, prin

exemplaritatea ei totuși temperată, și altora atenția că, deși se mai acceptau și câteva texte neangajate, literatura se afla încă sub strict control ideologic: „Ca poet reprezentativ, ca exponent al gândirii și sentimentelor înaintate ale maselor, Nichita Stănescu mai are mult de realizat. Există, mai întâi, încă în acest volum, dar mai ales în publicații, poezii ne semnificative; preocuparea pentru prezentul de luptă și efort e încă insuficientă; figura constructorului comunist e încă vagă, insuficient conturată, bogata lui viață sufletească e redusă doar la câteva trăsături. Evident, aceste lipsuri nu sunt numai ale poeziei lui Nichita Stănescu, dar noi trebuie să cerem tuturor poezilor, și fiecăruia în parte, să realizeze poetic imaginea excepțională a excepționalelor zile pe care le trăim”. Un atare reproș echivala, deci, cu o atenționare explicită a tuturor tinerilor scriitori. Criticii Partidului aveau încă în mână pâinea și cuțitul și se asigurau de câte ori era cazul că dețin controlul total asupra literaturii; epoca demascărilor, a linșajelor ideologice nu trecuse încă. Broșura lui Ovid S. Crohmălniceanu, *Pentru realismul socialist*, apărută exact în 1960, era menită să reamintească, amenințător, faptul că literatura trebuia să slujească în continuare ideologia, că ea trebuia să respecte temele, stilul și prioritățile propagandistice ale Partidului. În cazul cronicii lui Paul Georgescu, e bine să nu ignorăm detaliul că avem de a face cu o punere la punct sub forma unei mângâieri părintești, pedagogice, a unui protector, nu cu o execuție ideologică în toată regula. Sigur, impresia noastră ar putea fi, azi, exact pe dos: primele două cărți ale lui Nichita Stănescu par mult prea obediente față de comenzile politice ale momentului decât păreau (și chiar erau) atunci. Asta pentru că, între timp, literatura și-a recâștigat dreptul la propria identitate. Și, risc să o spun, și l-a recâștigat și cu prețul unei etape de tranzit, în care versificarea propagandistică se amesteca interesat cu eschivele autentic lirice, care poate fi ilustrată de aceste câteva cărți de la debutul

deceniului al VII-lea. Literatura și-a reintrat în drepturi recucerindu-și terenul palmă cu palmă, esteticul a fost greu acceptat în grila oficială de valori și, dacă privim atenți către acea perioadă tulbură și amestecată, care s-a întins de-a lungul câtorva ani denși, primele breșe apar în spațiul poeziei, nu al prozei, care va mai rămâne o vreme subordonată temelor politice obligatorii. Pe lângă cărțile de poezie ale colegilor de generație apărute în 1960, cum ar fi *Comuna de aur* a lui Cezar Baltag, *Căile pământului*, volumul închinat colectivizării de Ion Gheroghe, ori *Steaua polară*, a lui Gheroghe Tomozei, *Sensul iubirii* aduce un iz proaspăt, care nu își avea concurență decât în câteva poeme fragede ale lui Nicolae Labiș. De aceea, numele lui Nichita Stănescu a devenit, încă de la început, cartea de vizită a unei întregi generații.

Descoperirea propriului teritoriu liric

Începând cu cel de al doilea volum, *O viziune a sentimentelor* (1964), poezia respiră un aer mult mai firesc, grefele ideologice, deși prezente, sunt vizibil decorative, „de umplutură”. Și, ceea ce este cel mai important, autorul își cristalizează o marcă proprie, pe care o dezvoltă uneori ca replică polemică față de inerțiile deja perimate. Poezia proletcultistă, propagandistică, deși încă încurajată de autorități, nu mai are cum să contituie un model, își trăiește agonia, întreținută artificial. Cu cinci ani mai devreme, un titlu precum *Lauda omului* ar fi obligat la folosirea recuzitei tematice și rudimentar stilistice a producției agitatorice impuse ca normă. Acum, el este așezat, deloc întâmplător, în fruntea volumului și impune deja o voce de o originalitate asumată, pentru care individul nu mai este un număr într-o mulțime, ci o întâmplare ca oricare alta a lumii fenomenale. Omul muncitor, care participă cu elan obligatoriu la realizarea unei societăți socialiste în afara căreia nu se mai poate concepe, lasă locul omului care descoperă că lumea este un efect al gândirii

sale, care este capabilă să adopte și perspective inedite, neconvenționale:

*Din punctul de vedere-al copacilor,
soarele-i o dungă de căldură,
oamenii – o emoție copleșitoare...
Ei sunt niște fructe plimbătoare
ale unui pom cu mult mai mare!*

*Din punctul de vedere-al pietrelor,
soarele-i o piatră căzătoare,
oamenii-s o lină apăsare...
Sunt mișcare-adăugată la mișcare,
și lumina ce-o zărești, din soare!*

*Din punctul de vedere-al aerului,
soarele-i un aer plin de păsări,
aripă în aripă zbătând.
Oamenii sunt păsări nemaiîntâlnite,
cu aripile crescute înlăuntrul,
care bat, plutind, planând,
într-un aer mai curat – care e gândul!*

Spiritul gregar lasă loc autocefaliei. O astfel de atitudine nu mai era singulară, dar nici lipsită de oareșce îndrăzneală. Poezia este într-o atât de mare măsură expresia subiectivității, a unui eu care tinde să se multiplice în alte euri experimentale, încât ea nu mai poate fi în niciun caz manipulată ideologic. Devine limpede că normalitatea a fost recâștigată. În plus, venite pe un teren destul de răvășit, astfel de texte nu au cum să nu atragă atenția, iar Nichita Stănescu este unanim recunoscut drept un mare poet. Și nu doar raportat la literatura mutilată a deceniului anterior, ci mai ales confruntat cu poezia română autentică, din epoca interbelică.

Se simte deja nu doar o sensibilitate nouă, ci o manieră inedită, fără precedent în literatura noastră, de a pune lucrurile în dialog, de a face combinații îndrăznețe, „disidente” nu în domeniul limbajului, ci în cadrul realului. Prin limbaj, poetul stabilește tensiuni profitabile în real, regândește lumea, imprimându-i statutul unui scenariu liric. Deși în aceste texte rar se scrie vocabula „eu”, ele sunt rezultatul unui mod propriu de a privi lumea, de a străbate dincolo de coaja lucrurilor, de epiderma cuminte care, de regulă, este prinsă într-un limbaj conformist. Iată că, încă de la primele cărți, marca Nichita Stănescu se impune, chiar dacă nu acaparează încă orice text, chiar dacă nu devine deocamdată reflex poetic.

Dar ea este responsabilă de câteva dintre poemele memorabile ale autorului. Printre acestea, *Poveste sentimentală* indică foarte limpede că poemul de dragoste se transformă într-un poem despre sentimentul iubirii, conștientizat la nivelul *logos*-ului.

Cuvântul începe să capete, în poezia lui Nichita Stănescu, statutul unui instrument de cunoaștere care tinde să acopere totul. Iubirea reprezintă, după cum observa Eugen Simion, „starea din afara incertitudinii”, dar ea capătă sens doar asumată existențial prin intermediul limbajului. A iubi înseamnă, de fapt, a lua act despre eternitatea clipei prin intermediul cuvântului care fixează în timp și dă drept la nemurire acestei clipe. Discursul despre iubire reinventează, cu fiecare nouă experiență inefabilă de acest gen, lumea, echivalează cu o cosmogonie:

*Pe urmă ne vedeam din ce în ce mai des.
Eu stăteam la o margine a orei,
tu – la cealaltă,
ca două toarte de amforă.
Numai cuvintele zburau între noi,
înainte și înapoi.
Vârtejul lor putea fi aproape zărit,
și deodată,
îmi lăsam un genunchi,
iar cotul mi-l înfigeam în pământ,
numai ca să privesc iarba-nclinată
de căderea vreunui cuvânt,
ca pe sub laba unui leu alergând.
Cuvintele se roteau, se roteau între noi,
înainte și înapoi,
și cu cât te iubeam mai mult, cu atât
repetau, într-un vârtej aproape văzut,
structura materiei, de la-nceput.*

Ceea ce trebuie observat este faptul că poetul scoate din stereotipie astfel de imagini prin apropierea limbajului de gradul zero: nu este nimic conotativ, nici simplă convenție literară, figură de stil ori metaforă în zborul cuvintelor de la un partener la altul; acestea devin palpabile, capătă ponderabilitate, creează perturbări caline asupra realului, devenind la fel de concrete precum acesta. Acest proces alchimic este urmărit cu atenție de către poet, uimit și, totodată, confirmat în credința sa despre forța întemeitoare a verbului. Limbajul nu mai este, în această perspectivă, un instrument de reprezentare, de răsfrângere a originalului

Într-un simulacru, ci resort de modelare a unei infra-lumi. Prin el, se poate mărturisi povestea sentimentală dintre îndrăgostiți, dar, mai ales, povestea sentimentală dintre poet și lumea luată în posesie printr-o expansiune simili-expresionistă a simțurilor. Iubirea mediată de cuvânt înseamnă, de fapt, cunoaștere totală, negare a sentimentului zădărniceii. Și totuși, poemul nu traduce o scenă care să se fi petrecut aievea, ci mai curând un *credo*, ceea ce este și mai acut; poetul își ia precauția de a păstra misterul, de a nu duce până la capăt această mutare din regimul abstract în cel concret: procesul reinstaurării unei ordini în haosul primordial este „aproape” vizibil. De fapt, cu adevărat vizibil doar pentru poet, care are darul percepției în plurierele realului a unei structuri afective, a unei *fizici metafizice*.

Nu altul e sensul frumosului poem de dragoste *Viața mea se iluminează*. Nichita Stănescu este, cum s-a observat, un poet al diafanului. Poezia sa nu mai conservă coordonatele „firești” ale lumii, ci le amestecă și le imprimă contururi fantasmagorice, eterice. Tiparul romantic al cadrului natural care găzduiește cuplul de îndrăgostiți a fost înlocuit cu unul care răspunde unei sensibilități livrești; iubirea schimbă reliefurile unei realități care nu mai are consistență prin ea însăși:

*Părul tău e mai decolorat de soare,
regina mea de negru și de sare.*

*Țărmlul s-a rupt de mare și te-a urmat
ca o umbră, ca un șarpe dezarmat.*

*Trec fantome-ale verii în declin,
corăbiile sufletului meu marin.*

*Și viața mea semiluminează,
sub ochiul tău verde la amiază,
cenușiu ca pământul la amurg.
Oho, alerg și salt și curg.*

Se poate observa că tânărul poet nu mai respectă decât formal recuzita poeziei moderniste.

El pune elementele într-o ecuație nouă, într-o dialectică inedită; totul există ca o reflexie a iubirii; ochiul demiurgic a fost înlocuit de ochiul iubitei, lumea capătă coerență și armonie doar pentru că ea s-a încheiat din această privire. Nichita Stănescu propune, în fond, o mică și tandră cosmogonie, mai curând expresionistă decât romantică. Logica nu mai este cea a spațiu-timpului măsurabil, ci a sentimentului care imprimă o altă intensitate, care mută lucrurile într-o ordine pur estetică și amestecă senin registrele, intervalele, suprafețele:

Mai lasă-mă un minut.

Mai lasă-mă o secundă.

Mai lasă-mă o frunză, un fir de nisip.

Mai lasă-mă o briză, o undă.

Mai lasă-mă un anotimp, un an, un timp.

Stilul Nichita Stănescu este deja preparat în laboratorul poetului. Nu urmează decât ca el să își impună, treptat, hegemonia. Acest lucru nu se va întâmpla brutal, căci poezia autorului nu cunoaște ruperi de ritm, ci o evoluție logică. Nichita Stănescu este, în pofida aparentei ușurințe de improvizație ce pare a străbate din versurile sale, în special din cele rimate și ritmate, un poet cerebral. Poezia sa nu este, cum s-ar putea crede, rodul hazardului sau al „inspirației”. E mult prea unitară, cu treceri calculate, cu depuneri succesive vizibil controlate pentru a o pune pe seama improvizației. Nichita Stănescu este un constructor în poezie, așa cum Nicolae Breban este unul în proză. Cum se întâmplă doar în cazul marilor creatori, principalul sistem de referință la care trebuie raportată opera lor este opera însăși. Nichita Stănescu intră în dialog, polemic sau constructiv, cu propriile volume anterioare, pe care le supune unei valorificări actualizante.

Odată cu *Dreptul la timp* (1965), lirica autorului își instaurează ritmul firesc, temele mari, viziunile specifice. Un mare poem cum este *Enkidu* nu ar fi fost posibil cu doar câțiva ani înainte. După mărturiile apropiaților

(Nicolae Breban), autorul avea acest text în sertar atunci când îi apărea volumul de debut. Face parte din anormalitatea epocii ca autorii să debuteze cu volume date, convențional aranjate. Oricum, acesta este primul mare text inconfundabil al lui Nichita Stănescu, un fel de poem-sinteză a tot ce scrisese mai bun până atunci și, mai ales, o deschidere către ceea ce urma să scrie. Rostirea poetică deja capătă accente axiomatice, autorul știe să scoată efecte din tonul apodictic al versului și realitatea metaforică a imaginii:

Privește-ți mâinile și bucură-te, căci ele sunt absurde.

Când un poem debutează astfel, el impune, de la bun început, o relație exigentă cu cititorul. Sistemul de referință nu mai poate fi cel comun, poemul nu mai „descrie” o lume care poate fi prizată senzorial, ci o infra-lume care pretinde inițiere. Inițiere poetică, de bună

seamă. Odată declanșată, această viziune se derulează implacabil, conform propriei logici, ca într-un tablou de Magritte. Autorul nu ocolește imaginile consacrate ale poeziei, dar le plasează în relații inedite și le imprimă, astfel, semnificații noi. De fapt, marea temă a poeziei lui Nichita Stănescu domină și acest text: e vorba de cunoaștere sau, mai precis, de tentativa omului de a cuprinde totul, de a descoperi „calea de acces” către miezul lucrurilor:

Și picioarele privește-ți-le, seara, drept cum stai, atârând către lună.

Poate că sunt mult prea aproape ca să mă vezi, dar și aceasta e altceva decât nimic.

Mă voi face depărtarea, ca să-ți încap în ochi, ori cuvânt, cu sunete de mărimea furnicii, ca să-ți încap în gură.

Pipăie-ți urechea și răzi și miră-te că poți pipăi. Pe mine însumi mă dor, în scurta trecere.

Mi-am întors privirea către un copac și el a fost!

Aparent, poetul construiește un șir de paradoxuri, dar, la o lectură atentă, lucrurile nu stau așa. De fapt, el mută alcătuirea lumii fenomenale într-o armonie diferită, care este cea a sensibilității poetice. Toate simțurile au fost contopite și, astfel, anulate de mare simț, care este cel poetic, întemeiat pe cuvânt. Acesta poate re-crea lumea după propria voie. Și o face în baza unui pact de prietenie care nu se poate lega decât între egali zeilor, între poetul care instituie un alt real, concurând actul întemeietor al demiurgului și cititorul său (Enghidu), fără de care acest gest ar fi imposibil; în acest plan metaforic, a scrie poezie înseamnă, de fapt, a vâna, împreună cu cititorul, lei. Adică a supune propriei voințe, propriei bărbății, tot ceea ce realul are mai impresionant, mai puternic, mai sălbatic.

De aici încolo, poezia lui Nichita Stănescu a intrat definitiv pe un făgaș numai al ei, inconfundabil. Ea s-a constituit deja în model obligatoriu al poeziei contemporane. Definirea altor opere se va raporta, implicit, la ea, azimutul valoric va fi fixat în funcție de ea. ■

Alexandru Macedonski și *literatorii* săi

Abstract

Alexandru Macedonski, unul dintre cele mai captivante personaje ale scenei literare românești, a beneficiat, de-a lungul timpului, de numeroase portrete: în studii critice sau de istorie literară, în volume memorialistice, în articole și evocări risipite prin periodice, pe pânzele sau hârtiile pictorilor și caricaturiştilor și chiar în colecțiile numismaților, unde chipul poetului *Noptilor* se găsește pe o monedă comemorativă. Sursele portretistice nu au fost, însă, epuizate. Acest studiu își propune să scoată la iveală și alte „tușe”, mai puțin cunoscute, ale profilului macedonskian, așa cum pot fi ele desprinse din poeziile pe care ucenicii i le-au dedicat în paginile *Literatorului*, precum și din prefețele cu care magistrul a acompaniat volumele acoliților săi.

Cuvinte-cheie: Alexandru Macedonski, „Literatorul”, poezie, dedicații, versuri omagiale, prefețe, portret de scriitor, istorie literară

Alexandru Macedonski, one of the most captivating characters of the Romanian literary stage, benefited from numerous portraits throughout time: either in critical studies or literary history, memoirs, articles and evocations scattered through periodicals, on the canvas or paper of painters and cartoonists, and even in numismatic collections, where the face of the poet of the *Nights* is to be found on a commemorative coin. However, the portaiture sources have not been exhausted. This study aims to reveal other less known “touches” of Macedonski’s profile, as they can be inferred from the poems his apprentices dedicated to him in the pages of the *Literatorul* magazine, as well as in the prefaces the Master accompanied his acolytes’ volumes with.

Keywords: Alexandru Macedonski, “Literatorul”, poetry, dedications, solemn poetry, prefaces, portrait of a writer, literary history

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului *Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe* (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/Nr. 54PCCDI/2018.

Alexandru Macedonski nu a avut niciodată nevoie de un album de amintiri. Poeziile, panseurile, omagiile care îi erau dedicate se „rosteau”, după chipul și asemănarea maestrului, la scenă deschisă. Tot la scenă deschisă își lauda și poetul *Rondelurilor* discipolii, membri, de cele mai multe ori, ai cenaclului *Literatorul*. Dincolo de simplele încurajări de publicare, Macedonski trebuie să-și fi fermecat ciracii mai ales în cadrul seratelor literare pe care le patrona. Neinițiații păseau emoționați într-un salon decorat cu mobile fanteziste, proiectate chiar de poet, iar lumina difuză și fumul dens de țigară contribuiau la întreținerea straniei atmosfere poetice. Versurile se citeau de la înălțimea unui tron, pe care se așezau toți invitații curajoși, dispuși să-și declame creațiile. Momentul ritualic al „încoronării” era însoțit de credința lui Macedonski că „poetul este un rege, și i se cuvine un tron”¹. Încântarea provocată de ascultarea unor stihuri reușite stârnea generozitatea amfitrionului, care răsplătea pe loc autorul cu o piatră prețioasă. Gestul contează pentru că, altfel, așa-zisele nestemate nu erau decât niște banale pietre pictate cu dibăcie de fiul său, Alexis.

Nu de falsă generozitate era, în schimb, disponibilitatea lui Macedonski de a însoți volumele de versuri sau de proze ale acoliților săi prin prefețe. Se vorbește prea puțin despre aceste texte atunci când este adusă în discuție relația dintre Macedonski și „literatorii” săi. (Nu sunt cuprinse nici în ediția îngrijită de Tudor Vianu, nici în cea datorată lui Adrian Marino – deși, cu siguranță, le erau cunoscute. Marino, de pildă, întrebuințează, atât în minuțiosul studiu introductiv al *Operelelor* macedonskiene, cât și în monografiile consacrate vieții și operei lui Alexandru Macedonski, extrase din asemenea rânduri introductive. La fel, Vianu furnizează, în *Bibliografia literară a lui Al. Macedonski*, care încheie cel de-al patrulea volum de *Opere*, un titlu: *Prefață la volumul de poezii al d-lui Th.M. Stoenescu*, publicat și în *Literatorul*, la 7 iulie

1883. Reputatul estetician motivează, în paranteză, că respectivul text ar „conține considerații asupra *poeziei sociale*”. Cu o singură excepție – aceeași prefață a lui Macedonski pentru volumul *Poezii. 1880-1883* al lui Th.M. Stoenescu, indicată și de Tudor Vianu –, aceste scrieri lipsesc și din ediția de *Opere*, altminteri riguroasă, alcătuită de istoricul literar Mircea Coloșenco.) Prefețele semnate de autorul *Thalassei*, cu discrete accente de manifest literar, căutau adesea să surprindă o idee mai amplă despre starea literaturii. Fără a neglija analiza – îngăduitoare, dar nu naivă – a scrierilor unor condeieri, Macedonski folosește cărțile pe care le prefățează asemeni unor valize care să transporte mai

¹ Tudor Vianu, *Amintirea lui Macedonski*, în *Gazeta literară* [Organ săptămânal al Uniunii Scriitorilor din R.P.R.], anul I, nr. 2, 25 martie 1954, p. 1.

Alexandru Macedonski alături de discipolul său, Mircea Demetriad, și de alți cunoscuți, la cafeneaua „Bulevard”

departe concepțiile sale despre scris. Indulgența cu care privește versurile unor amatori este clar justificată chiar în interiorul textelor-escortă:

Regret că nu pot să prezint publicului poeziile vreunui maestru ca Bolintineanu și alții. Causa este că suntem într-un timp de mișcare literară când sunt numai începători. Rugat de autorul acestor câteva versuri ca să-i scriu o prefață, am crezut că nu trebuie să fac ca alții care cred că s-ar compromite dacă ar condescinde să recomande altceva decât un cap d'operă. De aceea când am tipărit și eu prima mea broșură de poezioare, n-am găsit pe nimeni care să-mi serve de introducător în arena literară și astfel în loc ca să intru pe *poarta cea mare*, am intrat, după cum zic cărturarii noștri în profunda lor erudiție, pe *cea din dos*! Astfel fiind, am decis să nu fac și eu, cu junele Vineșiu, cum au făcut alții cu mine și cu toate că se prezintă cu niște versuri tot așa, dacă nu mai bune ca acele cu care am început, mă voi încerca să-i deschid *poarta cea mare*, ca să nu i se mai zică cum mi se zice mie, c-a intrat pe *cea din dos*! [...] Dacă indulgența e permisă și chiar utilă pentru prima

încercare a unui scriitor, severitatea este tot pe atât de necesară la scrierile viitoare ale sale.²

Primii pași făcuți pe drumul poeziei sunt întotdeauna impulsionați de figura paternă a lui Macedonski. Dacă pe B.A. Vineșiu îl ia de mână și-l introduce în lumea literară pe „poarta cea mare”, în privința adolescentului Traian Demetrescu („Șapte-sprezece ani, – și cu toate acestea, – deja, un mic univers de cugetări și de simțiri supt tâmpilele poetului!”³) își pune speranțele în orașul de baștină al versificatorului precoce:

Ce va face Craiova, pe care o știu generoasă și mai iubitoare de frumos în arte și literatură decât alte orașe ale țării, mă întreb, ce va face această Craiovă pentru strălucitoarea pictură de rouă pe care o posedă în talentul tânărului Demetrescu? Ea a făcut ceva pentru Niculeanu. L-a trimes să studieze în străinătate. Ca și cum un poet trebuie omorât prin studiul sistematic al unei pedantice facultăți. Poeții nu studiază în facultăți. Nici Victor Hugo, nici Lamartine, nici Musset, nici Schiller n-au ieșit din ele. Ce ar fi de dorit, ar fi ca tinerilor care au talentul lui Demetrescu să li se înleznească de către consiliile comunale, sau prin suptscripții particulare, mijloace de a călători, la urmă mijloace de a-și tipări cărțile, și în fine, mijloace de a trăi, – cumpărându-li-se acele cărți. Numai astfel se va putea forma o literatură care să facă onoare României.⁴

Macedonski nu credea doar că „frumusețea va salva lumea”, asemeni lui Dostoievski; el credea și ceva pe deasupra: că *poezia* va salva lumea. Modul magnanin cu care întâmpina un modest volum de versuri al cvasi-necunoscutului G. Russe Admirescu arată, încă o dată, că opozantul *Junimii* apăra și promova nu atât o persoană, cât o idee:

² B.A. Vineșiu, *Preludiu. Poesii*, cu o prefață de Al. A. Macedonski, București, Typographia Al.A. Grecescu, 1875, p. 1-5.

³ Traian Demetrescu, *Poezii*, prefața de d. Al. A. Macedonski, Craiova, Editura Librăriei S. Samitca, 1885, p. 3.

⁴ *Ibid.*, p. 15-16.

O nouă carte, și o carte de versuri, – poezie! – în mijlocul prozaismului modern. Poezie! în mijlocul luptei aprige pentru viață, în al înburghezirii inimii, în al relei voinți ce conduce, din acest punct de vedere, pe o mare parte a celor cari au grai în presa română. [...] Înainte de a vorbi despre versurile ce sunt obiectul acestei prefete, nu este de prisos să spun că sunt cuprins de o sinceră admirație pentru toți câți cutează să mai scrie astăzi versuri, ori mai cu seamă pentru toți câți le publică. [...] A sosit timpul când această literatură săracă trebuie să fie sprijinită pentru ca țara pe care ea o reprezintă să nu piară. Este admirabil să vezi că există tineri care versifică, care fac artă, care aspiră la ideal, când mizerabili orășeni calcă peste orice viață intelectuală în folosul ticăloșiei lor odioase.⁵

Iar ideea lui Macedonski era aceea că fiecare scriitor, fiecare poet mai cu seamă, oricât de schioape ar fi fost încercările lui literare, trebuia îndrumat în continuare pe calea literaturii. Și cu atât mai mult ar trebui sprijiniți nedreptățiții – și, în acest punct, Macedonski pare a se descrie mai degrabă pe sine decât pe autorul cărțulei de poeme epice pe care o prefațează –, cei care fac „parte din acea sublimă familie de anormali, pe cari *normalii* – vulgul – îi vor urmări cu rânjete, îi vor răstigni sub defăimări și ultragii, dar cari totuși, la un moment dat în timp și spațiu, sunt predestinați prin nemuirea vieții lor sufletești concretisată în bronz, în marmoră, în pictură, în scrieri, să domineze pe cei cari le-au fost contemporani, pe cei dinaintea acestora și pe cei care vin în urmă”⁶. Poate că gândul tainic al magistrului era acela că nu se știe niciodată cum vor evolua tinerii învățați. Cu mintea la posteritate, o posteritate în care Macedonski fie ar fi fost recunoscut ca descoperitorul unor mari talente, fie i-ar fi fost întreținută vie memoria de către cei pe care i-a sprijinit, strecoară mai mereu, în prefete, și referiri la propria persoană. În scrisoarea către autor, care acompaniază, pe post de cuvânt înainte, volumul lui Caton Theodorian, este subliniată,

încă din primele rânduri, apartenența autorului la cenacul *Literatorul*:

Nu este o singură nuvelă dintre câte ai citit la serata literară din săptămâna trecută, care să nu-și aibă farmecul ei. Negreșit că în artă sunt culmi din ce în ce mai nalte. Cu cât urci cu atât ai de urcat. [...] Dar dumneata, la douăzeci [de] ani, scrii așa încât mă nevoiești să te laud și să-mi schimb poate, un prieten tânăr și de ieri, într-un dușman vârstnic și viitor. [...] Am văzut că numele meu figurează în fruntea uneia din nuvele. Simt că-mi faci o deosebită onoare, dar mai bine să nu-mi dedici nimic. Cine mă cunoaște știe că singura mea ambițiune este să fiu conștiincios în artă.⁷

Cu disimulată cochetărie, Macedonski îi mărturisește lui Theodorian că nu ar fi trebuit să-i dedice una dintre proze. Totuși, mai mult de jumătate dintre cărțile pe care le-a prefațat conțin fie dedicații explicite (o poezie, o nuvelă), fie mottouri din opera macedonskiană. Iar dacă dedicația lipsește, de exemplu, din interiorul volumului lui Constant Cantilli, *Pe velociped între București și Brașov*, este doar pentru că întreaga carte constituie relatarea unei călătorii ciclisme pe care autorul a întreprins-o alături de Macedonski – devenit, astfel, chiar personaj. Neîndoielnic că semnele de adeziune îl tușau pe poet, cu atât mai mult cu cât acestea „încadrau” creații pe care le considera valoroase:

În capul volumului, se află o poemă, *Maria*, ce mi-este dedicată și ce este în adevăr admirabilă prin vigoare de stil, versificare și idee. [...] Acel care în acest sfârșit cât și în poema întreagă nu va găsi poezie, și încă poezie admirabilă, apoi desigur că numai susceptibil de a simți ce este înalt, sublim și frumos, nu poate fi.⁸

Dacă se întâmpla să prefațeze volume ivite dincolo de cercul strâmt al propriului cenacul, Macedonski parcă dădea startul unei curse pe velociped între literatură și *Literatorul*:

⁵ G. Russe Admirescu, *Visa roze. Versuri*, cu o prefață de Alexandru Macedonski, București, Editura autorului, 1897, *passim*.

⁶ Aurel Iorgulescu, *Stoguri blonde. Poeme în prosă*, [cu o prefață de Alexandru Macedonski], București, Institutul de Arte grafice și Editură „Minerva” Filip, Moroianu, Popovici și Tălășescu, 1900, p. 13.

⁷ Caton Theodorian, *Petale*, cu o „Scrisoare către autor” de Alexandru Macedonski, București, s.n., 1891, p. 5, p. 8, p. 9-10.

⁸ Th. M. Stoenescu, *Poezii. 1880-1883*, cu o prefață de Al. A. Macedonski, București, Societatea revistei *Literatorul*, 1883, p. 7-8.

Dan, Mikael Dan, autorul, sau mai bine zis poetul delicat al acestor șiruri de mărgăritare, este unul dintre temperamentele ce au marea chemare a urmăririi și fixării visului cu ajutorul semnelor grafice, semne ce par și ce sunt atât de neînsemnate în aparență, și ce totuși, sunt adesea, mai trainice decât marmora, decât bronzul. Că acest tânăr, discipol al formulei mele literare înainte chiar ca el să mă cunoască personal, va înmulți numărul celor din restrîștea unei literaturi în care au scânteiat flori de o frumusețe dumnezeiască dar ce s-au veștejit repede din cauza Saharei sufletești a mediului unde s-au produs, nu încap în doială.⁹

Macedonski aduna de pretutindeni gesturi de fidelitate, semne de raliere la programul lui literar și, în special, dedicații. Am observat deja că poetul nu se zgârcea să arunce în stînga și-n dreapta cuvinte mărinimoase și e cât se poate de firesc ca ele să se întoarcă, cu efect de bumerang, asupra celui pe care mărunții condeieri îl socoteau maestrul lor. Maestru care, semnalăm la început, nu a avut niciodată nevoie de un album în care să adune toate însemnările măgulitoare, toate poeziile care i-au fost dedicate. Excentricitatea lui Macedonski, megalomania lui, dorința de a face din orice act un spectacol întreg, nevoia aproape viscerală de a fi înconjurat de cât mai mulți discipoli, toate aceste aspecte au condus, în ultimă instanță, la promovarea unui tip de scriitură. Această manieră scripturală este schițată ironic de Eminescu, în sonetul *Albumul*:

Spre-a-ți aminti trecutele petreceri,
Condeiu-n mână tu mi-l pui cu silă.
De la oricine-un snop de paie seceri,

Apoi te uiți rîzînd la câte-o filă:
Viclean te bucuri de-ale noastre-ntreceri,
Privind în vrav prostia imobilă.¹⁰

Nimic ironic, însă, în atitudinea lui Macedonski care, de la cărma *Literatorului*, a stimulat poezia

ocazională, de circumstanță; poezie, în fond, neprofesionistă. Poeziile dedicatorii se regăsesc adesea în paginile revistelor românești din secolul al XIX-lea, însă niciodată, în nicio altă publicație nu apar atât de multe versuri închinat unei singure persoane. Acea persoană este, desigur, Alexandru Macedonski. Și cum mare parte dintre stihuri nu sunt doar discrete omagii, ci mici portrete exaltate ale poetului, persistă senzația că aceste poezii, care corespund pe deplin tipologiei *poeziei de album* și care-și aveau locul într-un caiet cu file veline, luxos legat în piele, au migrat din zona *privată* în cea *publică* a literaturii. Poeziile nu și-au schimbat doar cuibul, ci și rostul. Migrația simbolică a poeziilor dinspre un album virtual spre *Literatorul* se încheie în locuri nebănuite...

Tușe de portret à vol d'oiseau

Fiecare scriitor are un mod particular de a se prezenta pe sine *ca scriitor* într-o lume literară în care unicitatea, și, mai ales, cea epatantă, constituie de multe ori un pașaport de popularitate. Aspectele edificării unei imagini de sine inedite a unui autor dau întotdeauna biografiilor o notă romanească, hagiografică poate, făcându-le cu mult mai agreabile la lectură. Alteori, aceste aspecte sunt înțelese într-o logică imanentistă, transformând moravurile, atitudinile și trăsăturile fizice ori ereditare în mobiluri ale unei opere de ficțiune. Doar rareori se întâmplă ca faptele săvârșite de un autor dincolo de copertile cărților să fie luate pur și simplu sub forma unei *cărți de vizită* de scriitor.

Răsfoind paginile colecției revistei *Literatorul*, fondată de Alexandru Macedonski în 1880, întâlnim numeroase poezii omagiale. Înainte de a ne opri asupra lor, trebuie menționat că acest gen de poezie s-a născut aproape simultan cu literatura română, cu primii ei versificatori. Gheorghe Asachi aducea, bunăoară, *În ocazia zborului aerostatic a madamei Blanchard*, un elogiu primei femei care a pilotat un balon cu aer

⁹ Mikael Dan, *Apus în flăcări. Roman sensual*, cu prefața de d. Al. Macedonski, București, Tipografia modernă Gr. Luis, 1907, p. 3.

¹⁰ În vol. Mihai Eminescu, *Opere. Poezia*, ediție critică, cronologie, note și variante de Perpessicius, introducere de Eugen Simion, diferențele textuale și un comentariu asupra ediției Perpessicius de Nicolae Georgescu, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2013, p. 565, cu varianta *Sauve qui peut* la p. 566.

cald. Tot întemeietorul *Albinei românești* marca prin versuri momente istorice semnificative, asemeni celui din *La moldoveni*. *La restatornicirea domnilor pământeni*, un titlu care fixează implicit turnura anului 1822 (apusul epocii fanariote). Pe deschizătorul de drumuri Asachi îl atrăgeau chiar și evenimente fără o încărcătură istorică deosebită, precum ctitorirea unor instituții, despre care scria în aceeași manieră entuziastă, cum e, de pildă, *Prințului Grigore Ghica, la ocazia fundației Institutului pentru copii orfanii*. Alteori, scopul versurilor omagiale trece dincolo de evidențierea unor fapte de mai mică sau mai mare însemnătate. Și ajunge până la a transforma poezia într-o „unealtă” de cucerire amoroasă. Alecu Văcărescu, de exemplu, a scris poezii galante, compuse, după cum însuși mărturisea, strict pentru „trebuințele” lui. Astfel, acesta își asuma, mai degrabă, rolul de trubadur decât pe cel de scriitor, miza versurilor părând a fi cea de *cucerire* a damelor.

Nu am deschis întâmplător această paranteză referitoare la două dintre tipurile de poezie omagială. Parcurgând, an după an, numerele *Literatorului*, devine din ce în ce mai clar felul în care, în poeziile dedicate lui Macedonski de către discipolii săi, granița dintre o *laudă* oarecare și dorința de forțare a unei *afinități* este estompată până la confuzie. Magnetismul pe care poetul *Noptilor* îl exercita asupra acoliților trebuie să fi fost cu adevărat puternic odată ce versurile care-i sunt adresate nu caută doar să-i accentueze anumite calități, ci caută, cu ingenuitate, să-i demonstreze dragostea. Macedonski însuși nu dedică aproape niciodată primul o poezie discipolilor săi. E adevărat că le dăruia, în semn de prețuire, manuscrise sau alte atenții simbolice în cadrul cenaclului pe care-l organiza. Dar atunci când vorbim despre un „dialog” care se stabilește, la distanță de câteva numere de revistă, între o poezie închinată lui Macedonski și un eventual răspuns al lui, tot sub forma unei poezii, se întâmplă rarism ca schimbul de „pase” flatante să fie inițiat de poetul *Rondelurilor*. Redau, în continuare, excepția. Încep, firesc, cu textul pe care

Alexandru Macedonski cu discipolii săi
Constant Cantilli și Donar Munteanu

Macedonski l-a consacrat unui fidel colaborator al *Literatorului*, ofițerul și condeierul Carol Scrob. Transcriu doar primele trei strofe:

Ți-am citit dragile versuri;
Scumpe visător;
Mi-au vorbit de poezie,
Mi-au vorbit de-amor!

Ele sunt, desigur, șchioape;
Merg când jos, când sus,
Însă șchioapătă c-un farmec
Dulce și nespus!
Să nu treci prin ortopedic,
E tot ce te rog,
Căci îmi pare că-i mai bine
Șchiop decât olog!¹¹

¹¹ Alexandru Macedonski, *Lui Carol Scrob*, în *Literatorul*, anul I, nr. 15, 4 mai 1880, p. 233.

Lui Macedonski nu-i lipseau spiritul critic sau intuiția valorii estetice și, cum am văzut, nu se hazardează în a elogia competențele versificatorii ale lui Carol Scrob. Dimpotrivă, privește chiar cu ironie harul apropiatului său. În pofida tonului mucalit, discipolul îi mulțumește:

Aveam o veche datorie
Și de-abia azi o împlinesc.
Pentru o mică poezie
Eram dator să-ți mulțumesc.

Amice! Ți-am urmat povața
Și șchiop am mers și m-am urcat,
Dar totuși, îmi acopăr fața
Ca tine, nu m-am ridicat!

Că orișicum tot e mai bine
Cu două decât c-un picior;
Nu pot să mă compar cu tine:
Tu fugi și fuga ta e zbor!

Ah! zborul tău în poezie
Urmează-l, zboară, nu-l curma
Și după tine-n vecinicie
Poetul șchiop te va urma!¹²

Dincolo de complimentele pe care le orânduiește în stihuri, Carol Scrob se așază și pe sine alături de Macedonski, recunoscând, totodată, imposibila comparație dintre talentele lor. Dar această vecinătate îndepărtată valoric îi face plăcere umilului versificator, care, mai mult, vine și cu promisiunea loialității. Ultimele două rânduri sunt un veritabil jurământ de credință. Jurământ pe care Carol Scrob îl va respecta cu devotament soldătesc. Peste doar un an de la solemnă făgăduială de fidelitate, „apostolul” lui Macedonski va publica volumul de *Poesii complete*. Deși culegerea este precedată de o „scrisoare către autor” de V. Alecsandri și de o „prefacia-critică” de G. Sion, Carol Scrob nu numai că va pune întreaga carte sub semnul „D-lui

Al.A. Macedonski, ca semn de amicitie”, dar, între copertele aceluiși volum, îi va dedica și trei poezii, iar o a patra, *În „viața de-apoi”*, va fi fost compusă „Cu ocaziunea frumoasei poeme a D-lui Al.A. Macedonski, intitulată «Viața de apoi»”.

Carol Scrob, acest scriitor reținut poate doar de o listă de dicționar a autorilor, este cel cu care Macedonski mai intră, din când în când, în schimburi epistolar-poetice. Lucru sesizat și de alți semnatari ai *Literatorului*. Unul dintre ei, Mauriciu Wechsler, le închină celor doi scriitori atât de diferiți un scurt poem:

Doi poeți și doi prieteni, doi rivali cu mari oștiri:
Unul tare-n glonț de pușcă, altu-n sfintele-i simțiri!
Unul fuse-n fața Plevnei, altu-n fața suferinței;
Unul prin război și altul prin puterile voinței!
Unul poartă spadă, trese, altul poartă amintirea
Zilelor în care-o dată cunoscuse fericirea!
Astfel Scrob și Macedonski însumează o putere
Unul cântă printre gloanțe ș-altul luptă în durere!¹³

¹² Carol Scrob, *Lui Al. A. Macedonski*, în *Literatorul*, anul III, nr. 6, iunie 1882, p. 365. Poezia lui Carol Scrob este însoțită în pagină de cea pe care Macedonski i-a dedicat-o cu aproape doi ani în urmă.

¹³ Mauriciu Wechsler, *Scrob – Macedonski*, în *Literatorul*, anul IV, nr. 5, mai 1883, p. 305.

Exemplele de până acum pot crea impresia, falsă!, a unei rețele de corespondență poetică. A unui schimb de poeme între Macedonski și ucenicii lui într-ale literaturii. Însă dacă am inventaria poeziile omagiale din *Literatorul*, am ajunge repede la concluzia că marea majoritate sunt *texte cu un singur sens*: dedicate lui Macedonski.

Oglindă, oglinjoară, cine-i cel mai bun poet din țară?

Câteva observații. Alexandru Macedonski nu este numai proprietarul *Literatorului*, ci și directorul publicației pentru o perioadă care însumează (cu intermitențe) ceva mai bine de un deceniu. Altfel spus, e greu de crezut că numerele revistei puteau să apară fără bunul de tipar acordat de însuși Macedonski. Cum am amintit, multe dintre aceste numere conțin poezii dedicate explicit lui. Iar simplul fapt de a fi fost tipărite semnalează aprobarea destinatarului lor. În conturarea portretului unui scriitor se poate ține seama de aspecte întrucâtva anodine, ca vestimentația sau gestică. Sau de ipostaze mai relevante, ca discursurile publice, comportamentul, exprimările ferme de opinie în chestiuni delicate ș.a.m.d. Cum ar fi, totuși, să considerăm o nouă tușă a portretului unui scriitor în textele care nu-i poartă semnătura, dar care sunt despre el, dedicate lui și publicate exclusiv cu voia lui? Avem de-a face, indiscutabil, cu o situație de excepție. Un autor care se descrie pe sine prin condeiul altora. Cum alege, așadar, Macedonski să se înfățișeze pe sine prin intermediul poeziilor omagiale adresate lui?

În general, în lirica dedicatorie atât de prezentă pe tot parcursul secolului al XIX-lea românesc, trăsăturile fizice ale destinatarului sunt atenuate sau eliminate pentru a lăsa locul trăsăturilor de caracter, cele care trebuie cu adevărat evidențiate. Bineînțeles, într-o manieră encomiastică. Dar când Carol Scrob îi scrie lui Macedonski:

Ai dreptate că porți sticle,
Ochii nu-ți ajung
Să te uiți peste al lumii
Câmp întins și lung.¹⁴

nu descrie doar o particularitate fizică a scriitorului, aceea de a purta ochelari, ci o și înobilează cu o dimensiune imaterială, sugerând privirea atotcuprinzătoare pe care poetul o are în fața lumii, a unei lumi pe care e menit să o transpună în literatură. Același Carol Scrob evocă și hărnicia lui Macedonski atunci când mărturisește:

Eu știu că scrii pe noapte
Cinci șase poezii, –
Că te îmbată-n șoapte
Poetice și vii
Și muze și amor.¹⁵

Conducătorul *Literatorului* scrie enorm, cinci-șase poezii pe noapte, pentru că, în fond, asta este ceea ce face un scriitor veritabil, neașteptând inspirația, epifania sau alte mitologii romantice.

Dar Macedonski nu se consideră (în oglinda textelor despre el) doar un scriitor profesionist, ci și unul damnat:

Vai! Și el, fără-ncetare
Nu-și oprește-a lui cântare; ...
Este bardul ce-n delir
Cântă, cântă, până moare
Și sub răs și sub plânsoare
Cade-al inimei martir!¹⁶

Sau:

Vai! și care ți-e răsplata,
o, poet al suferinței?...
Care daruri nestemate
vei primi pe-acest pământ?...

¹⁴ Carol Scrob, *Poetului Macedonski*, în *Literatorul*, anul III, nr. 7, iulie 1882, p. 418.

¹⁵ Carol Scrob, *Lui Macedonski*, în *Literatorul*, anul III, nr. 8, august 1882, p. 475.

¹⁶ T.C. Vasilescu, *Lui Alexandru A. Macedonski*, în *Literatorul*, anul III, nr. 8, august 1882, p. 470.

Ce-ți va da pământul, lumea,
ca ales al providenței,
Decât lumea, – defăimare,
și pământul – un mormânt?

Cântă însă! Sunt și inimi
ce vor și să te iubească,
Tu ești al cugetării
înainte-mergător!
Pizma n-are ca să poată
vocea ta s-o-năbușească,
Căci în lume, suferința,
te-a sfințit nemuritor!¹⁷

Macedonski nu-și găsește locul în această lume a suferinței, o lume care nu-i va oferi nimic în schimbul tuturor eforturilor sale de a o cânta, de a o reda, preschimbată, cititorilor. Singura răsplată promisă rămâne cea a nemuririi poeziilor lui. În acest punct, optica admiratorilor lui Macedonski nu diferă semnificativ de propria lui convingere despre sine. Autorului însuși îi plăcea să pozeze într-un *poète maudit* autoexilat din societatea în care trăia. Simțea și afirma că în opera lui persistă ceva *à rebours*, ceva care îl diferențiază de poeții contemporani și care îi va fi apreciat mai ales de posteritate. Macedonski își asumă „masca” poetului damnat, o mască popularizată de scriitori ca Baudelaire, Verlaine, Rimbaud.

O altă ipostază a „agoniei” macedonskiene în fața lumii este aceea a unei diacronii lingvistice care, pentru cititorii familiarizați cu un anumit tip de limbaj poetic, poate pune praguri de netrecut:

Îmi place dulcea armonie ce pui în versurile tale,
Poete-al inimii, poete ce știi ce-nseamnă-a suferi;
Poete-al *Noptilor*, cu visuri mângâietoare și fatale,
Poet ce te-ai născut pe lume Româna limbă a-nflori. [...]

Când poezia în uitare sta așteptându-și salvatorul
Te-ai arătat și-ai spus mulțimii că *Poezia n-a murit* !
Ai strâns junimea împrejuru-ți și ai fondat „*Literatorul*”,
Poete, numai viitorul va ști ce țință-ai urmărit!¹⁸

Macedonski nu ajută, așadar, numai la înflorirea, la reformarea limbii române, dar pare că nimeni altcineva nu ar fi putut juca rolul lui decisiv, rolul de „salvator” al poeziei. Iar aureola mesianică a poetului trece dincolo de granițele poeziei – la a cărei emancipare contribuie decisiv prin versurile sale –, ajungând să-i cuprindă însăși ființa pământească:

Ai lovit în tiranie, ai luptat cu nedreptatea,
Pe-asupriți chemi împrejuru-ți, chemi pe drepti a te-asculta
Și din coardele-ți într-una se exală libertatea
Și iubirea ți-este scopul, pacea este țința ta!¹⁹

În aceste versuri, Macedonski se insinuează ca un judecător al nelegiuirilor, apărându-i pe cei asupriți și predicându-le asupritorilor, separându-i în două tabere, asemeni lui Moise despărțind apele.

Și cum Macedonski vede în sine numeroase calități (poet profesionist, damnat și oarecum avangardist, individ mesianic și neînțeleș la ade-vărata lui valoare, aceasta urmând să fie stabilită de posteritate), e de la sine înțeleș că modelul lui constituie unul demn de imitat. Cheia stă, totuși, în faptul că poetul nu se consideră a fi unul imitabil:

Dar citind frumoasa-ți carte, ca școlarul ce citește
Ca să-nvețe o lecțiune pentru-un dascăl înăspřit,
Am aflat că poezia niciodată nu-și clădește
Cuibul său decât pe craca unui trai nenorocit!²⁰

Talentul apare, în cazul acesta, motivat social. Macedonski este Macedonski pentru că are un „trai nenorocit”. Lucru pe jumătate adevărat.

¹⁷ Mauriciu Wechsler, *Poetului Alex. A. Macedonski*, în *Literatorul*, anul III, nr. 9, septembrie 1882, p. 571.

¹⁸ D. St. Rașianu, *Poetului Macedonski*, în *Literatorul*, anul IV, nr. 4, aprilie 1883, p. 211-212.

¹⁹ Aureliu, *Poetului Al. A. Macedonski*, în *Literatorul*, anul III, nr. 10-11-12, octombrie 1882, p. 614.

²⁰ Gregoriu Pauaiotescu, *Lui Alex. A. Macedonski*, în *Literatorul*, anul III, nr. 7, iulie 1882, p. 447.

care arta imitării se suprapune artei înamorării. Iată ce-i scria, într-un număr din *Literatorul*, misterioasa domnișoară Antonia-Elvira:

Sufletul tău nobil este-n a ta carte,
Sufletul tău nobil aripe mi-a dat; ...
Fără-a te cunoaște căci erai departe,
Tu mi-ai fost maestrul cel mai adorat!

Ș-am luat condeiul ca să scriu ca tine,
Însă-n loc de-a scrie versuri, – m-am trezit,
Dulcele tău nume că l-am scris în mine,
Că am scris în mine numele-ți slăvit!²¹

Și destăinuirile nu se opresc aici.
În același număr de revistă și cu același titlu, putem citi o altă declarație poetică de dragoste tot din partea Antoniei-Elvira:

Nu-l cunosc, dar îl iubesc,
Nu mă știe, și-l doresc
Și i-aș spune-așa de multe
Că de-ar fi ca să le-asculte,
El, ce-mi este Dumnezeu,
Ne-am petrece o viață toată,
Fără chiar ca să se poată
S-afle tot amorul meu!²²

Deși păstrează ceva din pudoarea cochetăriei, alegând, pentru ambele poezii, titlul *Lui A... M...*, nedivulgând în mod direct adresantul, pentru oricine a sesizat puzderia de texte dedicate lui Macedonski este evident sensul abrevierii. Odată cu aceste versuri se ivește o nouă piesă din *puzzle*-ul portretistic al lui Macedonski așa cum reiese el din textele care i-au fost dedicate: imaginea, rolul de Don Juan. Dar nu orice fel de Don Juan, ci unul care cucerește nu prin curtoazii sau flirturi, ci prin însăși poezia pe care o scrie.²³ Periplul

Spre deosebire de neajunsurile pecuniare ale lui Eminescu, cu Macedonski viața a fost cum nu se poate mai darnică. Și e de ajuns să amintim multiplele sale călătorii în străinătate, de la Napoli la Geneva, de la Paris la Florența, de la München la Viena. Dacă e să ne gândim la Macedonski ca la un *paria* al societății, o facem doar pentru că el vrea să fie privit astfel. Cu alte cuvinte, această condiție face parte din *imaginea* pe care o propune el însuși despre sine. Iar dacă imitarea (conform versurilor citate) constă și în coincidența unui destin nefast, e mult mai interesant cazul în

²¹ Antonia-Elvira, *Lui A... M...*, în *Literatorul*, anul III, nr. 9, septembrie 1882, p. 530-531.

²² Antonia-Elvira, *Lui A... M...*, *ibid.*, p. 537.

²³ „Cumințirea” lui Don Juan apare tot între filele *Literatorului*, un an mai târziu, când mai multe pagini de revistă descriu nunta poetului cu Ana Rallet sub forma unui colaj care conține atât relatări, cât și poezii dedicate evenimentului. În *Literatorul*, anul IV, nr. 2, februarie 1883, p. 105-108.

prin paginile *Literatorului* ar putea continua, exemplele de texte dedicate lui Macedonski răsărind la fiecare pas.

Dedicațiile lirice adresate lui Macedonski nu numai că livrează o imagine a poetului, dar această imagine este în perfect acord cu cea pe care o propune poetul despre el însuși. Autorii minori care semnează poeziile omagiale din *Literatorul* se află la granița poeziei, la granița literaturii chiar (poate doar un dicționar le mai reține numele), dar textele lor, așa stângace cum sunt, au și calități neașteptate. Dacă vrem să înțelegem felul în care Macedonski dorea să

fie privit și înțeles, e suficient să citim aceste texte care au, cu siguranță, consimțământul lui tipografic. Astfel, în ecuația oarecum convențională folosită în analiza *imaginii* pe care un scriitor o propune în mod direct despre sine, poate fi introdusă și o variabilă: textele care mediază între autor și *imaginea* dorită de acesta, dar care au, în mod necesar, aprobarea și chiar controlul autorului al cărui portret e negociat.

Imaginea lui Macedonski? Un Narcis căruia nu-i place să se contemple în oglinda apei, ci în oglinda *Literatorului*. ■

BIBLIOGRAFIE (selectiv)

CANTILLI, Constant, *Pe velociped între București și Brașov*, cu o prefață de Alexandru Macedonski, [București], s.n., 1894;

CANTILLI, Constant, *Bertha*, cu o prefață de Alexandru Macedonski, București, Typographia Vocea învățătorilor, [1899];

CĂLINESCU, G., *Istoria literaturii române dela origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941;

DAN, Mikael, *Apus în flăcări. Roman sensual*, cu prefața de d. Al. Macedonski, București, Tipografia modernă Gr. Luis, 1907;

DEMETRESCU, Traian, *Poezii*, prefața de d. Al. A. Macedonski, Craiova, Editura Librăriei S. Samitca, 1885;

EMINESCU, Mihai, *Opere. Poezia*, ediție critică, cronologie, note și variante de Perpessicius, introducere de Eugen Simion, diferențele textuale și un comentariu asupra ediției Perpessicius de Nicolae Georgescu, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2013;

IORGULESCU, Aurel, *Stoguri blonde. Poeme în prosă*, [cu o prefață de Alexandru Macedonski], București, Institutul de Arte grafice și Editură „Minerva”, Filip, Moroianu, Popovici și Tălășescu, 1900;

RUSSE ADMIRESCU, G., *Vise roze. Versuri*, cu o prefață de Alexandru Macedonski, București, Editura autorului, 1897;

MACEDONSKI, Alexandru, *Opere*, 3 volume, ediție alcătuită de Mircea Coloșenco, introducere de Eugen Simion, București, Univers Enciclopedic, 2004-2007;

MARINO, Adrian, *Viața lui Alexandru Macedonski*, București, Editura pentru Literatură, 1966;

MARINO, Adrian, *Opera lui Alexandru Macedonski*, București, Editura pentru Literatură, 1967;

STOENESCU, Th. M., *Poezii. 1880-1883*, cu o prefață de Al. A. Macedonski, București, Societatea revistei *Literatorul*, 1883;

THEODORIAN, Caton, *Petale*, cu o „Scrisoare către autor” de Alexandru Macedonski, București, s.n., 1891;

VINEȘIU, B.A., *Preludiu. Poesii*, cu o prefață de Al. A. Macedonski, București, Typographia Al.A. Grecescu, 1875;

Colecția revistei *Literatorul* din intervalul 1880-1919.

Panait Istrati se întoarce acasă...

Abstract

Articolul reconstituie un episod din biografia lui Panait Istrati: eșecul unui turneu de lectură în Egipt, întreprins la începutul anului 1930, ruptura definitivă de Romain Rolland și, finalmente, întoarcerea acasă, la Brăila, după o serie întreagă de tribulații politice și sentimentale.

Cuvinte-cheie: biografie, criză, Egipt, Brăila

Cet article se propose de reconstituer un épisode de la biographie de Panaït Istrati: l'échec d'une tournée de lecture en Egypte, au début de l'année 1930, la rupture définitive avec Romain Rolland et, enfin, le retour à Braïla, après toute une série de tribulations politiques et sentimentales.

Mots-clés: biographie, crise, Egypte, Braïla

La începutul anului 1930, Istrati se lansează într-o nouă aventură: plănuiește o călătorie în Egipt și Palestina, unde ar fi trebuit să susțină o serie de lecturi publice, iar logodnica sa, Bilili, mai multe concerte, totul „sub auspiciile proprietarului marelui teatru «Alhambra», din Alexandria”¹. Această nouă aventură „nu este deloc o partidă de plăcere, ci viața mea,

viața mea de totdeauna exprimată mai ales în călătorii”² – îi scrie lui A.M. de Jong, pe care îl convinge să-i însoțească, angajându-l pentru „două cozerii literare la Alexandria, două la Cairo și una la Tel-Aviv”³. Are în vedere, totodată, un volum de impresii de călătorie pe care să le publice în prealabil sub formă de corespondență – „vreo douăzeci de articole [...], a câte trei sute de franci” – „în vreun

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului *Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe* (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/Nr. 54PCCDI/2018.

¹ *Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini*, ediție, traduceri și note de Alexandru Talex, București, Editura Minerva, 1988, p. 59.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 60 – scrisoare din 15 ianuarie 1930.

jurnal de stângă”⁴ din Franța și, în acest scop, apelează (fără succes!) la ajutorul lui Romain Rolland, ca să-i intermedieze publicarea textelor respective. Rolland, care nu aproba, de altfel, planul acestui fantasmagoric turneu și care încercase, în repetate rânduri, în scrisorile din ultimele două luni, să-l facă să se răzgândească, îi răspunde cu răceală:

„Personal nu am nici o relație cu ziarele, nu am nici un prieten pe-acolo”⁵. Cu mult entuziasm și cu mare cheltuială de energie și de bani (pe care, însă, e sigur că îi va recupera în Egipt...), Istrati părăsește Viena la sfârșitul lui ianuarie, face o escală la Salzburg, unde îl aștepta scriitorul austriac Andreas Latzko și de unde, pe 28 ianuarie, îi trimite lui Romain Rolland o carte poștală semnată alături de A.M. de Jong, iar pe 1 februarie se îmbarcă, la Trieste, pe „Viena”, un vas al companiei maritime Lloyd Triestino, cu destinația Alexandria.

Istrati era pregătit ca, odată ajuns pe tărâm egiptean, să aibă și unele surprize neplăcute – dovadă că, într-una dintre scrisorile către Rolland, strecurase o referire la posibilitatea ca turneul său să fie „sabotat” de „golani plătiți de Moscova” –, dar nimeni, nimic nu-l avertizase asupra a ceea ce i se pregătea. Nu de către eventuali trimiși ai Rusiei bolșevice, ci de către oficialitățile egiptene, alertate în privința faptului că „bolșevicul Istrati” vine în Egipt

pentru a face agitație, aducând cu sine și o carte despre Uniunea Sovietică. În virtutea unui ordin de la Cairo, lui Istrati i se interzice să debarce în portul Alexandria, pe 4 februarie, deși are toate actele și vizele în regulă. În ciuda tuturor demersurilor făcute de organizatorii turneului și de prietenii lui Istrati, scriitorul devenit *persona non grata* e reținut patru zile în port,

sub pază, pe vasul „Viena”. Un deputat din parlamentul egiptean, doi avocați din baroul egiptean și un influent avocat englez solicită audiențe autorităților de la Cairo pentru a clarifica situația; un grup de scriitori și trei directori de ziare trimit o scrisoare de protest; însă totul e zadarnic⁶. Reprezentanții autorităților britanice își arată amabilitatea și își declară, neoficial, comprehensiunea față de situația lui Istrati, dar nu întreprind nimic pentru ridicarea interdicției. „Egiptenii nu sunt cu siguranță vinovați, în această poveste, decât de servilitate față de «Protectorul-Stăpân»” – remarcă Bilili într-o scrisoare

către Romain Rolland, adăugând indignării sale nedumerirea că „oameni ca Bernard Shaw și Wells nu se ridică împotriva unei asemenea rușinoase nedreptăți, tocmai ei, care îl cunosc pe Panait la fel de bine ca aceia care strigă cât îi țin plămânii: bolșevicul! când află că pe coperta unei cărți e scris cuvântul «Soviet»”⁷. (Cât despre legația românească de la Cairo, aceasta îl lasă pe Istrati la dispoziția guvernului egiptean.)

⁴ A se vedea scrisoarea din 22 ianuarie 1930 către Romain Rolland – în volumul ce reunește corespondența celor doi scriitori, Paris, Canevas éditeur, 1989, p. 344.

⁵ A se vedea răspunsul lui Rolland din 26 ianuarie 1930 – în volumul citat anterior, p. 344.

⁶ Situația este descrisă cu lux de amănunte într-o scrisoare din 8 februarie 1930 adresată de Bilili lui Romain Rolland – a se vedea *Correspondance intégrale. Panait Istrati – Romain Rolland. 1919-1935*, établie et annotée par Alexandre Talex, préface de Roger Dadoun, Paris, Canevas éditeur, 1989, p. 347-349.

⁷ *Ibidem*, p. 348.

Scriitorul va sugera ulterior, într-un interviu, că, la originea expulzării sale din Egipt, s-ar fi aflat o acțiune inițiată de Intelligence Service:

Mă aflu pe un vapor în drum spre destinație. Pe același vas se afla un director de la Intelligence Service, care mă urmărea. Acesta transmisese ordin prin t.f.f. să mi se interzică debarcarea. Motivul? Sunt bolșevic. Cartea în care aduceam critici conducătorilor Rusiei ar fi fost făcută de formă, spre a nu mai fi socotit periculos, spre a propaga în voie ideea comunistă...⁸

Intrarea în Egipt fiindu-i, deci, interzisă, scriitorul e obligat să se îmbarce pentru Trieste. A.M. de Jong rămâne să-și continue singur călătoria prin Egipt, dar Bilili îl urmează din solidaritate, chiar dacă interdicția nu o privea și pe ea. Calvarul acestei călătorii care îl transformase într-un om „însălmător de slab, de-a dreptul scheletic și cuprins de accese de malarie”⁹ nu se sfârșește, însă, aici, pentru că, înainte de a debarca la Trieste, Istrati e arestat – întrucât nu avea permis de tranzitare a Italiei – și dus la chestură, unde se descoperă că e membru în Comitetul antifascist din Franța, iar apoi la închisoare, într-o celulă cu ploșnițe, unde petrece o noapte întreagă, alături de mai mulți „nenorociți” arestați „din cauza atentatului din ajun la ziarul *Il Popolo d'Italia*”¹⁰. E eliberat la intervenția consulului român și a celui francez și, pe 12 februarie, însoțit de agenți, ia un tren spre Paris¹¹ (despărțindu-se de Bilili, care se întoarce

acasă, în Elveția). Își dorise să revadă Egiptul, pe care îl părăsise ultima oară în primăvara lui 1913 și fusese întors din drum în mod absurd. „Iată-mă deodată un biet Don Quijote strivit de copita unui măgar: sunt alungat din Egipt, arestat în Italia, vânat în România ori de câte ori pun piciorul acolo” – notează Istrati, odată revenit la Paris, într-un text confesiv binecunoscut, *Pentru că am iubit pământul...*¹². (Sau, în altă parte: „Degeaba am scris trei cărți «antisovietice», degeaba am fost taxat drept «agent al poliției românești» și «vândut al tuturor guvernelor burgheze, că totuși am fost alungat din Egipt și arestat în Italia»”¹³.) Simte că nu mai e „decât o zdreanță, moralmente și fizicește, strivit de datorii, incapabil să-mi revin din dezastrul meu și abandonat de toată lumea”¹⁴, ocolit de prietenii-scriitori. Ar fi vrut să dea în judecată autoritățile egiptene, care îl expulzaseră fără temei legal (cum rezultă și din scrisoarea din 8 februarie a lui Bilili către Romain Rolland), numai că avocatul la care a apelat, prietenul parizian Henri Torrès, s-a dovedit „un făcător de vorbe goale și un farsor”¹⁵.

E tot mai izolat, prietenii îl părăsesc pe rând (cu Gheorghe Ionescu se certase deja din 1929), iar despărțirea de Romain Rolland – previzibilă, date fiind neînțelegerile lor (de natură ideologică, dar nu numai) din ultimul an – se produce în martie 1930, când Rolland îi cere explicații în legătură cu un pasaj din *Vers l'autre flamme* în care era „josnic calomniată”

⁸ Panaït Istrati într-un interviu acordat lui Radu Ionel pentru *Lumea*, 1 decembrie 1930, reproduc în vol. III din *Trei decenii de publicistică*, ediție îngrijită de Ion Ursulescu, București, Editura Humanitas, 2005, p. 57.

⁹ Bilili către Romain Rolland, 11 februarie 1930 – corespondența Istrati – Rolland, *ed.cit.*, p. 350.

¹⁰ Panaït Istrati, într-o scrisoare din 14 martie 1930 către A.M. de Jong – a se vedea *Panaït Istrati în corespondență cu scriitori străini*, *ed.cit.*, p. 65.

¹¹ „În sfârșit, a doua zi, când totul era gata, iată un nou incident: declarând că aveam locuri plătite în vagonul cu paturi al Simplonului, mi s-a spus că trebuie să călătoresc în clasa a treia și cu un tren personal, pentru că... (țin-te bine!) agenții care mă vor însoți nu vor putea călători decât cu a treia!?! Trebuia, deci, să mă aranjez după posibilitățile paznicilor mei, în timp ce eu eram la pământ după unsprezece zile de ședere pe vapor, mare agitată, oboseli morale și fizice” – a se vedea scrisoarea citată în nota anterioară.

¹² A se vedea vol. III din Panaït Istrati, *Trei decenii de publicistică*, *ed.cit.*, p. 25.

¹³ Scrisoare din 26 februarie 1930 adresată lui Ernst Bendz – *Panaït Istrati în corespondență cu scriitori străini*, *ed.cit.*, p. 185.

¹⁴ A se vedea scrisoarea din 14 martie adresată lui A.M. de Jong, deja citată.

¹⁵ *Ibidem*.

Maria Kudasceva – „o femeie care îmi e dragă (și știți că îmi e dragă)” – și îl acuză că a nesocotit, astfel, legea sacră a prieteniei, lăsând, totuși, o ușă întredeschisă, în eventualitatea în care Istrati și-ar prezenta, „ca om de onoare”, scuzele¹⁶. Istrati nu dăduse nume în pasajul incriminat, dar personajele avute în vedere erau recunoscutibile pentru un cititor avertizat:

O oarecare prințesă rusă, instalată alături de un „savant” comunist „pe linie”, putuse scrie unei mari conștiințe prietene (ca să mă spioneze, apoi mărturisindu-mi-o și făcând excese de prietenie), că tot felul de zvonuri circulau la Moscova pe seama mea. [...] De altfel, rămân convins că, adesea, a fi prințesă-poetă, asta nu spune nimic, chiar adăugând la aceste calități adeziunea la comunism¹⁷.

Continuarea – care îl vizează pe Romain Rolland – e încă și mai dură. Istrati comentează contrariat o situație care i se pare grotescă: un comunist de culoare, „venit din fundul Africii”, un „escroc”, „de-o impertinență demnă de luat la palme”, s-a lăsat fotografiat „pe tronul înșângerat al Romanovilor” și, în acest context, își imaginează scena următoare:

...La Moscova se oferă azi tronul țarului dindărătului unui escroc negru; mâine, coroana aceluiași țar în mâinile unui scriitor mare francez – și unul și celălalt deopotrivă „pe linie”. Și să fotografieze acest escroc negru și acest mare scriitor francez, fiecare înarmat cu

lucrurile rămase de la țar, negrul cu șezutul său, scriitorul în mâini și să fie arătați sus pe coperta revistelor, spunând proletariatului că dacă nu se poate face grâu, se face cel puțin asta, care e mereu ceva tot așteptând mai binele¹⁸.

Rolland nu insistă și asupra faptului că a fost, prin asemenea fraze de pamflet gros, ultragiatic; se arată indignat numai de calomnierea nedreaptă a logodnicei, care, departe de a fi o „prințesă”¹⁹, cum o ironizase Istrati, este „fîica unui tată pe care nu l-a cunoscut niciodată [...] și a unei profesoare franțuzoaice care, la 65 de ani, muncește încă din greu pentru a-și câștiga existența”²⁰.

Departee de a-și formula scuzele așteptate, Istrati răspunde prin noi acuze și insinuări adresate celor care, precum Rolland, „recomandă eroismul”, dar „cultivă prudența”²¹, și, într-o paranteză, ține să precizeze: „Je vous demande pardon de la peine que je vous fais; mais je dois vous dire que, dans mon temple, les dieux ne sont pas mis au rang des saints de douzaine”²². Acestea fiind spuse și adăugând că nu avusese cunoștință de afecțiunea lui Rolland pentru Kudasceva („dommage pour vous!”/„cu atât mai rău pentru dumneavoastră!”...), se lansează în considerații insolente despre „cât valorează” – uman și literar – prințesa comunistă (care, în altă ordine de idei, se exprimase „infam” și „stupid”, „deși aparent măgulitor”, într-o anumită scrisoare, în legătură cu Istrati):

¹⁶ Scrisoare din 7 martie 1930 adresată de Romain Rolland lui Istrati – a se vedea corespondența celor doi scriitori, *ed.cit.*, p. 351.

¹⁷ „Preludiul sărbătorilor și divagațiuni de om singur”, în *Sposedanie pentru învinși* – a se vedea Panait Istrati, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de Teodor Vârgolici, București, Editura Academiei Române și Editura Univers Enciclopedic, 2003, p. 782.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Maria Pavlovna Kudasceva – născută dintr-un tată rus și o mamă franțuzoaică – devenise „prințesă” prin căsătoria cu Serghei Kudascev, decedat în timpul războiului civil, în care luptase de partea „albilor”. Secretară a profesorului Piotr Kogan (la care face aluzie Istrati când pomeneste de „un «savant» comunist «pe linie»”) la Academia de Arte din Moscova, Kudasceva traduce în limba rusă opera lui Romain Rolland, precum și cărți ale altor autori francezi, între care Georges Duhamel.

²⁰ *Correspondance intégrale Panaît Istrati – Romain Rolland*, *ed.cit.*, p. 351.

²¹ Volumul citat în nota anterioară, p. 355 – scrisoare din 13 martie 1930.

²² *Ibidem* – „Vă cer scuze pentru că vă rănesc; dar trebuie să vă spun că, în templul meu, zeii nu sunt la rang de sfinți de duzină”.

Elle vaut ce que valent tous les lâches profiteurs et assassins des masses laborieuses soviétiques, à l'exemple de Barbusse, Cachin et d'autres Kogan de la Révolution Russe. [...]

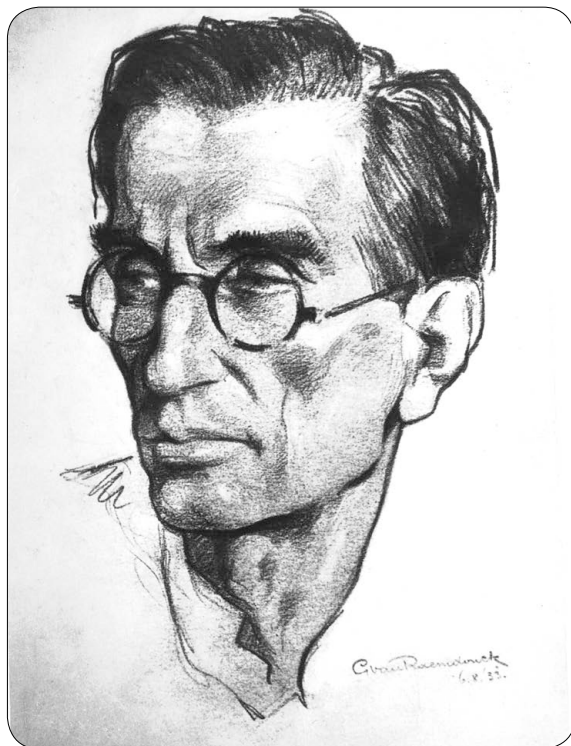
« Princesse » ? Me demandez-vous. Mais c'est elle qui le fait imprimer sur les opusculs qui renferment ses stupidités poétiques [...].

Et voici, au sujet de cette personne, mon dernier mot, qui est une conviction que je me suis faite, après l'avoir vue et appréciée dans le foyer de son Kogan: c'est une larve, tout comme son maître.

Mon ami, je vous supplie: brouillons-nous sur des questions qui dépassent l'amitié des larves!²³ [s.a.].

Evident, scrisoarea de răspuns a lui Rolland (din care cităm propozițiile finale) nu putea să anunțe decât ruptura totală; violenței de limbaj istratiene i se răspunde prin cuvinte măsurate, reci, casante: „Adieu. J'ai d'autres conceptions de la loi d'amitié. Vous y avez manqué. Je ne me brouille pas. *Je brise*”²⁴ [s.a.].

Acest schimb de scrisori îl găsește pe Istrati în Elveția, lângă Geneva – adresa de corespondență pe care le-o indică prietenilor fiind Dr. Weber-Bauler, 61 Chemin de la Montagne, Chêne-Bougeries. Distanța față de fostul prieten și magistru de la Villeneuve a devenit însă, între timp, imposibil de parcurs. La începutul lui aprilie, se întoarce în România, la Baldovinești, „departe de orice civilizație abjectă”²⁵. Așteaptă, de Paște, sosirea lui Bilili și se pregătește să scrie un nou roman, *Țața Minca*. „Sunt acru și n-am poftă să văd pe nimeni, *afară de voi*, care puteți veni de Paște, când va veni și Bil pentru 7 zile. [...] Căci mă pun pe muncă. Nimeni nu trebuie să știe de mine” [s.a.], îi scria lui Romulus Cioflec (pe care îl anunța despre

Panait Istrati văzut de Giovanni Raemdonck, 1933

iminenta sa întoarcere în țară) încă din martie, înainte de a fi părăsit Geneva²⁶. Aceluiași prieten i se confesează – în mai – despre intenția de a-și întemeia o „gospodărie țărănească” la Baldovinești, poate cu gândul de a lua de la capăt ceea ce începuse și abandonase în tinerețe, când își înjghebase, pentru scurtă vreme, o crescătorie de porci: „Sunt aici de o lună [...]. Necazuri, materiale și sufletești. Sunt hotărât să stau toată vara. Pentru mine, Occidentul e mort. Vreau să fac gospodărie țărănească aci. Am și început, rupând de la gură”²⁷. Îl împinge în această aventură și un capriciu, poate nu tocmai dezinteresat, al lui Bilili, care – angajată fiind, la Viena, într-o altă legătură sentimentală

²³ *Ibidem* – „Ea prețuiește atât cât prețuiesc lașii profitori și asasinii maselor muncitoare sovietice, după exemplul unor Barbusse, Cachin și a altor Kogani ai Revoluției ruse. [...] / « Prințesă » ? Mă întrebați. Dar chiar ea s-a prezentat ca atare pe coperta volumașelor ce-i conțin stupiditățile poetice [...] / În fine, iată, în legătură cu această persoană, ultimul meu cuvânt, care e o convingere pe care mi-am format-o după ce am văzut-o și judecat-o în căminul lui Kogan al său: e o larvă, la fel ca magistrul ei. / Prietene, vă implor: să ne certăm pe teme ce depășesc prietenia larvelor!”

²⁴ Scrisoare din 15 martie 1930, a se vedea corespondența Panait Istrati – Romain Rolland, *ed.cit.*, p. 356: „Adio. Am o altă concepție despre prietenie. Nu ați înțeles-o. Nu mă cert. *Mă despart*”.

²⁵ Panait Istrati către A.M. de Jong, 11 aprilie 1930 – *Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini, ed.cit.*, p. 67.

²⁶ Panait Istrati către Romulus Cioflec, în *Manuscriptum*, nr. 1/ 1970, p. 69, scrisoare din 20 martie 1930.

²⁷ *Ibidem*, scrisoare din 5 mai 1930.

– ar fi preferat să-l știe pe Istrati la Brăila, convingându-l pe logodnicul neverosimil de naiv că „aci vrea să trăiască și să moară” („Îndată ce ne-am înapoiat de la porțile Egiptului, în aprilie, [...] ea m-a împins să construiesc casa la Baldovinești și la Brăila”²⁸).

Istrati îl va ține la curent pe Cioflec în legătură cu mersul lucrurilor în noua sa gospodărie de la Brăila: inundațiile riscă să afecteze semănăturile de pe 30 de pogoane (investiție pe care o făcuse împreună cu rudele de la Baldovinești); e din nou bolnav de malarie, iar Bilili, venită pentru două săptămâni, „nu mai are chef nici să suradă”²⁹; vrea să pună pe picioare o crescătorie de porci de rasă care îl costă 150.000 de lei³⁰ (echivalentul a cinci mii de franci aur); face planuri peste planuri – cele mai multe, naive și sortite eșecului – pentru a ieși din impasul material și moral în care se adâncise după experiența expulzării din Egipt: „Am pierdut 500.000 de lei, bani cu cari voiam să-mi creez aci un venit, din fermă, și să nu mai scriu *pentru bani*”³¹ [s.a.]. Lui Frédéric Lefèvre – căruia îi scrie tot în iunie 1930, pentru a se interesa de plata unei colaborări la *Les Nouvelles Littéraires* – îi mărturisește, aparent în glumă, că va deveni în curând un „mare fermier”, prezentându-i în culori ademenitoare virtuala gospodărie brăileană și, ca de atâtea ori, exagerând în entuziasmul său:

Nu trăiesc, nu lucrez decât pentru realizarea acestui vis de-o viață: să adun aici, o dată sau de două ori pe an, pe cei pe care îi iubesc și să-i încălzesc până la incandescență pe jăratecul inimii mele, făcându-i să vadă colclauri ce numai milionarii occidentali pot cunoaște³².

Întoarcerea acasă, la pământ și la existența simplă, frustă, naturală este încă una dintre fantasmamele care îl bântuie pe acest perfect cetățean al universului, altminteri inapt pentru orice formă de fixare. O iluzie este, de altfel, în ceea ce-l privește pe Istrati, orice proiecție a unei vieți trăite gospodărește, chibzuit, în afara oricărei constrângeri materiale, dar și în afara oricărei ispite de a risipi (bani, ca și energie) fără acoperire. Cu naivitate sau, din contră, cu un exces de îndrăzneală, Istrati se afundă în datorii, cere de la editori, directori de publicații sau prieteni împrumuturi din ce în ce mai mari – în contul unor cărți încă nescrise –, amână sau refuză să le restituie, se miră și se indignează când nu le primește (pentru că i se pare firesc să le primească, mai ales că „numai prieteni milionari roesc împrumutul meu”³³...). Altfel, recunoaște el însuși: „Pentru mine, nici cele mai mari salarii, cele ale miniștrilor, de pildă, nu mi-ar fi fost nicicând suficiente”³⁴. Exasperarea îl împinge, în unele momente, spre un soi de cinism: „Nu mai fac decât afaceri, cu Apusul, afaceri literare”, declară într-o scrisoare, deși, pe

²⁸ *Ibidem*, p. 74, scrisoare din 18 noiembrie 1930. Afirmății similare vom găsi și într-o scrisoare a lui Istrati către Nikos Kazantzakis, din 14 ianuarie 1933: „Făcând-o să viziteze România în două rânduri, s-a declarat gata să renunțe la tot și să vină să locuiască la Brăila, unde mă îndeamnă să ne construim un cămin al nostru. M-am ruinat sau mai degrabă înglodat în datorii, făcând mai întâi o fermă la Baldovinești, în jurul casei lui moș Dumitru, unde am cheltuit o sută cincizeci de mii de lei (cinci mii franci aur), după care, alungat de-acolo de verișoarele mele, care nu vroiau să crească porci, și de autoritățile din sat care mă denunțară ca bolșevic, m-am apucat să construiesc o casuță drăguță la Brăila, dar pe terenul unui vechi prieten, anarhist-fanfaron, unde am prăpădit alte trei sute de mii lei!” (*Panați Istrati în corespondență cu scriitori străini*, ed.cit., p. 143).

²⁹ *Ibidem*, p. 70, scrisoare din 22 mai 1930.

³⁰ *Ibidem*, p. 71, scrisoare din 1 iunie 1930 către soția lui Romulus Cioflec, Antonia.

³¹ *Ibidem*.

³² *Panați Istrati în corespondență cu scriitori străini*, ed.cit., p. 301.

³³ A se vedea scrisoarea către Antonia Cioflec, mai înainte citată.

³⁴ *Trei decenii de publicistică*, vol. III, ed.cit., p. 42.

de altă parte, se plânge tocmai de cinismul lumii literare: „Mi-am dat pe loc seama că literile nu mai sunt azi decât un comerț nerușinat, și că eu, ca orice autor *à succès*, am să alunec vrând-nevrând pe făgașul Dekobrilor și Kesselilor”³⁵.

Încearcă să le explice tuturor că nu poate trăi cu mai puțin de câteva zeci de mii de lei în România și cu mai puțin de câteva mii de franci în Franța³⁶, dar, într-o situație critică pentru prietenul Cioflec, care îi cerea cu strângere de inimă, după doi ani de așteptare, să-i restituie un împrumut, îi reproșează acestuia, în mod absurd, egoismul și lipsa de empatie:

Ai rămas cu 10.000 lei pe lună? Eu, de la 10 februarie, n-am mai primit un leu de nicăieri, și dacă n-ar fi fost Aristide Blank, n-aș fi avut nici ce mânca³⁷; eu [...] n-am cerut niciodată înapoi banii dați, oricui ar fi fost, prieten ori indiferent. Cert, nu ești obligat să faci pe Cristos, cum fac eu. Dar, oricum în locul tău, eu aș fi mâncat ceapă cu pâine și nu ți-aș fi scris o asemenea scrisoare³⁸...

E adevărat însă că, deseori, Istrati, campion al afacerilor perdante, cade victimă propriei credulități și malonestității unora dintre cei pe care îi ajută. Așa i se întâmplă și acum, la întoarcerea acasă, unde rudele îl spoliază, în timp ce, cu indignare patetică, scriitorul blamează „Apusul zis generos, dar în realitate egoist până la ipocri-

zie”³⁹. Verii și nepoții îl vor da afară din casa pe care o renovase pe speze proprii la Baldovinești, la fel cum va proceda, la Brăila, și prietenul Nicolae Constantinescu, pe terenul căruia își clădise – deloc ieftin – o casă.

La începutul verii lui 1930 (prin iunie-iulie), bolnav, cu o tuberculoză agravată de malarie, Istrati petrece o lună într-o mică stațiune rustică, la Câmpulung-Muscel. De aici, unde a venit să se întremeze în aerul de munte, îi scrie cu amărăciune (și cu obișnuitele-i lamentații) prietenului A.M. de Jong („sunt un om mort”; „orice scriitură mă dezgustă”; „am părăsit Oc-

cidentul, rupând cu toți *zgârie-hârtie*”; „și prietenia mi-a dat lovituri dure”; „Încearcă și tu să-ți crești, ca mine, porcii. Într-o zi, în loc de cărți, o să schimbăm între noi purceluși la cuptor”⁴⁰...), iar scriitorul olandez (care traversează, la rândul său, o perioadă dificilă) îi răspunde consolator: „Lasă-l pe bietul R[omain] R[olland] cu milioanele lui, cu vilele și gloria lui: este tot ceea ce are și poate că e puțin lucru, privit din interior!”⁴¹. În iulie se stabilește, pentru mai multe săptămâni, într-o stațiune elvețiană, Le Muyds sur Nyon, „după patru luni de Românie crâncenă”, și se pregătește să încheie *Țața Minca*⁴². Se interesează, într-o scrisoare către A.M. de Jong, dacă noua sa carte nu ar putea fi publicată în prealabil într-o revistă din Olanda – „ca să mă scap de ceea ce îți datoriez (cei două sute cincizeci de florini)”⁴³ – și face

³⁵ Scrisoare către Romulus Cioflec din 14 iunie 1930, în *Manuscriptum*, nr. 1/ 1970, p. 72.

³⁶ „Gospodăria nu mă costă decât sumele pe cari obligatoriu le-aș cheltui dacă aș trăi în străinătate. E drept că nu fac o gospodărie ci trei: una, cheltuind 80.000 lei, ca să scot din mizerie pe moș Dumitru; alta, construindu-mi o locuință la oraș și instalând apă și canalizare, în curtea lui Constantinescu bărbieru [...]; iar a treia, și cea adevărată, n-o voi începe decât în august, pe propriul meu teren, la Baldovinești. Mai adaogă la aceste cheltuieli anumite sume respectabile ce se duc lunar ca să aline multe suferinți [...] și vei înțelege de ce a trebuit să angajez, aci, tot venitul meu pe șase luni înainte” – a se vedea scrisoarea citată în nota anterioară.

³⁷ Scrisoare din 26 mai 1931 – *Manuscriptum*, nr. 1/1970, p. 74.

³⁸ *Ibidem*, p. 76.

³⁹ *Manuscriptum*, nr. 1/ 1970, p. 73.

⁴⁰ *Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini, ed.cit.*, p. 68 – scrisoare din 24 iunie 1930.

⁴¹ *Ibidem*, p. 70 – scrisoare din 28 iunie 1930.

⁴² *Ibidem*, p. 186 – scrisoare din 26 iulie către Ernest Bendz.

⁴³ *Ibidem*, p. 71 – scrisoare din 6 august 1930 către A.M. de Jong.

din nou presiuni asupra lui Lefèvre să-i plătească drepturile de autor: „Eu mă aflu aici, bolnav și fără un ban, obligat să mă împrumut, în timp ce casele voastre de bani îmi datorează cel puțin 2000 de franci”⁴⁴. E o perioadă de provizorat și încurcate tribulații sentimentale. Bilili îi mărturisise cu un an înainte legătura ei cu un medic austriac, Heinz Hauser, dar îl asigurase că va pune capăt acestei povești. Promisiune neonorată, pentru că, în vara lui 1930, după o lungă perioadă de joc dublu – timp în care o bună parte din veniturile lui Istrati merseseră către întreținerea și studiile muzicale foarte costisitoare ale logodnicei infidele –, Bilili anunță apropiata sa căsătorie cu celălalt. Mesajul este însuși „amantul-doctor”⁴⁵, venit special la Brăila, unde, pentru ca lucrurile să se complice și mai mult, e luat în vizor de Siguranță ca prieten al lui Istrati și suspectat că e agent bolșevic⁴⁶... Bilili continuă jocul dublu, cu ambiguitățile și cu gesturile sale indecise, povestea luând un aspect de farsă sau de tragi-comedie:

Îmi pierdui, atunci, judecata timp de douăsprezece ceasuri. El [Heinz Hauser] fugi să-i dea de veste și asta o înnebuni și pe ea. Din nou îmi trimise pe amantul-doctor, la Brăila, de astă dată însoțit de-o infirmieră, prietenă veche a familiei. Nu mai vroiam să-l văd pe bărbat (un om tare cumsecade!) și arătam infirmierei scrisori și telegrame în care Bilili îmi spunea că este *toată a mea*. Femeia se duse să-i spună individului cum stau lucrurile, dar el îi arătă o telegramă în care

Bilili îi spunea, cam în aceeași zi ca și mie: „*pe veci a ta*”, „*toată a ta*”. Era, evident, cruntă nebunie⁴⁷.

În grabă, chemați de o telegramă a lui Bilili, Istrati și infirmiera se urcă în Expresul de Viena, neînsoțiți de doctorul Hauser, pe care Poliția îl reținuse la Brăila pentru cercetări. De la Viena, cei doi pleacă aproape imediat, împreună cu Bilili, în Elveția, numai că „logodnica” se duce acasă, la Geneva, lăsându-l pe Istrati, cu tot „calabalăcul”, „spre disperarea infirmierei”, la Nyon. Urmează o lună și jumătate de tensiuni și promisiuni, interval în care Istrati rămâne la Muids sur Nyon și termină de scris *Țața Minca*. Bilili îl amăgește că se vor stabili împreună la Praga, așa că, întrucâtva mai liniștit, pleacă pentru mai multe zile la Paris, pentru a preda Editurii Morinay romanul de curând încheiat, nebănuind că, la întoarcere, va avea de suportat încă un șoc:

La 2 septembrie – după zece zile de alergături la Paris, ca să încropesc banii necesari stabilirii noastre la Praga, pe când nu bănuiam nimic, pe când ea îmi scria „să mă înapoiez repede, să părăsesc acest Paris nefast”, mă înapoiam la Geneva unde mi se înmână o scrisoare... de adio! Bilili îmi spunea că, făcând toate socotelile, găsise că e mai bine așa, viața noastră comună nemaifiind cu puțință. Și trecând pe la bancă, ridicase ultima mea sută de franci elvețieni, ca să aibă cu ce să meargă să-și regăsească bărbatul. Nu mai suferea. Uitase că-mi spusese la Muids: „Dacă vrei să te omori, omoară-mă întâi pe mine!”⁴⁸.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 303 – scrisoare din 31 iulie 1930 către Frédéric Lefèvre.

⁴⁵ Istrati rezumă această poveste, peste doi ani și jumătate, într-o scrisoare adresată lui Nikos Kazantzakis (14 ianuarie 1933) – a se vedea *Panaît Istrati în corespondență cu scriitori străini*, ed.cit., p. 143 și urm.

⁴⁶ A se vedea scrisoarea din 22 iulie 1930 adresată scriitorului de către un anume Traian Iordan Brăilă, cunoștință a lui Istrati și angajat al Siguranței, implicat în clarificarea acestui caz – în Panaît Istrati, *Pagini de corespondență*, ediție de Zamfir Bălan, Muzeul Brăilei, Galați, Editura Porto-Franco, 1993, p. 92-95. De asemenea, amănunte despre acest incident pot fi găsite într-o notă a lui Al. Oprea la un *Epistolar Panaît Istrati – Romulus Cioflec*, material publicat în *Manuscriptum*, nr. 1/1970 (sursă din care am citat deja), p. 74; de aici, ca și din corespondența cu Traian (Iordan Brăilă), reiese că Istrati l-ar fi suspectat pe prietenul N. Constantinescu de un eventual denunț împotriva doctorului Hauser: „Într-o scrisoare către N. Constantinescu – Nyon, 15 iulie 1930 – P[anaît] Istrati își exprimă îngrijorarea față de situația lui H. Hauser, la Brăila: «Am aflat că doctorul Heinz Hauser ar fi fost dus la siguranță, percheziționat și brutalizat, a doua zi după plecarea mea. Te rog să-mi dai detalii lămurite în această privință. Îmi închipui că nu ești străin de această întâmplare. El a scris Liliicăi că a fost arestat în urma unui denunț anonim și crede că eu am fost autorul acestei înscenări, probabil fiindcă mi-am pierdut mințile./ Fii sincer și spune-mi dacă tu ai făcut anunțul anonim și ce amestec ai în această arestare»”. În scrisoarea (citată mai sus) din 22 iulie 1930, „prietenul” Traian de la Siguranță îl asigură pe Istrati că bărbierul N. Constantinescu nu are niciun amestec în această afacere.

⁴⁷ A se vedea scrisoarea din 14 ianuarie 1933 către Nikos Kazantzakis, mai înainte citată.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 144.

La sfârșitul lui septembrie, Bilili se căsătorește, în fine, cu doctorul Heinz Hauser, iar Istrati susține că suferă nu pentru pierderea „femeii-carne”, ci pentru pierderea „tovarășei de viață”⁴⁹. În scrisorile adresate acum unui nou prieten, François Franzoni – poet și grafolog genevez pe care îl cunoscuse abia de câteva săptămâni, din august, în sejurul său elvețian⁵⁰ –, își exhibă „întreg sufletul [...] ucis”⁵¹. După o escală la Viena, revine – pe 17 septembrie – la Brăila, în casa de curând construită pe terenul lui N. Constantinescu, unde, la sfârșitul lunii, Franzoni îl găsește încăruntit, ridat de suferințe, dar „scânteind de bucurie”⁵². Oaspetele îi dăruiește lui Istrati un patefon, discuri, *Iliada* și *Odiseea*. Petrec împreună zile de efuziuni prietenești, Istrati îl duce pe Franzoni în vizită la Baldovinești ca să-l cunoască pe Moș Dumitru și să se impregneze de atmosfera locurilor, așa cum procedează ori de câte ori îl vizitează un prieten din străinătate. După plecarea noului prieten, starea sănătății i se agravează, așa încât e constrâns să-și anuleze vizita la Geneva, pe care o programase pentru jumătatea lui octombrie. Pe 13 octombrie, Traian, cunoștința sa de la Siguranță, și N. Constantinescu îi expediază lui Franzoni următoarea telegramă: „Noaptea trecută sincopă gravă. Diagnosticul medicului: plămâni și inimă în stare rea. Nevoie sanatoriu dar Pan. refuză. Nu se gândește decât la dezastrul ireparabil”⁵³. În ziua următoare, Istrati trimite, la rândul său, o telegramă prietenului genevez, cu rugămintea de a-i transmite lui Bilili „adio pentru totdeauna” din partea unui om care simte că, într-un fel sau altul, suferința sa se apropie de sfârșit: „Am atins în sfârșit culmea calvarului meu”⁵⁴. Revine în aceeași zi cu o scrisoare – compusă într-o stare de febrilitate – pentru a-și anunța triumful: a ucis, în fine, amintirea infi-

delei Bilili: „După încă o noapte de luptă, când am crezut că-mi pierd mintea sau viața, m-am sculat azi de dimineață și am sucit gâtul mării mele Bilili”⁵⁵. Franzoni și soția sa Renée se oferă să-i plătească internarea la sanatoriul elvețian Montana sur Sierre, pe unde Istrati mai trecuse, de altfel. Țintuit la pat de două săptămâni, ezită să primească propunerea, pe de o parte pentru că, în condițiile date, „această călătorie s-ar putea transforma într-o aventură”, pe de altă parte fiindcă, după decepțiile ultimului an – după despărțirile de prieteni și de Bilili, despre care crezuse că ar putea fi „femeia-tovarășă” – și rămas fără țel, fără „flacăra”, se simte „eliberat de ultima [...] resursă de viață”, „golit în întregime”:

Nu mai cred în nimic. Nu mai iubesc nimic. Sau, dacă vreți, cred și iubesc în felul celor mai buni dintre

⁴⁹ A se vedea scrisoarea din 18 noiembrie către Romulus Cioflec, în *Manuscriptum*, nr. 1/1970, p. 74.

⁵⁰ Pentru mai multe detalii: un articol al lui Alexandru Talex despre întâlnirea dintre Istrati și François Franzoni, „Un capitol de «medicină sufletească»”, în *Manuscriptum*, nr. 2/1984, p. 73-77.

⁵¹ Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini, ed.cit., p. 256 – scrisoare din 15 septembrie către François Franzoni.

⁵² Alexandru Talex, „Un capitol de «medicină sufletească»”, loc.cit., p. 74.

⁵³ Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini, ed.cit., p. 260.

⁵⁴ Ibidem, p. 261.

⁵⁵ Ibidem, p. 262.

oameni, dar nu în felul meu, care după câte știu, este unic! [...]

De când nu mai părăsesc patul, vajnicul meu piept fabrică zi și noapte expresia morbidă a *ultimei lui manifestări vitale: tuse și expectorații din sfert în sfert de oră...* [s.a.]⁵⁶.

După ce acceptase, totuși, să se interneze la sanatoriul din Montana, îl anunță pe Franzoni, într-o scrisoare din 3 noiembrie, că s-a răzgândit și, „bolnav și aproape mizantrop”, cu „oroare față de pagina albă și de cernelă”, nemulțumit de tot ce se întâmplă în jurul său, enumeră noi argumente pentru decizia sa, în plus față de cele deja invocate: „Aici e un spital: Polixenia [soția lui N. Constantinescu] și-a scrântit mîna dreaptă, pe Nicu l-a lovit o infecție la stomac; moș Dumitru zace [...], e răcit, grav bolnav”; fiica cea mare a lui moș Dumitru are nevoie de zestre, iar Istrati se simte obligat să facă rost de „cincisprezece-douăzeci de mii de lei care le trebuie în această împrejurare”, după cum tot el trebuie să cumpere haine pentru un băiat al aceluiași moș Dumitru, de curând întors din armată; și, nu în ultimul rând, a cheltuit deja banii pe care soții Franzoni i-i trimiseseră ca să se poată interna la sanatoriul de la Montana...:

Nu pot dezerta din fața mizeriei pe care o am înaintea ochilor, chiar de-aș pieri odată cu cei ce se bizuie pe mine. [...]

Trebuie să alerg prin tot orașul, ca să văd cum pot salva pe alții și cum să nu pier eu însumi. Or, singurul leac e banul. Îl caut și-l găsesc, de bine-de rău, cu dobândă de treizeci la sută⁵⁷.

Pe 9 noiembrie, simțindu-se mai întremat, îi scrie lui Franzoni că sănătatea sa e „aproape excelentă”

și îi povestește că a întâlnit de curând o tânără de 22 de ani, „foarte frumoasă și chiar cochetă”, studentă la Facultatea de Științe Fizico-Chimice din București, venită în vacanță la Brăila; e vorba despre Margareta Izescu, viitoarea sa soție, care îi lasă impresia că e „o ființă metodică, chibzuită, precisă în tot ce spune și face”:

Îi confrunt personalitatea, destul de puternică, cu a celei ce mi-a distrus viața: nici o comparație nu e posibilă și nici nu va fi vreodată, chiar de-ar trebui să cunosc toate femeile de pe pământ. [...]

Ce să fac? Mă gândesc la ea cu o simpatie împunsă de toate săgețile otrăvite, Unde-i oare elanul meu de-odinioară?⁵⁸.

În ziua următoare, îi răspunde fostei soții, Anna Munsch, refuzând propunerea acesteia de reconciliere:

Îți mulțumesc pentru oferta de a te îngriji de mine, dar mai întâi, nu mai am nevoie, pentru că nu mai sunt bolnav, apoi, chiar dacă aș fi, nu aș chema să mă îngrijească nici o soție și nici o amantă. [...]

Ah, îți cunosc prea bine mila, ducă-se, la fel ca și mila tuturor femeilor care nu sunt mame⁵⁹.

Peste câteva zile, boala recidivează, Istrati e din nou ținut la pat, pentru mai mult de o săptămână. „La mine, răul e în cap. Și, de îndată, corpul se resimte”⁶⁰ – îi explică lui Franzoni. Suferința fizică îl constrânge la o existență cvasi-ascetică („nu trăiesc decât cu fărâme de hrană”, iar doctorul „mai vrea să mă las de fumat și să nu mai beau cafea”⁶¹); i se administrează chinină și injecții cu arsenic, dar orice încercare de redresare e sortită eșecului, pentru că „răul nu-i de natură fizică, ci morală”⁶²... ■

⁵⁶ *Ibidem*, p. 266 – scrisoare din 28 octombrie 1930.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 168 și urm.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 272.

⁵⁹ Scrisoare din 19 noiembrie 1930 către Anna Munsch – în Panait Istrati, *Pagini de corespondență*, ed.cit., p. 68, 71.

⁶⁰ Scrisoare către François Franzoni, 22 noiembrie 1930 – Panait Istrati în *corespondență cu scriitori străini*, ed.cit., p. 275.

⁶¹ Scrisoare din 6 decembrie adresată aceluiași Fr. Franzoni – a se vedea volumul de corespondență anterior citat, p. 280.

⁶² *Ibidem*.

O lacrimă care nu s-a răcit niciodată

Abstract

Articolul urmărește îndeaproape biografia scriitorului Ion Agârbiceanu în cei doi ani ai participării României la Primul Război Mondial, împreună cu destinul scrierilor sale reprezentative din această perioadă, dedicate armatei, reunite în volumul *O lacrimă fierbinte* (*Cuvinte pentru Oastea Țării*). Publicat în condiții vitrege de cenzură, în Capitala ocupată a țării, la editura unei librării cu profil bisericesc, fără supravegherea tipografică a autorului, acest volum are propria poveste, care pare a nu se fi încheiat nici azi și aduce cititorului, un tip de scriere mai puțin obișnuit în prezent: imnul patriotic și cultul eroilor.

Cuvinte-cheie: Ion Agârbiceanu, Primul Război Mondial, „O lacrimă fierbinte”, mobilizare, imn

The article closely follows the biography of the Transylvanian writer Ion Agârbiceanu during the two years of Romania's participation in the First World War, along with the fate of his representative army-dedicated writings during this time gathered in the book *A Hot Tear* (*Words for the Army of the Country*). Published under difficult circumstances of censorship, in the occupied Capital of the country, at a publishing house of a church bookstore, this book has its own story that didn't seem over to this day and it brings to the reader of the present a kind of writing he/she is not used to: the patriotic anthem and the cult of the heroes.

Keywords: Ion Agârbiceanu, First World War, “A Hot Tear”, mobilization, anthem

Când guvernul României a acceptat intrarea în Primul Război Mondial de partea Antantei, Ion Agârbiceanu nu împlinise 34 de ani. Cu șase ani în urmă fusese mutat de la parohia din Bucium-Șasa (care i-a inspirat mai multe scrieri nuvelistice și romanești) la Orlat, lângă Sibiu, mult mai aproape de Cenade, locul său de baștină, și își continua, în gazete, eforturile

pentru mobilizarea conștiinței transilvănenilor, fiind deja de la debut implicat activ în mișcarea unionistă. Membru al Partidului Național Român, ideea de unitate o asimilase de timpuriu, din sânul familiei. Bucurându-se, în clasa a III-a primară, la Cenade, de aprecierea unui protopop, e mutat pentru ultimele clase de școală și liceu în Blaj, centru al spiritualității românești transilvănene, urmând traseul clasic al tinerilor

intelectuali de atunci, continuându-și studiile la Budapesta, pe traiectoria obișnuită a fiilor de țărani instruiți, dar fără posibilități materiale, pentru care preoția era unica alternativă la viața grea a locuitorilor satelor ardeleni.

La Budapesta, frecventează societatea de lectură „Petru Maior”, asociație studențească preocupată de păstrarea și cultivarea ideii naționale, la întâlnirile căreia cunoaște alți tineri aflați în situația lui, dornici de a sprijini prin cultură spiritul românesc. Unul dintre cei de care se apropie în acea perioadă este Octavian C. Tăslăuanu, conducătorul revistei „Luceafărul” din Budapesta, în paginile căreia și debutase, în 1902, Agârbiceanu. Tăslăuanu va fi cel care îi va boteza al patrulea copil, pe Maria-Magdalena, cu un an înainte de izbucnirea „primului război de lume” pe Bătrânul Continent, eveniment care va atrage, prin suspendarea apariției revistei amintite, reorientarea autorului *Fefelegei* spre *Pagini literare* din Arad, singura publicație transilvăneană cu apariție neîntreruptă în anii războiului¹. În acest răstimp, după cum semnalează Mircea Zăciu, pregătește un volum de povestiri, *Vinerea patimilor*, care, din cauza serviciilor poștale afectate de război, se pierde. Trimis, ca de obicei, spre a fi publicat în unica variantă redactată a manuscrisului, acest volum se rătăcește și nu a mai fost reconstituit².

Drumul patimilor

Trecerea Armatei Române prin Orlat este salutată cu optimism de tânărul preot, entuziasmat de ușurința cu care se înainta spre eliberarea Transilvaniei. În fapt, lipsa de opoziție semnificativă a forțelor austro-ungare făcea din aceste reușite o falsă victorie; câteva luni mai târziu, oastea se retrage la răspunsul contraofensivei germane, și, odată cu ea, Agârbiceanu decide să se refugieze cu familia, coborând cu trupele spre

Râmnicu-Vâlcea. Avea să urmeze o lungă și tumultuoasă pribegie, în care copiii se vor îmbolnăvi de scarlatină, supraviețuind, însă, bolii. Din Râmnicu-Vâlcea, împinși de înaintarea forțelor inamice, se vor retrage în Moldova, la Roman, unde scriitorul colaborează, cu sprijinul lui N. Iorga, la *Gazeta ostașului*. În monografia consacrată lui Agârbiceanu, Mircea Zăciu consemnează că acesta se detașează, în texte, de poziția Partidului Național Român din Transilvania, rămânând un creștin pentru care războiul, fie el și pentru o cauză nobilă, este, în esență, rău. Distanța pe care o ia față de poziția partidului îi scade din vizibilitatea pe care ar fi meritat-o, în favoarea altor autori, mai conformiști și poate mai puțin înzestrați artistic, după cum apreciază Mircea Zăciu, patruzeci de ani mai târziu:

Poziția oficială e ilustrată literar de Al. Ciura, a cărui producție a circulat mult printre soldații campaniei din 1914-1918, fiind la un moment dat aproape singura hrană „literară” admisă. [...] Uneori autorul condamnă cruzimea, neomenia, decăderea omului, în plin secol al rațiunii și civilizației, la nivelul barbariei. Asemenea accente nu pot salva însă o producție axară în ansamblu pe o viziune falsă și scrisă într-un stil folietonistic³.

Agârbiceanu denunță din punct de vedere creștin ororile războiului în mai toate schițele anilor 1916-1918: *Din război, Acasă, Două scrisori, Griji multe* ș.a. dar și în articole precum *Balaurul cu nouă capete* (*Vestea Nouă*, 20 februarie 1917), în care condamnă politica Germaniei. Scriitorul se bazează în acest moment pe colaborările cu puținele gazete active, iar situația sa financiară nu este deloc fericită, lucru pe care îl aflăm din scrisoarea din 12 octombrie 1916 către Octavian Goga, pe lângă care stăruie să i se trimită onorariul pentru contribuțiile din paginile *Gazetei ostașului*⁴. Din 1917, scriito-

¹ *Dicționarul general al literaturii române*, vol. 5, P-R, București, Editura Univers Enciclopedic, 2006, p. 6-7.

² Cf. Mircea Zăciu, *Ion Agârbiceanu*, Cluj, Editura pentru Literatură, 1964, p. 84.

³ *Ibidem.*, p. 85.

⁴ Cf. Radu Crețu, în *Postfață* la Ion Agârbiceanu, *O lacrimă fierbinte. Cuvinte pentru Oastea Țării*, Cluj-Napoca, Casa de Editură Dokia, 1991, p. 87.

I. Agârbiceanu cu familia, în 1917,
în refugiu în Moldova

rul ardelean publică cu precădere în coloanele *Neamului românesc* al lui N. Iorga, transformat, după ocuparea militară a Capitalei, în cotidian și mutat la Iași.

August 1917 îl găsește cu familia la Elisavetgrad (azi Kirovohrad, aproape de centrul Ucrainei, pe atunci o comunitate de pe Don unde trăiau mulți români), făcând demersuri de emigrare în America, *via* Rusia. Dar aceste planuri se vor destrăma odată cu declanșarea Revoluției bolșevice, care-l împing înapoi spre Moldova. N. Iorga îl sprijină și e găzduit în satul Borogani (din Republica Moldova de azi), la 10 km de granița cu România, rămânând câteva luni „într-o izolare completă” de țară. În

această izolare ia naștere mai bine de jumătate din materialul care avea să alcătuiască tipăritura *Cuvinte către Oastea Țării*, publicată în volum un an mai târziu, la București. În decembrie 1917 Agârbiceanu e la Iași, preot militar înrolat în Corpului Voluntarilor Ardeleni și Bucovinieni care s-a constituit la Hârlău:

Activitatea sa se va desfășura în cadrul Regimentului de voluntari ardeleni nr. 1 „Turda”, aflat sub comanda lt.col. Buricescu Dragoș (regimentul era cantonat în localitatea Scobinți). Acest regiment, împreună cu Regimentul de voluntari nr. 2 „Alba Iulia” (dislocat la Deleni) a luat parte activă la operațiunile de dezarmare a Corpului 2 Armată rus, care dorea să treacă înarmat în Basarabia, prin apropierea orașului Hârlău. Această misiune a fost îndeplinită în câteva zile, fără pierderi. [...] În calitate de confesor militar, Ion Agârbiceanu, și-a apropiat ostașii, fiind prezent în rândul celor ce au luptat zi de zi, pentru a-și îndeplini misiunile primite⁵.

Cuvinte pentru oastea țării

Dimitrie Vatamaniuc, ca și Ion Buzași, remarcă frecvența trecere cu vederea, în studierea vieții lui Ion Agârbiceanu, a intervalului anilor de război (1916-1918) și, implicit, lipsa de receptare a volumului la acea vreme. *O lacrimă fierbinte (Cuvinte către Oastea Țării)*, tipăritură cu un destin al ei, ar fi meritat o soartă mai bună, alături de justă înțelegere a operei în contextul idealurilor asumate programatic de Agârbiceanu: „Există [...] un aspect peste care cercetătorii trec repede, dar care are o mare însemnătate, atât în ce privește viața povestitorului, cât și în orientarea scrisului său. Agârbiceanu este unul dintre acei intelectuali transilvăneni care își dau seama ca venise vremea înfăptuirii idealului național”⁶.

Apărută în perioada cenzurii germane din timpul Păcii de la București-Buftenă, „broșura”, care reunea texte deja apărute în *Neamul ro-*

⁵ Col. (r.) Ioan Părean, „Ion Agârbiceanu preot, scriitor, confesor militar și publicist”, în „Orlat Info”, nr. 83 din 2016, apud <https://harlau625.wordpress.com/2017/07/05/ion-agarbiceanu-scriitor-om-politic-si-confesor-militar/>. Pagina accesată la data de 2 Aprilie 2020.

⁶ Dimitrie Vatamaniuc, *Ion Agârbiceanu*, București, Editura Albatros, 1970, p. 14.

mănesc și România de la Iași, precum și multe altele inedite scrise la Borogani, nu s-a bucurat de cele mai bune condiții tipografice, având parte, după mărturia lui Agârbiceanu, de hârtia de slabă calitate care putea fi procurată în acea vreme, la editura librăriei Pavel Suru, fără să poată beneficia de corecturile autorului. Dintr-o însemnare a scriitorului, datată 1937, de pe un exemplar aflat, conform istoricului literar Ion Buzași, în biblioteca familiei, putem presupune că Agârbiceanu nu a apucat să-și vadă volumul nici înainte și nici imediat după tipar, ci a achiziționat-o două decenii mai târziu:

Scrisă în Nov. 1917. Scrisă îmbrăcat în cojociță rusească în Ucraina, într-o cameră a conacului de la Borogani în Basarabia, ca bejenari la familiile Macrea și Tipuriță, în zilele de toamnă târzie anul 1917, cu două săptămâni înainte de începerea revoluției în Basarabia. [...] Cărticica aceasta plină de greșeli de tipar, tipărită între cele dintâi după război de către Pavel Suru, am aflat-o între cărțile vechie ce se vindeau cu prețuri scăzute lângă librăria „Ardealul” din Cluj, sub poartă. Am cumpărat-o cu trei lei, la 24 sept. 1937⁷.

În 1958, Agârbiceanu elaborează o prefată, gândindu-se să editeze, cu ocazia împlinirii a 40 de ani de la Unire, un volum nou cu titlul *Din războiul pentru Unirea neamului*, în care să adune câteva texte afine ulterioare: *O lacrimă fierbinte*, *Zilele din urmă ale Căpitanului Pâr-vu*, *Carnetul unei logodnice* și *Povestirile lui Moș Andrei*. Din păcate, volumul n-a apărut niciodată. Dacă celelalte texte au fost reeditate întâi în ediția de *Opere*, alcătuită de G. Pienescu și soții Mariana și Victor Iova și, mai recent, în „Opere fundamentale” (colecție inițiată și coordonată de criticul literar Eugen Simion) sub îngrijirea profesorului Ilie Rad, *Cuvinte pentru Oastea Țării*, a reapărut abia în 1991, la Casa de editură Dokia din Cluj, cu prefața editorului Radu Crețu. După această ediție, câteva texte au mai fost antologate într-un alt volum apărut la Cluj, *Ion*

Agârbiceanu și Marea Unire, antologie înfăptuită de Alexandra Ormenișan (2018).

Date fiind nu doar momentul istoric nefast în care se găsea țara, dar și situația grea a familiei lui Ion Agârbiceanu în perioada scrierii textelor, *O lacrimă fierbinte* (*Cuvinte pentru Oastea Țării*) reprezintă o *mărturisire de credință* a unui om aflat departe de casă, în miezul unor evenimente nu de puține ori arbitrare, împins să aleagă între a crede în iraționalitatea și aleatoriul vieții sau în Pronie.

Pilde din Vechiul Testament pentru sufletul țării

Pe cititorul modern l-ar putea intrigă tonul și vibrația textului care deschide și dă numele volumului. Prețuirea pentru țară și protejarea identității trupului și sufletului ei riscă azi, în etosul modern, să fie descifrate ca fulgurații patetice și exagerate, tributare momentului sensibil în care autorul și țara lui se găseau. Nici Agârbiceanu nu neagă această posibilitate, în însemnarea din 16 august 1958, cu prilejul tentativei nereușite de reeditare a paginilor din *O lacrimă fierbinte...*, scriind că: „Acum, la recitirea și corectarea lucrării, m-am gândit să potolesc puțin înfrigurarea de atunci, trecută în stil, dar mi s-a părut că nu ar fi just, purtând stilul acesta exaltat – pece-tea timpului. Așa că nu am schimbat, deși, azi, în multe pasaje nu-mi mai place”⁸.

Suferind din cauza știrilor care circulau cu greutate și întârziere, articolul care deschide volumul este publicat în *Neamul românesc* la 14 mai 1917. Având mai degrabă ținuta unui poem în proză, *Cuvintele către Oastea Țării* sunt un apel impregnat de lirism la fidelitatea pentru patrie, adresat indirect armatelor deznădăjduite și obosite, printr-o metaforă a relației autorului ardelean cu țara, aflată cu trupul peste munți. Se simt de la început notele din registrul biblic al *Cântării Cântărilor* – ni se propune țara ca o persoană care primește majuscula

⁷ Cf. Ion Buzași, „Ion Agârbiceanu și Marea Unire”, <https://rasunetul.ro/ion-agarbiceanu-si-marea-unire>. Pagina accesată la data de 2 Aprilie 2020.

⁸ Ion Agârbiceanu, *O lacrimă fierbinte. Cuvinte pentru Oastea Țării*, Cluj-Napoca, Casa de Editură Dokia, 1991, p. 83.

rezervată divinității: „După Dumnezeu, *Tu* erai ființa care-ai mângâiat și-ai întărit atâtea ceasuri de pe cruce”, „gândindu-mă la *Tine*, în mijlocul suferințelor și a umilirilor [...] curate izvoare de viață și de sănătate țîșneau din sufletul luminat și încălzit de chipul *Tău*”. Agârbiceanu mărturisește, deci, o relație personală cu țara, pe care a început să o iubească „de când am ajuns la conștiință, de când mi-am dat întâi seama ce este un om, ce este un popor, ce este o țară”, întâi din cronicile vechi, apoi deducând-i valoarea din „sălbateca lăcomie a peșitorilor îndrăgostiți” care voiau să o fure, dar și din „disprețul de moarte a acelora care avându-Te împărateasă a inimii lor, Ți-au slujit”. În ton de psalmi descrie amărăciunea cu care-i descoperă trupul frânt de dureri și picioarele desculțe și însângerate, probabil când, după intrarea în război, oștirea română trece Carpații, în vara anului 1916, pentru a se retrage grav șubrezită de ofensiva germană. Deziluzia retragerii odată cu trupele române, a tânărului preot care visase ani de-a rândul de la distanță la portretul ideal al României, „tânără și frumoasă, dulce și curată [...] cu viteji apărători”, pe care o credea fericită, l-a îngrozit acum până la a nu o mai recunoaște și aproape a apostazia din această iubire. De aici înainte îl găsim pe autor în postura lui Iov, dreptul veterotestamentar ispitit de cel rău și îndemnat de rațiunea care i se adresează prin vocea celor apropiați, cerându-i să se dezică de convingeri: „Însuși duhul răutății păru că se apropie de mine și-mi șoptește rânjind cu gura lui strâmbă și știrbă: «Iată visul tău, iată mireasa ta senină și curată, tânără și puternică. Iată România. O mai iubești și acum? O vrei și acum? [...] Recunoaște că te-a înșelat visul și nu mai urmări o fantomă!»”.

Revelația nu întârzie să apară; tânărul Agârbiceanu își dă seama de fizionomia dihotomică a țării și conchide că ceea ce vede e doar trupul, de care fusese tot timpul depărtat, și că sufletul ei era cel care îl mânase și chemase tot timpul. Deosebirea dintre cele două elemente, trup și suflet, rămâne cheia de lectură din tot volumul. Autorul vrea, totuși, să mobilizeze un popor

care vede și singur starea de fapt dezastruoasă, materială, a țării, mutând miza spre cele nevăzute ale ei, la valori. În lumina acestei descoperiri, însuși sufletul patriei se ipostaziază și i se descoperă deodată în unele scene din memorie: „Sărutai pe frunte pe un tânăr palid, care zăcea întins pe spate în liniștea morții. Îl sărutai să-i dai viață parcă, dar viața lui se scursese, roșie și caldă, pe pământul înghețat din jurul lui. Și de *Tine* strălucea valea ca sub ochii soarelui” sau, cu altă ocazie, în tranșeele de la Oituz, vede haina de nuntă a patriei care, cu un gest egal matern și de îndrăgostită, ajuta ostașii infirmi dându-le ultima cuminecătură: „Stăteai duios și gingaș aplecată pe trupul unui tânăr care se zvârcolea în durerile morții. Pieptul lui era adânc deschis, *Tu-l* sărutai pe gura însângerată, pe ochii înspăimântați, și-l învățai să șoptească cele din urmă cuvinte, ca un copil ce acum începe să vorbească: mamă, copiii mei, țara mea”. Agârbiceanu ne destăinuie că nici sub patrafir nu a simțit coborârea mai caldă a harului decât atunci când i s-a răsplătit credința în sufletul țării, care i se adresează imitând cuvintele pe care îngerul le spune mironosițelor care găsesc mormântul gol: *Nu vă temeți!* Urmează cuvinte pline de însuflețire cu care Țara îi roagă și îi cheamă pe cei din Regat, ca și pe cei de peste Carpați, să fie împreună și să nu renunțe din cauza aparentei precarități a trupului ei: „Voi toți care ați vărsat o lacrimă pentru mine, [...] să fiți cu ochii în patru să nu se mai strecoare în trupul meu veninul cei străin! Sunt mai frumoasă ca oricând!”. Sub această promisiune, autorul, la rândul lui, declamă că-și pune viața gaj până în ziua în care cu toții vor putea sta îmbrățișați la sânul Patriei. Cuvinte cu încărcătură puternică, consemnate dintr-un punct de pe axa temporală a istoriei din care nu se zărea, încă, la orizont, Unirea.

Dorul de țară

După un foarte scurt interludiu intitulat *Rugăciune*, care sugerează acceptarea, în mod interesant, a unei dimensiuni cathartice a războiului,

o metamorfoză prin suferință ca o „strălucitoare punte de aramă, care duce dintr-o lume veche într-o lume nouă”, părăsind pentru moment perimetrul dogmelor, următoarele trei texte din volum au caracter autobiografic. În *întuneric* reface mai degrabă jurnalul interior al stărilor de panică și șoc ale unui individ care asistă înmărmurit, ca dintr-o carcasă inertă, la bălăngănitul vagoanelor întunecate care-l poartă, împreună cu alții asemenea lui, spre inima Ucrainei de azi (pe atunci, gubernia Herson a Imperiului Rus), spre gândul „nebunesc” al emigrării: „și inima și ochii îmi rămăseseră în pământul țării, și în vagon, în locul meu, se clătina un mort”.

Agârbiceanu se căiește că a părăsit pământurile strămoșești, iar gândurile îl frământă continuu. El, care nu urmase până la capăt traseul atator alți creatori ardeleni de la începutul secolului al XX-lea, care migraseră spre Capitală, dădea acum curs ispitei de a părăsi definitiv continentul. Doar noaptea, în unele vise, își mai găsește liniștea, imaginându-se acasă și nevrând să se mai trezească vreodată. Crede că a trădat patria și pe sine. Se simte un fiu risipitor, privește în jur și se întreabă ce caută „în acest nou turn al Vavilonului”. Ca și în primul text din volum, o revelație îl determină să-și înnoiască mintea și să revină acasă, când vede, la capătul unei garnituri de muniții care tranzita Elisavetgrad dinspre țara noastră, primul soldat român „într-o aureolă de glorie”. În *Acasă* îl descoperim deja pe ulițele din Borogani, pe care, deși le găsește așa cum le lăsa-se, se miră de tot ce vede la fiecare pas, redescoperind mai strălucitoare fericirea din sânul Patriei.

Acatistul țării

Următoarele subcapitole se alcătuiesc, sub euforia iluminării, ca un veritabil acatist al țării. Din acest punct de vedere au dreptate cei care

studiat cele 21 de scrieri ale *Cuvintelor către Oastea Țării* când se grăbesc să afirme, într-o asurzitoare unanimitate, apropierea stilistică și conținutistică de *Cântarea României*: editorul clujean Radu Crețu identifică și el același „ton patetic, suflu biblic al invocației”⁹ ca în textul de la 1850; Dimitrie Vatamaniuc consideră broșura „un imn vibrant, în felul *Cântării României*, de proslăvire a patriei”¹⁰; Mircea Zăciu sesizează „o cadență ce amintește, prin lirism și ton biblic, *Cântarea României*”¹¹ ș.a.m.d.

Ioan Buzași nuanțează inspirat legătura de suflet pe care autorul *Arhanghelilor* o are cu bine cunoscuta scriere a lui Alecu Russo, fundamentând-o cu ocurențe din opera literară:

Unul din eroii săi, bădicul Pătruț dintr-o povestire scrisă în 1908, doritor să se arate știutor de carte în fața sătenilor, „citind” cu greu câteva cuvinte din ziar, devine grav dintr-o dată și dispare câteva zile din soborul vesel la crâșma satului, pentru ca le reîntoarcere să recite: „Frumoasă ești țara mea, tu cea mai mândră între țările sămănate de Dumnezeu pe pământ” ... Și scoase din șerpar gazeta cea veche, frumos împăturită și începu să le citească fragmentul din *Cântarea României*. Ochii lui lunecau acum peste șire ca pe o apă întinsă și cuvintele curgeau calde binefăcătoare. Dascălul Marin Mureșan, vrednic învățător în Valea Rea uimește pe săteni după întoarcerea de pe front printr-un comportament bizar: el ține un jurnal în care dragostea față de patria unificată capătă accentele poemului în proză, amintind din nou de *Cântarea României*, de Alecu Russo: „Cîmpiile tale, codrii tăi, apele tale, toate îmi vorbesc de negrita ta fericire, patria mea! Nu ești pământ mort, nu ești vânt, nu ești apă; ești suflet ce tremuri de bucuria libertății”¹²

Cred, totuși, că înrudirea în spirit cu specia acatistului, care este, în genere, un imn de slavă adus, în momente grele, unei persoane sfinte –

⁹ Cf. Radu Crețu, în Postfață la Ion Agârbiceanu, *O lacrimă fierbinte (Cuvinte pentru Oastea Țării)*, Cluj-Napoca, Casa de Editură Dokia, 1991, p. 94.

¹⁰ Dimitrie Vatamaniuc, *Op. cit.*, Editura Albatros, 1970, p. 15.

¹¹ Mircea Zăciu, *Ion Agârbiceanu*, Cluj, Editura pentru Literatură, 1964, p. 91.

¹² Cf. Ion Buzași, „Ion Agârbiceanu și Marea Unire”, publicat la 5.6.2018, <https://rasunetul.ro/ion-agarbiceanu-si-marea-unire>. Pagină accesată la data de 2 Aprilie 2020.

și am arătat la început că țara este antropomorfizată de Agârbiceanu într-o femeie, fecioară, Doamnă, Împărăteasă, este mai apropiată de adevăr. Un alt detaliu semnificativ e că, în timpul acatistului, se stă în picioare (și, metaforic, scriitorul ardelean caută să se înalțe prin sensibilitate), în fața *icoanei* căreia îi adresăm cântările. Să fi regăsit Agârbiceanu dimensiunea iconică a elementelor care compun Țara? S-ar părea că da. De aceea, subcapitolele care preced întoarcerea la glie sunt dedicate și numite după categoriile care compuneau Țara ca organism viu: *Regele, Regina, Moștenitorul, Ghinărarii*¹³, *Cărturarii, Țăranii, Ardelenii*. Cântând separat imnuri de slavă fiecărei trepte enumerate, îi cântă, de fapt, un imn de slavă Țării. N-ar fi prima dată când Agârbiceanu strânge în chip monist elemente eterogene în scrieri – mai face asta cu armata țării, care, cuprinzând deopotrivă clase sociale eterogene din zone diferite, soldați și civili, femei și copii, formează un singur trup: „Sunt clipe în care îmi pare că toți ostașii țării s-au schimbat într-o singură ființă peste fire” (p. 15), sau „Nu-mi pot da bine seama: Tu-i înalți pe ei și-i umpli de strălucire, ori ei te ridică pe Tine pe scaun vecinic” (p. 15). Cânturile acestui acatist involuntar sunt, totuși, inegale, uneori monotone, alteori lansând câte o frază valoroasă artistic în noianul de interogații retorice, repetiții de idei și patetism. Ocupând etanș partea de mijloc a lucrării, parcurgerea acestui drum prin pustiu riscă să atragă cititorul într-o akedie a lecturii, *un demon al amiezii textului*, de care scapă înspre final.

Moneda cu o singură față: țaran și soldat

În opera literară, Agârbiceanu și-a recrutat personajele, într-o proporție covârșitoare, din rândul țăranilor și a învățit suveica firului narativ în ogrăzile lor sau în vatra satelor, în păduri și în băile de minereu. Zbătându-se pentru un

traie aspru, țăranul ardelean a simțit tot timpul în coaste ghiontul stăpânirii străine de la el de-acasă, chiar și când se „bucura” de statutul unei „slugi sătule”. Scriitorul dedică partea de final a volumului oamenilor simpli care au suplinat, cu mari jertfe, slaba pregătire militară a țării (chiar lipsa ei), cu un ideal. Pentru țăranii ostași, rămași și acum „talpa țării”, ingenuncherea nu e înfrângere, ci apropiere fizică de trupul sfânt al pământului în care dorm înaintașii. Trei subcapitole consecutive construiesc apoteoza țăranilor, căroră li se cere, ca întotdeauna, totul. În sprijinul lor apar *Fii surorii celei mari*, francezii, oamenii din „țara luminilor”, învățându-i arta războiului pe sărmanii care îi întâmpină cu capetele descoperite cu evlavie. Din raporturile dintre acești „veri” din Apus cu sărmanii noștri, străbat în text undele unui ușor complex de inferioritate: „Treceau ca niște arătări mândre și curate pe ulițele și drumurile negre de jale și mi-

¹³ (pop.) Generalii.

zerie ale Țării mele. Ochii tuturor erau ațintiți asupra lor” (p. 69).

Nu putea lipsi un fragment despre opoziții maghiari, pe seama cărora e pusă toată nefericirea poporului. Ca-n orice situație de război, inamicul apare în cea mai proastă lumină; el „aruncă cu tină în albiile pereții ai templului pe altarul căruia arde jertfa noastră. Își astupă ochii să nu-i orbească strălucirea, își astupă urechile să nu audă nici șoapta cântecului dinăuntru... [...] flămânzii câini ai curții noastre, urlă și latră în jurul bisericii la porunca stăpânului lor, să nu s-audă-n lume sublimul cântec dinlăuntru”. În *Batjocura lor – un sacrilegiu*, găsim un tendențios monolog închipuit pus pe seama asupritorilor vecini atunci când România pare părăsită de aliați:

Caută în jur de tine, neam menit robiei, și vezi că ești îngropat sub greutatea și mulțimea ruinelor. Toate suferințele iadului mușcă din tine. Nici o nădejde, de nicăieri, nu-ți mai licărește în noaptea grea ce a căzut peste tine. Tovarășii tăi de luptă te părăsesc și tu rămâi

singur în ghiarele noastre: noi suntem soarta ta, și-am spus, și de soartă nu poți scăpa. [...] Noi am citit de mult pecetea soartei voastre: în ea era scris să fiți slugi sătule, mulțumite. Veacuri întregi v-au călcat în picioare jumătate din neamul vostru unii dintre noi cei care ne-am dat mâna azi (p. 76-77)

Lucrarea se încheie cu replica triumfalistă a scriitorului ardelean, probabil înfrățită cu răspunsul pe care Iisus îl oferă lui Pilat la judecată: „Împărăția Mea nu este din lumea aceasta!”: „de azi mai toți suntem jurați împotriva destinului, și hodină nu va mai avea neamul meu până nu va fi o turmă și un pastor. De-aici încolo soarta vom călca-o în picioare, închinându-ne numai la Dumnezeu cel adevărat” (p.82).

Moștenirea

Lucrarea *O lacrimă fierbinte (Cuvinte pentru Oastea Țării)*, cu tot cu momentele ei de scădere estetică, este un document important, prea puțin cercetat, prea puțin citit. Acum, când tipul de război prin care a trecut autorul este atât de departe în urma noastră încât pare „doar” literatură, n-ar trebui să trecem cu vederea consumul colosal de încredere și fidelitate față de destinul comun al românilor care au trebuit investite în redactarea acestor pagini, pentru un om cu familie, într-o situație amară, asistând de pe meleaguri străine la situațiile fără ieșire în care se afla țara. Agârbiceanu a scris despre Unire nemurind-o, a îndrăznit să o creadă posibilă când Capitala țării era ocupată, iar fronturile păreau că se prăbușesc peste ultimele fășii libere din regiunea Moldovei. Spre final, părăsește condeiul și se alătură corpului de voluntari ardeleni în câteva misiuni, activitate pentru care va fi decorat, după Unire, cu „Coroana Românei”, în grad de cavaler. Acea prefață, rămasă în manuscris din 1958, ca și planul volumului pe care l-ar fi dedicat aniversării Unirii, *Din războiul pentru Unirea neamului*, așa cum îl gândise autorul pentru a marca cele patru decenii scurse, n-au văzut lumina tiparului laolaltă și așteaptă și azi. Ca și Agârbiceanu. ■

Istoria *science fiction*, sub semnul lui Esop

Abstract

Studiul de față își propune să rediscute și să resitueze, apelând la perspective de lucru insuficient valorificate până în prezent de exegeți, unul dintre cele mai semnificative, dar și mai neglijate romane istorice ale lui Mihail Sadoveanu, *Nunta domniței Ruxanda* (1932). Dimensiunea fantastică, pedagogic-inițiativă și politico-ezoterică a cărții, inovațiile sale narrative și intertextele esopice sunt avute, cu deosebire, în vedere pe parcursul analizei, ca și relațiile pe care romanul în cauză le stabilește cu alte scrieri sadoveniene din epocă, de la *Creanga de aur* la nuvela *Morminte*.

Cuvinte-cheie: esopic, fantastic, specularitate, răsăritean, revoltă

Appealing to work perspectives insufficiently exploited so far by critics, the current study aims to re-discuss and re-locate one of the most significant, but also mostly neglected novels by Mihail Sadoveanu, *Nunta domniței Ruxanda* (1932). The fantastic, pedagogical – initiatory and political – esoteric dimension of the book, its narrative innovations and Aesopian intertexts are especially considered on the course of the analysis, as well as the relations between the novel in question and other works of the time, also by Sadoveanu, from *Creanga de aur* to the short story *Morminte*.

Keywords: Aesopian, fantastic, specularity, Eastern, upraise

Nunta domniței Ruxanda (București, Editura Cartea Românească, 1932) a rămas, pe nedrept, în umbra marilor ficțiuni istorice sadoveniene. Nicolae Manolescu o pomeneste în treacăt în *Utopia cărții...* (acordându-i mai multă atenție doar în *Teme*), Al. Paleologu o comentează în treacăt, cu o observație-cheie, totuși, într-o paranteză¹, C. Ciopraga îi acordă, în monografia sa², un ca-

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului *Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe* (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/Nr. 54PCCDI/2018.

¹ „Să remarcăm că și alt personaj sadovenian, pârăcalbul Ștefan Soroceanu din *Nunta domniței Ruxanda*, despre care se spune în treacăt că și el ar fi fost în Egipt” – dar în secolul al XVII-lea! – are, în alt context, un rol oarecum similar cu al lui Kesarion Breb, cf. Alexandru Paleologu, *Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu*, ediția a III-a, București, Editura Cartea Românească, 2006, p. 59.

² Constantin Ciopraga, *Sadoveanu. Fascinația tiparelor originare*, București, Editura Eminescu, 1981; a se vedea și *Mihail Sadoveanu*, București, Editura Tineretului, 1966 ș.a.

pitol anodin, Dan Mănuță o expediază³, N. Florescu⁴ o omite pur și simplu ș.a.m.d. Una dintre puținele relecturi notabile îi aparține Monicăi Spiridon⁵, ale cărei interpretări n-au reușit să impună însă un roman altminteri excelent. Fără îndoială, *Nunta...* nu are nici arhitectura supraetajată, cu deschideri imagologice, din *Zodia cancerului...*, nici elevația enigmatică și emblematică din *Creanga de aur*, nici forța eposului mitic din *Frații Jderi*. E o narațiune dinamică, în continuă mișcare, o adevărată *road story* pe stil vechi... În mod curios, nu s-a observat că ea inaugurează seria romanelor ezoterico-inițiatice ale prozatorului; depășirea romantismului eroic și aventuros, manifestă deja în *Zodia cancerului...*, se deschide aici, pentru întâia oară, către o metafizică a tradiției (nu doar istorice), într-un registru deopotrivă ironic și sapiențial. Există însă și alte inovații rămase aproape neobservate. Din punct de vedere naratologic, *Nunta...* este singurul roman istoric sadovenian scris integral la persoana întâi (*Frații Jderi* conține numai câteva secvențe din perspectiva lui Ionuț Jder, iar în *Creanga de aur* doar rama „domnului Stamatin” este montată ca o confesiune); faptul nu e chiar lipsit de semnificație într-o perioadă în care voga romanului „autenticist” pătrunsese, impetuos, și în România. Iată *incipit*-ul: „Domnule, îți scriu aici, după cum ți-am făgăduit, întâmplarea extraordinară pe care am avut-o împreună cu un uncheș de-al meu, Ștefan Soroceanu. Acel uncheș, pe care domnia ta l-ai cunoscut numai o clipă în treacăt, pe când mai era în viață, n-aș putea spune că era un om simpatic...”. Calea intimă a *intrării în istorie* este și ea neobișnuită, de o modernitate ingenioasă – o intrare oblică, discretă, dar cu

atât mai eficientă și – da! – „extraordinară” în fantasmale ezoterice ale scriitorului...

Amintiri despre viitor

Confesiunea epistolară a lui Bogdanuț Soroceanu – care asigură, practic, materia întregii cărți – conține două temporalități suprapuse; „întâmplarea extraordinară” este *experiența personală* a unei treceri în vremea voievodului Vasile Lupu, printr-o peșteră din „zilele noastre”. Procedul transformă confesiunea nu doar într-un epos istoric, ci și într-unul fantastic. Iar faptul că naratorul însuși ar avea un model real, după cum ne încredințează Profira Sadoveanu⁶, imprimă

³ Dan Mănuță, *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu*, București, Editura Sport-Turism, 1982.

⁴ Nicolae Florescu, *Mihail Sadoveanu, între mit și realitate*, București, Editura Jurnalul Literar, 2011.

⁵ Monica Spiridon, *Sadoveanu, divanul înțeleptului cu lumea*, București, Editura Albatros, Colecția „Contemporanul nostru”, 1982.

⁶ V. Postfață la Mihail Sadoveanu, *Opere IX*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956. p. 512. Toate citatele din *Nunta domniței Ruxanda* sunt preluate după ediția în speță.

miraculosului o autenticitate biografică aparte. Prologul începe, altminteri, cuminte și ceremonios, în linia narațiunilor patriarhale sadoveniene: un „unchi după bărbați” al tatălui naratorului (un „uncheș”, adică) pe nume Ștefan, singuratic și cu vorbă „usturătoare”, simte că i se apropie sfârșitul. Își vizitează, pentru ultima oară, nepotul (pe Bogdănuț) la o moșie de lângă Roman, înștiințându-i cu maliție părinții că-i dezmoștenește. Lasă însă totul – o „răzășie” din ținutul Bacăului și un schit în munte, înființat cu trei secole în urmă de un pârcălab omonim – „băietului”. Ironiile ghimpoase ale bătrânului la adresa mic-burghezilor Dumitrache și Amalia sunt dublate de o afecțiune discretă pentru nepotul abia ieșit din adolescență; recunoașterea profundă, simpatetică dintre ei are loc în momentul în care uncheșul îl surprinde pe Bogdănuț spionându-și în oglindă „zâmbetul strâmb”, identic cu al său și cu al pârcălabului Ștefan zugrăvit la Schit (o *mise en abîme* cu implicații multiple, după cum vom vedea). Moștenirea *esențială* de familie ar fi, așadar, ironia unei înțelepciuni în răspăr. Ea oferă, de fapt, însăși cheia cărții. Zâmbetul „răzbește” până „dincolo de moarte”, ajungând la cel care – după cum vom vedea – nu e doar omonimul uncheșului Ștefan, ci și prototipul său. Avem de-a face, prin urmare, cu un roman inițiativ și anamnetic mai curând decât cu unul „metempsihotic”. Întrerupt din lectura unui „roman franțuzesc”, modern și străin carevasăzică, Bogdănuț va fi luat „pe sus” de uncheș pentru o vizită de trei zile la Schit, înaintea predării răzeșiei de la Bacău, iar intrarea lor „sub brad” – de un farmec inefabil, care transformă obișnuita ironie a bătrânului în melancolie crepusculară – are loc pe „calea regală” a prozei sadoveniene: Valea Moldovei, peste podul de la Tupilați către Războieni, într-o „droșcă” (trăsură cu un cal) condusă de un ȋigan bătrân și ursuz (numele acestuia, Ilarion, are conotații ironice); locul Schitului nu poate fi localizat precis, ci în cadrul unei geografii sacre: probabil, undeva în

perimetrul Munților Stânișoarei sau, judecând după descrierea peșterii, la Duruitoarea din Ceahlău; o destinație în principiu accesibilă, în fond nebuloasă, menită să pregătească farmecul misterios al „tregerii dincolo”, în alt timp; pentru început, prin intrarea în ritmurile străvechi ale pădurii montane („Cum am intrat în munte – comentează bătrânul – pot zice că suntem pe alt tărâm”). Dimineața plecării este una senină, de început de toamnă; prea frumoasă „pentru cineva care se pregătește să iasă din lume”, remarcă amar uncheșul Ștefan, adăugând premonitoriu, la intrarea în pădure, că „Acuma încă toate-s frumoase [...] dar după Sfinții Arhangheli rămâne pădurea singură și începe să-i fie urât” (formula, găsită cine știe unde, îi va fi plăcut lui Sadoveanu, din moment ce o notează în caietele sale cu însemnări de atelier). Vânătoarea ritualică pe care cei doi, întâmpinați și ajutați de pădurarii „din veac” ai Schitului, o întreprind în munte are, desigur, semnificația ei: bătrânul ratează, ca niciodată, vânatul, nu și nepotul, care-i prilejuiește pădurarului Ile o observație mucalită: „Nu mai vor să cunoască stăpânirea veche”. O moștenire care, dincolo de posesiunea materială, trimite spre o transcendență genealogică: „Eu [...] nu te-am socotit cu adevărat al meu decât când ai zâmbit maicei tale și mi-ai șoptit un cuvânt. Acel cuvânt putea fi răutăcios, fără să mă supăr. A răzbit însă cu gingășie nu numai până în inima mea, ci până în întunericul morților, la alți uncheși ai tăi, și până la pârcălabul pe care ai să-l vezi zugrăvit la Schit și care zâmbește cum ai zâmbit tu azi, când te spionai în oglindă. [...] Am văzut nu numai asta. Am văzut până în fundul tău. Eu te pândesc de mult. Cel mai bun vânat al meu de azi ești tu. Sălbăticiunile cătră care mergem ți le las ție”. E, în fond, aceeași recunoaștere care, în *Oameni din lună* (1923), îl leagă pe singuraticul arhivar bucovinean Eudoxiu Bărbat de nepotul său, Traian Bălțeanu, prin pasiunea lor comună pentru cărți și alte bunuri inactuale. Pentru Sadoveanu, vânătoarea (ca și pescuitul) are, se știe, o semnificație magic-ritualică; un „trofeu”

de preț, în contul pământului „moartei de la Baldovinești”, îl reprezintă, pentru el, și prietenul Panait Istrati (în narațiunea *Cheile Bicazului* din *Poveștile de la Bradu Strâmb*). Achiziția de „trofee” cinegetice echivalează, de fapt, cu câștigarea unor suflete, vânătoreea fiind asumată ca ritual de integrare în ritmurile „cosmice”. Pădurarii Schitului, urmași ai lui Ghinea Macovei, vin dintr-o lume pastorală închisă (cei plecați nu mai sunt primiți când se întorc), lăsată moștenire de pârcălab și aflată în directă continuitate cu lumea dacică a lui Kesarion Breb.

Temperatura intelectuală a „ramei” montane crește spectaculos când, cu o însuflețire neașteptată, uncheșul (maestrul) îi vorbește nepotului (discipolul), după ce ascultă rezonanța armei de vânătoare, de posibilitatea unei întâlniri, pe calea tehnicii moderne, cu strămoșii din alte epoci: „Câteodată, stând noaptea singur și neavând nici ce face, nici cu cine schimba două vorbe, mă gândeam să scornească oamenii de azi, care au scornit atâtea [...] o mașină care să zvâcnească și să treacă mai repede decât sunetul – ceea ce nu-i lucru peste puțință. [...] În definitiv, asta-i o prostie, nu o nebunie. Sunetul n-are puțință de propagare decât în atmosfera pământului nostru. Dincolo n-ar putea trece decât pe calea undelor electrice. Lumina străbate însă spațiile interstelare și trece în infinit, purtând imaginea clipelor. Asta dacă s-ar putea face: să revezi ceea ce lumina păstrează și duce în zborul ei fără sfârșit. În acest chip am putea vedea viața strămoșilor noștri. [...] Chihaia din urma noastră, adaose el în franțuzește, fără îndoială că mă socoate nebun. Îmi închipui însă că tu nu ești de aceeași părere”; vorbind despre clopotul de la Schit, sortit, de la îngroparea pârcălabului, să bată numai la moartea fiecăruia dintre „ctitorii și stăpânii lui succesivi”, bătrânul face și o mică teorie a memoriei sonore („Eu m-am gândit că fiecare bătaie, pentru fiecare mort al nostru, rămâne imprimată în instrumentul sonor, printr-o anumită rânduială armonică a moleculelor, după o lege de fizică”). Iată-

ne, deja, într-un S.F. & F. în care „rânduiala armonică a moleculelor” se asociază rânduiei armonice a firii, iar știința experimentală este chemată să susțină recuperarea memoriei ancestrale. Inițierea montană ca intrare în „zona crepusculară” a spațiu-timpului continuă, tipic sadovenian, cu o cină vânătorească veche, cu ierunci, mămligă de mei și rachiu de afine, la care călugărul Filip cântă haiducește, iar bătrânul îi dezvăluie lui Bogdănuț actul de danie al mănăstirii, legat cu blestem de pârcălab; îi arată, apoi, clopotul care a bătut la moartea acestuia și îi vorbește despre o cascadă (o „duruitoare”) din apropiere, care cade în fața unei peșteri a cărei intrare cu „un fel de ascunziș cotit” e socotită de munteni ca un loc pe unde „poți răzbate pe tărâmul celălalt – unii zic în altă lume, alții zic în alt veac. Tu însă nu crede nimica și hai să-ți astâmperi foamea”. După cină, la al treilea cântat al cocoșilor (alt interval intermediar, de trecere), cei doi primesc dezlegare de la Filaret să ia, prin întuneric, drumul peșterii: „Poteca pe care am intrat și pe care cotim acuma, urmă uncheșul Ștefan, nu-i de nimeni cunoscută. Aici sunt stânci de calcare, ca și cele de deasupra Sorocei. Le-a cercetat cu răbdare pârcălabul. Le-am cercetat și eu și am descoperit intrarea. Dar nimeni altul pe lume n-o știe. Trecem o clipă prin ploaia duruitoarei. Acuma am intrat și ne-am despărțit de lumea știută. Uncheșul era călăuz înaintea mea, ca o umbră pe perețele cenușiu de stâncă. Șuitul de vânt al cascadei căzu. Eram într-un tărâm al tăcerii desăvârșite”. Revenirea graduală a simțurilor amplifică progresiv senzația de „autenticitate misterică” („Deși nu percepeam curgerea clipelor, am mers așa mult, îmi închipui, fără să-mi aud pașii. Și văzul îmi era tulbure, până ce-l simții ascuțindu-se cel dintâi. În preajma mea apăreau oameni pe care nu-i cunoșteam.”). Auzul „se desface”, simbolic, în fața unui izvor, unde uncheșul, transformat ca și Bogdănuț, dar păstrând conștiința „veacului viitor” din care vine, îi poruncește acestuia să „bea apă [...] din acea fântână lină ca să uiți un veac viitor și să te întorci într-o viață trecută” (un izvor al vieții

veșnice, prin suspendarea memoriei și trecerea dincolo de oglinda apei), marcând, astfel, identificarea deplină cu noul timp: un timp vechi, originar – epoca lui Vasile Vodă Lupu, în care pârălăbul și un alt nepot Bogdănuț iau drumul Iașilor. Este una dintre cele mai spectaculoase „deschideri” – fantasmatică și, în același timp, ezoterico-inițiatice – din întreaga proză românească modernă. O *intrare în istorie* pe o cale insolită, mai eficientă artistic decât rama convențional-explicativă din *Creanga de aur*. Într-o „temă” a sa (*Literatură și istorie*)⁷, N. Manolescu pune în relație acest truc narativ sadovenian cu metempsihoza din *Sărmanul Dionis*: „Bogdan însuși își zărește cu mirare în apa unui izvor haina de brocart și gugiumanul de sobol. Bând apă din izvor, uită brusc de veacul viitor de unde venise și se trezește în epoca lui Vasile Lupu, din care, spre deosebire de Dan-Dionis, nu se mai întoarce în prezent niciodată”, însă memoria îi joacă feste criticului, pentru că în titlul ultimului capitol se arată că, totuși, Bogdănuț (numit „Bogdan” de N.M.) „iese din peșteră” și îl revede pe uncheșul său „de odinioară”... Are dreptate, de asemenea, să observe că „La Sadoveanu, ele (viitorul și trecutul, *n.m.*) se înfățișează, chiar, ca tărâmurii diferite, putându-se eventual trece dintr-unul în celălalt. Deloc întâmplător, modurile trecerii sunt înrudite, în cazul literaturii cu subiect istoric, cu cele din proza fantastică. Prăpastia dintre trecut și prezent pare să ceară, spre a fi depășită, un efort supranatural”, cu precizarea că, în romanul lui Sadoveanu, trecerea din prezent în trecut este imaginată și pe cale științifică – nu neapărat printr-o „mașină a timpului”, ci pe calea undelor sonore sau a vibrației luminii în timp și spațiu. Aceeași întâlnire între magia tradițională și „științele experimentale”, obsesie a maturului Sadoveanu, va fi invocată, ulterior, în rama lui Stamatin din *Creanga de aur* și în nuvela *Morminte*, unde radiestezia confirmă legătura vie dintre prezent și strămoșii îngropați în solul Istoriei.

Ezoterismul esopic

Principala sursă „bibliografică” a romanului (documentat istoricește până la detalii de atmosferă) o constituie *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace, de unde este părăsindu de Grigore Ureche vornicul din Țara de giosu...* (1594-1661) al lui Miron Costin (împreună cu alte referințe posibile, între care și relatarea lui Paul de Aleppo, martor la uciderea lui Timuș Hmelnițki lângă Suceava); figura lui Ștefan, pârălăbul de Sorocea din vremea lui Vasile Lupu, a reținut atenția lui Sadoveanu, stimulându-l prin caracterul „sapiențial” neobișnuit: „Om de mirat la întregia lui de sfaturi și de înțelepciune, cât pre acele vremi de abia de era pementean de potrivea lui, cu carile și Vasile-vodă singur, deosebi de boieri, făcea sfaturi și cu multe ceasuri voroava, așa era de deplin la hire. Iară la statul trupului său era gârbov, ghiebos și la cap cucuiat, cât puteai dzice că este adevăratu Essopu la chipu”. Prozatorul introduce, în plus, zâmbetul *pieziș* (incomod, în răspăr...), ca „aer de familie”. La Schitul din munte, portretul pârălăbului oferă „imaginea unui om de altădată, învesmântat cu straie după moda leșască a veacului XVII. Părea de patruzeci de ani. Avea ochii boldiți și capul țuguiat. În ochi și-n colțul stâng al gurii păstra o lucire – aerul de familie, pe care-l observasem și la bătrânul meu”, iar avatarul din prezent e prezentat ca un om „destul de urât, cu ochii verzi privind aprig. Din gura lui strâmbată ușor într-o parte ieșeau prea ades vorbe usturătoare. Râsul lui ascuțit nu de puține ori m-a săgetat până-n moalele capului”. Reluând aceste elemente, Monica Spiridon e îndreptățită să observe că „pârălăbul Soroceanu este un *alter ego*, o ipostază a lui Esop. El are desigur stilizate, chiar și o parte din attributele stilizate ale ilustrului fabulist de origine frigiană”⁸, atrăgând atenția asupra unor pilde cu rol-cheie pe care bătrânul le rostește, diplomatic, în destule împrejurări; e calea *oblică* a înțelepciunii sale,

⁷ Nicolae Manolescu, *Temă*, București, Editura Cartea Românească, 2011, p. 394.

⁸ Monica Spiridon, *op. cit.*, p. 74-75.

asemeni zâmbetului strâmb și cărării cotite pe care-o descoperă către peștera timpului; una dintre fabulele lui Esop pe care pârcălabul le reformulează ironic este cea a corbului și a vulpii: „De o bună bucată de vreme, de când crește deșteptăciunea pe toate ogoarele și pe toate imășurile de-o culeg oamenii și o pasc dobitoacele, și se împărtășesc din ea și jivinele, nu mai este chip să te ascunzi, și pe puțini îi mai poți înșela cu vorba. Așa am auzit astă primăvară, la o margine de dumbravă, cum se ostenea o vulpe să îl lingusească pe un corb, care avea o bucată de caș în clonț. Corbul și-a ferit sub aripă cașul și-a zis vulpei: ia să mă lași în pace; nu mai umbla cu asemenea viclenii; cunosc de la pârcălabul Soroceanu povestea lui Esop. Du-te la măria sa Vasilie-Vodă, căci măria sa încă n-o cunoaște. A vrut să i-o spuie pârcălabul, dar măria sa nu l-a ascultat”. Tâlcul acestei fabule... metaesopice este, însă, ceva mai complicat decât interpretarea (corectă, de altfel) pe care o avansează Monica Spiridon când vorbește despre caracterul „premonitoriu” și „funcțiile oraculare” ale fabulei lui Soroceanu; ele devin, într-adevăr, evidente când complotul lui Gheorghe Ștefan iese la lumină, iar Vasile Lupu înțelege, în fine, „ceea ce știau și corbii de la Soroca”, aducându-și aminte și de alte „vestiri și proorocii ale pârcălabului” și găsindu-le „peste fire de ciudate”, drept care ține să avertizeze: „Cei cu limba neliniștită să se teamă însă, căci vorbele lor s-au potrivit prea mult cu întâmplările”. Ca în cazul reflecției în doi peri a lui Mehmet Caimacam din *Ostrovul lupilor* („Astăzi mie, mâine ție”), care îi atrage, prin scoaterea abuzivă din context, condamnarea penală, confundat fiind cu criminalul, Ștefan Soroceanu „păcătuiește” prin *anticiparea hermeneutică*, prin capacitatea suspectă de a descifra faptele înainte ca ele să se producă. Însă corbul din noua fabulă e unul „dezvrăjit”, avertizat asupra vechii fabule: el nu mai poate fi păcălit, căci știe dinainte trucul. Mai mult, relația dintre corb și vulpe e inversată: naivă este cea din urmă, căreia i se recomandă să-i spună fabula domnitorului, vinovat nu doar de

ignoranță („încă n-o cunoaște”), ci și de neascultare față de cei care o știu („a vrut să i-o spuie pârcălabul, dar măria sa nu l-a ascultat”). O altă „pildă” pe care pârcălabul i-o spune, de data asta spre învățătură, nepotului său nu mai are nicio legătură directă cu modelul; ea are în vedere confuzia dintre cauză și efect, dintre obiectul real și imaginea sa reflectată, ca în peștera lui Platon: „să-ți spun altă pildă pe care n-a povestit-o Esop. Într-un rând stăteau la malul bălții, în vreme de noapte, niște țărani proști și sfātuiau feluri de feluri despre căpcăuni și vârcolaci. Sus în cer și jos, în fundul bălții, strălucea luna plină. Cum grăiau ei, a sosit un asin de la pădure și a început să se adape. Pe când îi curgeau lui de pe bot fărâmituri de aur, s-a întâmplat să înceapă sus, la luna din cer, întunecime, adică eclipsie. Pe loc, țărani au pus mâna pe furci și au omorât pe asin, căci mânca luna; după cum se și vedea. Deci arătându-i-se lui Vasilie-Vodă faptele și adevărurile, eu am să fiu asinul. [...] Aceste vorbe așa le-a rostit uncheșul meu încât au răspuns până în inima mea și m-am înfiorat. De ele mi-am adus aminte nu multă vreme după aceea”. Esopismul pârcălabului se manifestă, de fapt, la toate nivelurile cărții (îl întâlnim, formulat la beție, și de spătarul Ciogolea, care trădează secrete ale domniei prin „pilde” subversive), trimițând, în ultimă instanță, la un esopism al romanului însuși. Monica Spiridon are dreptate să apropie această generalizare paremiologică, a „formulei fixe cu circulație orală, care cristalizează o înțelepciune ancestrală”, de faimoasa observație a lui G. Călinescu despre lumea satului tradițional a lui Ion Creangă, unde „cuvântul este bătrân și echivoc și unde experiența s-a condensat în formule nemișcătoare”. Un tur de forță portretistic, în stil cronicăresc, are în vedere capacitatea neobișnuită a pârcălabului – un înțelept „popular” – de a descifra oameni și fapte, dar și memorabilitatea acestor „descifrări”, intrate spontan, prin folclorizare, în conștiința publică: „Ștefan Soroceanu pârcălabul era un bărbat cunoscut de mult în toate ținuturile Moldovei. Și unele din vorbele lui le purtau

oamenii din gură în gură. Umblau pe sama lui și cuvinte pe care nu le spusese niciodată. Privirea lui răutăcioasă și zâmbetul lui într-o parte nu prea plăceau multora dintre boieri. De unele vorbe ale lui făcea haz prostimea; de altele se veseleau curtenii. Cum s-a zvonit de ridicarea lui Gheorghe Ștefan cu oști, pârcălabul ar fi spus cum că începe de acumă hăituiala lupilor. Când s-a așezat doamna Teodosia în cetate la Suceavă, tot el a zis că a intrat lupoaiă cu puii la ghizunie. Pe boieri îi tălmăcea pârcălabul cum că petrec pe măriă sa cu cînste la hotar și pe urmă se ploconesc cu smerenie, se încălărează și grăbesc să se întoarne cătră domn tânăr. Cu ochiul de cătră Nistru plâng și cu cel de cătră Iași rîd. [...] Numai prostimea e cu credință. Se duce la Vasilie-Vodă ca să primească lefe. Îndată ce vistierul le-a lepădat o simbrie, țărani încep a se scărpină după ureche și se duc peste noapte la domn nou, ca să găsească acolo parale mai bune. La asemenea iepuri, bun domn a fost un asemenea lup. Unii râdeau și spuneau o ghicitoare, la locuri de popas: – Dă doamne, două domnii, să mîncăm două simbrii. Spuneau și alte prostii și zicale, care stătuseră în vremea stăpînirii lui Vasilie-Vodă la clocit, iar acumă ieșiseră din găoci și fugeau prin lume”. Intertexte antice sunt „picurate”, subtil, în diferite puncte ale narațiunii: surprinsă de tatăl ei într-un moment intim „periculos” cu Bogdănuț, Ruxanda rostește, diversionist, câteva „stihuri saphice” („Poate într-un alt veac, un suflet/ Își va aduce aminte de noi”), spre mirarea voievodului („Cunoaște asemenea lucruri nepotul Soroceanului?”). O asemenea „filosofie” poate fi regăsită în numeroase alte scrieri sadoveniene din epocă.

Prima călătorie „de inițiere” a lui Bogdănuț în prezența uncheșului pârcălab are loc la seraiul vizirului Sefer-Gazi de la Crâm (Crimeea), împreună cu slujitorul de încredere al bătrânului,

Filip (acesta va fi lăsat mai târziu stareț la schitul pe care, prevăzător, pârcălabul îl va ridica pentru refugiu, reculegere și îngropăciune). „Universalismul” masonic al uncheșului se vedește, *ad usum delfini*, într-o companie convivială de greci și turci, „negustori și prieteni” (aflați, dincolo de credințele lor religioase, sub patronajul simbolic al aceluiași Hermes, zeu al negoșului). El are o triplă dimensiune: socială („în tinereță, pe când eram în vârsta lui, am început a umbla prin lume la toate neamurile”), lingvistică (pârcălabul vorbește în turcește, grecește, rusește, leșește, tătarăște, italienește, chiar în malteză) și spirituală, cea din urmă implicând ea însăși un „hagealâc” ecumenic, având ca ultimă destinație tradiția hermetică a

Egiptului „alexandrin”: „Cum stăm noi acum, în această poiană și lângă acest izvor, ospătând și grăind, așa am stat de multe ori și în țara talienilor, și într-a leșilor, și la muscali, și la turci, și m-am împrietenit cu oamenii. Iar la vârsta de treizeci de ani am trecut de la Țarigrad la Anatolia și cu o caravană de dreptcredincioși creștini și musulmani, am ajuns la locurile sfinte. Foarte bine am petrecut, umplându-mi-se sufletul de dulceață, și am statut acolo un an. Iar de acolo am călătorit la Egipt și m-am oprit în cetatea Alexandriei patru ani. Fiind eu cu multă dorință de învățătură, acolo mi-am găsit dascălii. Erau acolo greci și jidovi care cunoșteau toată știința lumii și aveau taine ale învățăturii lor pe care oamenii de rând nici nu le bănuiesc. Am fost învățacel la ei și m-am supus lor cu credință. De la ei am cunoscut mult adevăr. Iar mai ales două lucruri le-am cunoscut eu bine. Întâi că oamenii sunt frați, însă au în ei domnul prostiei și al neînțelegerii. Și al doilea că este un singur Dumnezeu deasupra tuturor. Fiecare neam se închină altfel și-i dă alt nume în altă limbă, dar Dumnezeu este același. Nu limbile pe care le-am deprins mi-au folosit, ci mai cu samă aceste adevăruri. De aceea mă găsesc prieten și frate cu domniile voastre”.

Itinerariul răsăritean al celor doi e descris din mers, cu voluptăți peisagistice (grădinile de smochini ale seraiului coborând în terase spre mare, frumusețea tătarilor ș.c.) și culinare (ispita irezistibilă a kebabului, care va face deliciul vânătorilor din *Ostrovul lupilor* și îl „smintește” pe Ionuț Jder în drumul spre Athos prin Bulgaria otomană). E *registru*l *oriental* al maturității scripturale sadoveniene, irigat de simpatie pentru firea turco-tătarilor. Spațiul romanului îl constituie Moldova în integralitatea ei: de la „sacralitatea” mănăstirilor montane la zonele de graniță ale Basarabiei (punct de observație: Cetatea Sorocei, pe malul râpos al Nistrului) și Bugeacului, cu ieșiri înspre Bug și Crâm, cu sate, hanuri și dumbrăvi însorite, dar și cu cetățile „puterii” domnești – Iașiul și Suceava, primul, mai ales, reconstituit cu minuție (rețin atenția pavarea străzilor și regularizarea

Bahluiului din timpul lui Vasile Vodă Lupu). Miza inițierii lui Bogdănuț are, înainte de orice, un caracter politic și diplomatic; tulburat de dragostea pentru domniță, tânărul boiernaș va fi condus – printr-o pedagogie ironică – să asiste, din culisele palatului domnesc din Iași, alături de femei și de Ruxanda, la citirea mesajului trimis din Ucraina de „hatmanul cel nou al căzăcimii”. E vorba, desigur, despre Bogdan Hmelnițki, care, în 1648, ridicase la luptă împotriva nobilimii estice țărâimea iobagă zaporojeană (aflată sub jurisdicție poloneză), revolta luând aspectul unui „război de independență” și care, în alianță cu tătarii împotriva nobilimii polone, o cerea ca soție pentru fiul său, Timuș, pe fica lui Vasile Lupu. Evenimentul, cunoscut în istoriografia (și în proza istorică) poloneză sub numele de „potop”, marchează declinul uniunii polono-lituaniene și constituirea primului stat al cazacilor, predecesor al Ucrainei actuale; măcinat de războaiele cu polonezii, acesta va încerca, ulterior, să-și asigure autonomia punându-se sub protecția Rusiei, prin Tratatul de la Pereiaslav (1654). Inițial indignat de „nerușinarea” răzvrătitului Hmelnițki, voievodul moldovean va fi, în cele din urmă, silit de evenimente să accepte înscrisura cu „necioplitul” brutal, de nici 15 ani. Deocamdată, pentru a-și calma dușmanii externi, Ștefan Soroceanu îl sfătuiește, în cadrul unui divan de taină, să compună strategic o scrisoare de pace nu doar către Matei Basarab, ci și către hanul tătar din Crimeea (Islam Ghiarai), provocat de „pământeni” care atacaseră fără motiv luptători ai săi aflați în trecere prin Moldova; cititor atent al subtextelor, pârcălabul are ocazia să verifice „pe teren” jocul dublu al hanului, absent la întâlnirea pârcălabului cu vizirul, dar aliat în secret cu Hmelnițki în vederea ocupării Poloniei și neutralizării Moldovei. Și de data asta, mesajele sale au țință multiplă, *oblică*: spre Sefer-gazi, căruia îi trimite subtextele necesare, recepționând, la rândul-i, alte subtexte, și pentru Bogdănuț, supus unei pedagogii subliminale, care va „rodi” în viitor (anticipația „esopică” e un cuvânt-cheie în roman). Această inițiere, menită să-l facă pe nepot să depășească

„năcazurile dragostei” (i.e. pasiunea irațională, imatură), către o înțelegere matură a oamenilor, a politicii și a istoriei, va fi expusă, dinspre viitor, de un Bogdănuș care, între timp, a *înțeles*: „Cât a stat pârcălabul la scaunul țării și în preajma luminăției sale Vasile-Vodă cu acel prilej al pregătirilor de nuntă [...] n-a lipsit o zi ca să nu stea lângă mine ca un bun dascăl, iar mai ales ca un părinte, priveghindu-mi inima. Mi s-a părut în același timp că pentru mine își prelungește diata, vorbind și de treburile țării și de oameni. Toate au fost ca semințe din care a înflorit mai târziu și în mine o parte din înțelepciunea lui. Au fost un fel de împărtășanii blânde în care mă simțeam din ce în ce mai bine și din ce în ce mai apropiat de el. Multe nu le desfăceam de împrejurări; înțelesul altora mi-a apărut mai târziu, ca acele izvoare care intră în pământ și ies undeva, departe, iarăși la lumină”. Cu același simț al anticipației (în ideea că viitorul își are originea în experiența trecutului, care se cere descifrată), pedagogia bătrânului însoțește discret, din umbră, experiențele vieții de care Bogdănuș se ciocnește, comentându-i lucid-terapeutic eșecurile și amortizându-i suferințele. Uneori, învățătura „picurată” de pârcălab e „amară” („Totuși acel afion care-mi ostenise trupul părea că mi-a deschis înțelegerea.”). Una dintre „lecții” ar fi aceea că lucrurile nu sunt ceea ce par, iar vorbele sunt adeseori menite să ascundă faptele din rațiuni care nu se spun, dar se știu.

Despre tratativele matrimoniale ratate ale lui Lupu cu fiul lui Gheorghe Rakoczi, principele Transilvaniei, ca și despre numeroasele pețiri eșuate din partea unor nobili venețieni și polonezi (istoricește, reale), aflăm „din mers” pe parcursul cărții; la fel, despre căsătoria Mariei (sora mai mare a Ruxandei din aceeași primă

căsătorie a tatălui) cu Ianuș (Janusz) Radziwill; acestea sunt date istorice cunoscute. Un element pur fictiv al intrigii erotice e, în schimb, faptul că Ruxanda fusese păzită de Bogdănuș la întoarcerea de la Istanbul, unde fusese luată ca ostatecă la Poartă în locul fratelui ei, Ștefăniță⁹ (pentru a aplană suspiciunile turcilor la nunta Mariei cu Radziwill), și unde fusese dată în grijă, spre învățătură, cultivatei sultane Kiosem, învățând mai multe limbi, poezie și retorică. Venirea în țară a fetei a avut loc pe 20 august 1649, în vederea reluării tratativelor de căsătorie cu Jicmont (Sigismund), fiul mai mic al lui Rakoczi (mort între timp, dar urmat la tron de un alt fiu al lui, George). Voievodul moldovean, care oferise deja garanții de fidelitate Înaltei Porți, tatonase această alianță matrimonială prin intermediul solului său, Gheorghe Ștefan, pentru a câștiga sprijinul lui Rakoczi și pentru a-l sprijini în obținerea tronului Poloniei, după moartea voievodului acesteia. Victimă a propriilor combinații, Lupu sfârșește prin a fi perceput, însă, și de polonezi, și de adversarii lor tătari, ca un conducător „viclean și hoț”, pe care nu te poți baza. Prin intermediul unuia dintre soli (Boroș), Sigismund primise drept gaj și un portret al frumoasei Ruxanda, care îi pare, însă, o „păpușă de harem”¹⁰. La rândul ei, Ruxanda se arată scârbită să afle că „Jicmont” este la fel de bețiv și brutal ca peșitorii săi transilvăneni (în frunte cu Ioan Boroș); tratativele maritale se rup definitiv, iar Lupu va invoca motive de ordin religios. Pentru a salva securitatea țării, amenințată de incendii și masacre, nu va putea refuza, însă, șantajul lui Hmelnițki, după victoria acestuia, alături de tătari, asupra polonilor; viitorul soț al Ruxandei se va dovedi, oricum, mai bețiv și brutal decât Jicmont. Toate aceste date, și altele încă, răzbat și

⁹ Din a doua căsătorie, cu cerkeza Caterina (fica unui fost demnitar otoman), împreună cu care Lupu a avut și alți doi fii, Ioan și Alexandru. Peste ani, după surghiunul lui Lupu în Crimeea și la Istanbul, Ștefăniță va fi desemnat domn de Înalta Poartă. După uciderea soțului ei, Ruxanda se va refugia o vreme în Ucraina, apoi, abandonându-și gemenii, se întoarce în Moldova și își sfârșește zilele în 1887, la Cetatea Neamțului, decapitată cu toporul de un grup de cazaci zaporojeni atacați de armatele poloneze ale lui Jan Sobieski.

¹⁰ Despre o parte a referințelor istoriografice și „jurnalul de atelier” al romanului, a se vedea Mihail Sadoveanu, *Pagini de jurnal și documente inedite*, transpunere dactilografică a manuscriselor, ordonare cronologică: Constantin Mitru, Maia Mitru, Olga Rusu, introducere și note: Constantin Ciopraga, Iași, Editura Junimea, Colecția „Mousaion”, 2005, p. 165-170.

în ficțiunea sadoveniană; nu apare, însă, în ea cel mai important peșitor al domniței, polonezul Dimitrie Wisznowiecki, eliminat în favoarea tânărului Soroceanu (dacă, în realitatea istorică, polonezul este cel care îl va ucide pe Timuș, în roman o face nepotul pârcălabului). Dragostea lui Bogdănuș – fără orizont, ca a lui Alecu Ruset din *Zodia cancerului...* – se înfiripă cu prilejul însoțirii Ruxandei la întoarcerea de la Țarigrad. Ea dublează, în contrapunct, „inițierile” sale în arcele politicii externe, unde tânărul îl are drept ghid pe uncheșul Ștefan. Ritmul narativ e trepidant; mari tulburări sociale, invazii pustiitoare și cruzimi sălbatice alternează cu intrigi politice înșelătoare, ceremonii domnești fastuoase și petreceri plebeie; pe fundalul instabilității extreme ale unei istorii ieșite din țătâni au loc refugiile tactice ale celor doi protagoniști la Soroca (sediul pârcălabiei lui Ștefan) și la nou ridicatul Schit din munte al pârcălabului Ștefan. De la curtea hanului tătar din Crimeea se trece rapid la curtea domnească a lui Vasilie Vodă din Iași, din Polonia și în stepele căzăcești, cu trimiteri în timp și spațiu spre Stambul, Italia, Țara Românească, Transilvania, dar și către istoria Imperiului Mongol („cuibul invaziilor” răsăritene). Medii sociale și etnii dintre cele mai diferite se perindă în acest carusel epic – țărani și curteni, conducători și oșteni, spioni și mercenari, clerici și cerșetori, femei de toate categoriile. Perspectiva este, însă, fundamental alta decât cea a „romantismului eroic”, sienkiewiczian, din juvenilele *Șoimii*, *Vremuri de bejenie* sau mai elaboratul *Neamul Șoimăreștilor*. Un aer de neliniște melancolic-reflexivă domină tumultul faptelor; și o ironie amară (nu doar la adresa naivității aprinse a lui Bogdănuș) amintește mereu „zâmbetul strâmb” al incomodului pârcălab; se adaugă farmecul frazării nervoase și fastul flamand al tablourilor de epocă; toate fac din roman o piesă de excelență a prozei istorice sadoveniene, cu nimic mai prejos decât mai tacticoasele *Zodia cancerului*, *Creanga de aur* sau *Frații Jderi*.

Nunta nefericitei domnițe este, însă, doar epitomul unui fenomen istoric mult mai vast: intrăm în era răzvrătirii „plebei” umilite

de la Răsărit (cu totul altceva decât valurile succesive de invazii migratoare); chiar într-una dintre primele intervenții ale pârcașului, muștrându-l (riscant) pe voievod pentru lipsa de cuget a moldovenilor care i-au atacat fără motiv pe tătari, acesta îl avertizează pe sfetnicul domnesc și nobilul învățat polonez Iosif Kotnarski (îndrăgostit în secret de domniță, asemeni lui Bogdănuș) că răzvrătirea țăranilor ucrainieni conduși de Hmelnițki e un fenomen cu resorturi mai profunde, care trebuie „citite” și descifrate: „prostirii nu-i putem cere înțelepciune chiar când e în toată firea; iar când nebunește nici atât. Pentru câte au săvârșit țăranii ucrainiți, vor primi pedeapsă ori de la stăpânii lor, ori de la Dumnezeu [...] mâna lor poate a împlini o pedeapsă a înțelepciunii mai presus de toate. Când Dumnezeu dă o biruință unui nemernic, e un semn pe care trebuie să știm a-l ceti. Să ne ferească Domnul Dumnezeu de cugetul unei asemenea împărecheri”. Răzvrătirii colective a țăranilor zaporojeni îi corespunde, într-un plan individual, răzvrătirea lui Bogdănuș (el însuși plebeu – fiu al „serdăresei de la Băra”) față de normele care-i interzic accesul la mâna mult-curtatei, rafinatei fice de domn (care a inspirat, se știe, nu puțini scriitori moderni autohtoni: de la nuvelele lui Gheorghe Asachi și Nicolae Gane la dramele unor B.P. Hasdeu și A. de Herz sau romanul din anii '70 al Elvirei Bogdan, cunoscută în interbelic sub pseudonimul Alice Basarab). Nu cu mult înainte de a fi lichidat de trimișii lui Timuș, fără ca oamenii lui Vasile Lupu să poată interveni, pârcașul Ștefan îi lasă nepotului câteva învățături despre semnificația „stihilor” – o filosofie sceptică a Istoriei, pe care cei înțelepți o pot doar înțelege, fără a i se putea opune: „Deci, mă învăța uncheșul, ai putut să vezi cum Dumnezeu împărățiile ca pleava le vântură. Pune putere în cel slab și ingenunchează pe cel semeț. Asemenea s-a întâmplat și cu Hmil hatman, asupra căruia striga cândva mărița sa Vasilie-Vodă că are palmele bătătorite de sapă și țărănie. [...] Aceste pilde ți le-am dat, zâmbea cătră mine pârcașul, întâi ca să înțelegi de

ce a trebuit să treacă Nistrul o domniță așa de vestită ca Ruxanda. Al doilea, ca să vezi că, de la nimic, stăpânii din Lehia au scornit ei singuri o silă așa de cumplită. Au spart un ou și din el a ieșit un balaur care crește zi cu zi și-și înmulțește limbile. Al treilea, ca să pricepi că însuși Vasilie-Vodă n-a avut altfel de minte decât leșii, stârnind acele seminții care stau din veci pe cal, cu sulita și juvășul. Găsind astfel de meșteșug ca să pornească furtuna, acuma stă cu mirare și nu știe cum va opri-o. Se înșală dacă se gândește că prețul pe care l-a plătit cu domnița e îndestulător. Nu-i decât o arvună. Va trebui să plătească până la sfârșitul sfârșiturilor, căci împrejurările cele tainic alcătuite de Dumnezeu s-au mișcat”. Aceeași morală istorică a *fortuna labilis* (ne aflăm în plină epocă a Barocului, sub semnul strălucirii și distrugerii, al instabilității și morții...) o vom regăsi și în *Aventurile șahului...*, și în *Creanga de aur* (unde un capitol se intitulează „Soarta celor tari ai lumii e una cu soarta mișeiilor”), și în *Ostrovul lupilor* sau în *Poveștile de la Bradu Strâmb*. Ștefan Sorocanu o exprimă splendid, cu o plasticitate ea însăși barocă: „Tu ești ca via, care-și întinde lăstarii pretutindeni, acoperind și biruind totul. Abia la urmă, când toată această putere a căzut veștejită, din lamura soarelui se alege și pușintel vin. Acuma tu ai în tine acea tinereță fără de moarte pe care am avut-o și eu. Din năcazurile dragostei ai ieșit tot tare. Tu nu poți înțelege nici lucrurile în sine, nici sfârșitul lor. Află că ceea ce va fi cu mine nu e o întâmplare singuratică; și de ea nu ești legat numai tu. Noi toți – și mărița sa Vodă Vasilie, și vel logofăt Gheorghică cu tot neamul, și cazacii din Ucraină, și toți cei care au fost dintru început – suntem amestecați într-o nuntă care va mai dura. Au dănuțit la dânsa de două ori tătarii lui Kalga; vor mai dănuți zaporojenii lui Hmil hatman. S-amestecă Țara Muntenescă și Țara Ardealului. Vin în petrecere și leșii. Asta, Bogdănuș, e nuntă domnească și ține lung. Bătrânii rămân în urmă și cei tineri se duc cu dânsa înainte”. După moartea violentă a pârcașului, hatmanul polonez Kondrațki, aliat prudent al noului domnitor, Gheorghe

Ștefan, și vechi prieten al lui Ștefan Soroceanu („Am învățat amândoi la Bar, în tinerețe”), îi va destăinui lui Bogdănuț, în pregătirea răzbunării acestuia, o „vorbă dreaptă” a bătrânului, „pe care ar trebui să o afle și alții”: „Acest fecior al țăranilor Ucrainei, zicea el, are într-însul toată drojdia muncilor, prigonirilor și asupririlor. Acel Timuș, zicea el, a ieșit din plămada urii. Când noroadele rup legea și rânduiala, – leapădă lumii asemenea balaur al răzvrătirii. Eu îți doresc, tinere prietene, să fii norocos ca sfântul Gheorghe. Măria sa binevoiește a încuviința să-ți plinești jurământul”.

„Învățătura” pârălabului are ca supremă finalitate dragostea ca ipostază a supraviețuirii dincolo de timp și dincolo de moarte; nu dragostea sublimată sacrificial a lui Kesarion pentru împărătița Maria din *Creanga de aur*, ci o legătură genealogică profundă, o rezonanță familială intimă, un glas al sângelui. Trimiterile la inițierea egipteană a pârălabului nu pot să înșele: „Ascultă, Bogdănuț, a zis el încet; amărăciunea ta mă înveninează mai mult pe mine. Căci dacă tu te prăpădești, nu pier numai eu. Pieri tot neamul nostru cel viitor. Știu eu că tinereța ta nu poate pătrunde asemenea adevăr. Cearcă însă și-l înțelege. Fă orișice. Suie-te în lună; cufundă-te în pământ; însă păstrează-ți ființa. Ai să vezi cât de înșelătoare sunt toate ale tinereții și ale iubirii. Statornică e numai acea simțire care mă leagă pe mine de tine și care, la vreme, are să te lege și pe tine de altul ieșit din sângele tău. Mi-a spus odată un învățat de la Eghiptet că omul, în acest chip, se poate socoti fără moarte și numai aceasta e dragostea cea adevărată, cu prelungiri în viitorul necunoscut și-n fundul mormintelor”. Nu s-a prea observat că inteligența tăioasă și acuitatea „bizantinei” Ruxanda, fică de grec și de circaziană, e comparabilă cu a experimentatului pârălab (care-i cunoaște psihologia erotică și o asistă complice), iar „ucenicia” nepotului său în „încercările dragostei” și în cele ale politicii (și morții) se suprapun. Deși temperamental și pripit, uneori necugetat, Bogdănuț nu e lipsit de puterea de a învăța din greșeli. Ceea ce leagă

dragostea sa nerealizabilă pentru Ruxanda de răzcoala zaporojenilor lui Hmil și Timuș este răzvrătirea împotriva „rânduielilor înalte”: o vină tragică, desigur, în raport cu „ordinea” armonică a firii (esențială în viziunea magică a lui Sadoveanu). Bogdănuț se răzvrătește, întâi, împotriva intereselor „strategice” ale domniei, care-o obligă pe domniță la o alianță matrimonială nedorită, cu un soț nevârstnic, rudimentar și crud; iar zaporojenii lui „Hmil hatman” – împotriva unei nobilimi care-i umilise și împilase de secole. Situația politică și militară este de o fluiditate extremă: învinși, într-o primă fază, de armatele polone (Hmelnițki fiind și întemnițat), cazacii se întorc, împreună cu trupele hanului tătar, și îi spulberă, forțând, astfel, mâna voievodului Lupu și făcând căsătoria ficei sale cu Timuș inevitabilă. Nunta, desfășurată într-o regie de un fast cinic, e un simulacru umilitor; druștele ucrainiene care însoțesc mireasa le batjocoresc pe moldovence („Ați avut și voi o floare și v-am răpit-o”), iar Ruxanda suferă neputincioasă, în timp ce mirele „necioplit” și crud sfidează toate regulile. Având parte, cu puțin înaintea nunții, de o sărutare ilicită, „de ibovnică”, a Ruxandei, vegheată din umbră de uncheș (ca o consolare de rămas-bun acordată tânărului), Bogdănuț depășește greu „șocul”; retras la schitul proaspăt clădit în munte de pârălab, are un acces de furie necugetată (vrea să plece la Iași ca să-l ucidă pe Timuș), iar călugării îl potolesc ținându-l sub patrafir. Nu peste multă vreme, din ordinul aceluiași Timuș, are loc cea de-a doua mare pierdere, decisivă: uciderea și prădarea, la drum deschis, a pârălabului. Acesta e momentul în care, dintr-o „zodie a răzvrătirii” și dezechilibrului, eroul intră într-o zodie a răzbunării – adică a împlinirii rânduiei. O mare parte a prozei sadoveniene stă sub acest semn al dreptății ancestrale – al dreptului natural, tradițional, nu al justiției procedurale; aici, însă, „răzbunarea” va avea loc sub acoperirea războiului, cu binecuvântarea și sfaturile noii domnii, a lui Gheorghică Ștefan Voievod; tot astfel, în *Baltagul*, răzbunarea

Vitoriei Lipan, finalizată prin intermediul câinelui Lupu, nu depășește cadrele justiției moderne. A doua refugiere a lui Bogdănuț, la Schit, împreună cu Filip și Mitriță, are loc sub semnul mortificării; abia după ceremonia înmormântării bătrânului, tânărul realizează pierderea, răbufnind veterotestamentar („Să n-am somn, să n-am odihnă, până când nu voi plăti moarte pentru moarte!”); zilele de rătăcire și săptămânile de convalescență la munte, „în plai”, printre ciobani, unde se antrenează – alături de Mitriță – aruncând sulița la țintă pentru „momentul potrivit”, intră acum într-o ordine simbolică a confirmării învățăturilor. Răzbunarea (o *vendetta*, cf. Monica Spiridon) este ultima lecție, postumă, a părcălabului, pe linia acelei *didactica magna* care asigură intriga pedagogico-inițiativă a cărții. Semnalul divin al „tregerii” în altă ordine a lucrurilor îl constituie formidabila secvență a ploii și furtunii de la Schit (foarte numeroase sunt prozele lui Sadoveanu în care ploaia – „potopul” – marchează o „schimbare a vremurilor”, silindu-i pe protagoniști să se reculegă în adăposturi pentru a porni pe calea „răscumpărării”). Judecata lui Timuș este anunțată și confirmată de semne cerești, într-o scenă aproape simfonică: „Am ieșit în cerdac înfiorat de neliniște. Vântul sporise și acuma suna ca valuri de ape. [...] Tunete și trăznete s-au amestecat în căldarea văii. Apoi deodată vântul s-a alinat și nouri s-au rupt în potop. Stam privind cu uimire în întuneric, așteptând să vad, în cunună de flăcări, pe judecătorul cel din veci al oamenilor. Mă umileam în sine-mi, întrebându-l cu toată inima. A trecut cu mărire, în nouri și fulgere. A rămas ploaia, curgând din zăgazuri rupte. În bisericuță se aprinseseră lumini și zăream prin ușa deschisă umbra monahului purtându-se în preajma altarului. Pe urmă a rămas nemișcată, în rugăciune; am văzut-o pe un colț de zid, îngenușată. Când s-a alinat ploaia și s-a dus puterea dumnezeiască acolo unde mai făceau semne ochi de foc, părintele Agapie a ieșit în pridvor, aplecându-se pe parmalăcul unei firide și privind în răsărit

cerul spălat, îmbujorat de lucirile zorilor. În aerul curat și liniștit, se auzeau pâraiele ploilor zgomotând pe trepte de râpi. Monahul și-a întors făptura înaltă și uscată către mine. Întâi s-a ploconit, apoi și-a ridicat din umbră barba argintie și obrazul pălit. Mi-a spus cu glas stâns, care a ajuns în cele din urmă la urechea mea: – Domnul Dumnezeu poruncește puhoaielor din munte să iasă la câmpie. Astfel, la răsăritul soarelui, am ieșit cu Filip, cu Mitriță și cu pădurarii mei”.

În acest răstimp, alianța cazacilor cu armatele lui Lupu se dovedește iluzorie; în luptele cu Matei Basarab de lângă Târgoviște, zaporojenii par a face *non combat*, lăsând ca moldovenii să fie zdrobiți și goniți; iar degingolada lui Lupu lasă cale liberă ascensiunii logofătului Gheorghe Ștefan, apropiat părcălabului ucis; acesta se înscăunează rapid la Suceava, cu sprijinul Țării Ardealului, al Poloniei și Germaniei, așteptând contraofensiva ucrainenilor. Coborâți de la Schit „în lume”, în drum spre cetate, Bogdănuț și tovarășii săi au, mai întâi, parte de câteva incidente cvasi-comice cu mercenari unguri și români din Transilvania; află, apoi, cu uluire și dezgust, ororile comise de Timuș la sfintele mănăstiri, unde zaporojenii batjocoresc călugărițele, fură odoarele și ard totul în cale; chiar fidelul hatman Kondrațki sfârșește ucis de tânărul său stăpân, după ce îndrăznise să-i trimită veste că Ruxanda abia așteaptă să se termine războaiele. De o expresivitate memorabilă e, cu deosebire, episodul în care un cerșetor „malorus”, lacom și trăitor din pomeni de la Mănăstirea Sucevița, asistă la uciderea lui Kondrațki de către Timuș și, drept pedeapsă, va fi supus torturii prin supraalimentare și sete: „El ne-a privit cu ochi albi și a strigat cu glas mănios să vie călugării să slujească la masă. Văzându-mă și pe mine iar, cum stam umilit și ticălos, mi-a hotărât să mă pun jos, în preajma lui, și mi-a zvârlit în brațe un talger de cositor de pe masă. M-am bucurat pentru pântecele meu. A rânduit stolnicului de lângă el să-mi umple talgerul cu bucate. Bune bucate, asupra cărora am holbat ochii

ca un lacom ce sunt. Pană de somn cu usturoi și mămăligă cu hrișcă îngrășată cu unt. Am înfulicat repede, ca să nu se răzgândească și să-mi răpească ce-mi dăruise. Când am isprăvit, am oftat, închinându-mă. Îndată stolnicul, după poruncă, mi-a umplut iar talgerul cu o bucată de căprioară friptă și deasupra a turnat un linguroi din zama fripturii, îmbunătățită cu piper. Am mâncat repede și asta, ajutându-mă cu pită proaspătă de grâu. Când am gătit, îmi simțeam limba între ace de foc [...]. N-am avut când spune o vorbă; stolnicul mi-a lepădat altă bucată de friptură, care s-a aflat mai grasă. M-am silit s-o mânânc și pe asta. Pe urmă, am scâncit cătră el, cerând un pahar de băutură. Cum am cerut băutură, mi-a umplut iar talgerul cu de clătite cu smântână îndulcită. – Măria sa te roagă să mânânci fără întârziere, mi-a întors stolnicul poruncă. Am mâncat și am dorit iar vin. Îmi ieșea foc din fălci; dădusem chimirului largime, slobozându-l din toate cătărămile. Așa de tare mă umflasem, încât abia puteam pufni. Îndată stolnicul a venit cu altă mâncare dulce. Am început să mă rog, să-mi deie un ulcior de vin, ori măcar un cofăiel de apă, ori să mă lese să mă dau de-a dura până la pârâu. – Of! iubiților frați! Nu mă pedepsiți astfel! Timuș s-a uitat într-o parte la mine, și-a arătat un dinte și a poruncit să-mi umple iar talgerul. Până ce n-am început a bolborosi, a gâfâi și a mă preface mort, nu m-a lăsat. Atunci m-au împins oșteni la o parte cu picioarele, dându-mă de-a rostogolul ca pe o bute. După ce a rămas mănăstirea singură, am intrat în biserică și m-am tânguit sfinților și am stat trei zile în post și în rugăciune. Numai la apă mă duceam, bând înfricoșat, cu capul cufundat în izvor. Iar mă înturnam la biserică și-l blăstămam pe feciorul lui Hmil, să-l ardă și pe el setea și să-i calce trupul oșteni străini”.

Asociindu-se noii domnii și aliaților săi germani și poloni, micul grup de la Schit are drept țintă „plinirea” răzbunării lui Bogdănuț; profitând de un moment în care zaporojenii, veniți să atace zidurile Sucevei, trebuie să facă față, în tranșee, contraatacului „nemților lui

Dinof”, tânărul Sorocean, protejat de ai săi, îl țintește pe Timuș; acesta cade „răpus în stînghie”, murind „înveninat” în „viziuna lui”. Armatele căzăcești se retrag, „deoarece au rămas fără stăpân”, iar Bogdănuț se întoarce la schit punând pe mormântul părcălabului „vestea izbăvirii” sale; este scena ultimă a romanului. O inovație narativă suplimentară oferă titlul ultimului său capitol, unde autorul continuă relatarea lui Bogdănuț dincolo de sfârșitul textului acestuia: „*Bogdănuț Soroceanu mărturisește cum și-a împlinit jurământul vieții lui. După aceea, ieșind din peșteră, a regăsit pe uncheșul său cel de odinioară*”. „Uncheșul de odinioară” ar fi, prin urmare, cel muribund din incipit, iar la ieșirea din peștera timpului, Bogdănuț din vremea lui Vasile Lupu redevine Bogdănuț din anii '20, cel care îi trimite „povestea”, sub formă de scrisoare, autorului de pe copertă...

Creanga de aur apare la un an după *Nunta domniței Ruxanda*; ambele stau sub semnul unei „întoarceri în timp”, dar în epoci istorice diferite. Corespondențele dintre ele sunt atât de numeroase, încât ne îndreptățesc să le includem într-o categorie distinctă față de celelalte ficțiuni istorice sadoveniene. Ideea unei recuperări a memoriei strămoșilor „pe calea științei experimentale”, enunțată de Stamatin, se regăsește integral în mica teorie „cuantică” expusă de Ștefan Soroceanu nepotului său. În *Creanga de aur*, slujitorul dac al lui Breb se numește Constantin, ca și tânărul și desfrânatul împărat al Bizanțului; în *Nunta...*, slujitorul lui Bogdănuț Soroceanu, Mitriță, are o iubită din popor pe care-o cheamă Ruxanda, „ca pe fata lui Vodă”: cea, adică, de care tânărul său stăpân este îndrăgostit fără speranță; Kesarion, aflăm, nu a fost decât „solul care a adus o floare curată și a aruncat-o într-o volbură prihănită”; la rândul său, Bogdănuț „a zvărlit în tină floarea de rujă, însă a dobândit alta, vie, care să aducă tinereții sale mai ușoară tămăduire”; spre deosebire, însă, de Breb, a cărui dragoste purificată „va luci în afară de timp”, ca o „creangă de aur”, fiind

regăsită în conștiința profesorului Stamatin, dragostea neîmplinită, dar „nebunească” a lui Bogdănuș se suie, ca un blestem, „în stele”, urmând ca, în viitor, să fie regăsită „cu lacrimi” de cineva din sângele său; diagnosticul în speță îi aparține uncheșului Ștefan Soroceanu, pârcălabul inițiat „la Egipt” în tinerețe (asemeni lui Breb și celorlalți 32 de mari Dechenei de dinaintea sa; dar nu la Memphis, ci la Alexandria, la niște „dascăli greci și jidovi” – *i.e.* la școala hermetismului și kabbalei neoplatonice); mult-disputata Ruxanda a învățat la Bizanț „toată înțelepciunea mincinoasă a retorilor” – ceea ce n-o va împiedica să devină captivă marital unui adolescent sanguinar și grobian (ca altădată mai inocenta Maria din Amnia – adolescentului Constantin al VI-lea Isaurianul). Uciderea episcopului Platon de către oamenii lui Constantin are un echivalent în uciderea uncheșului Ștefan (alt bătrân „drept”, clarvăzător și cu limba ascuțită, fără teamă de a spune adevăruri neplăcute conducătorilor) de către oamenii sadicului mire. „Duhul de desfrânare și spaimă” de la Răsărit, pe care-l profețește, la final, supușilor ultimul Decheneu are un avatar în alianța dintre tătari și răsculații zaporojeni. În *Nunta...*, pădurarii izolați și arhaici din munte, cu hotar în preajma Schitului pârcălabului, seamănă cu frații lui Breb de sub Muntele Om, tocmiți ca argați sau ciobani. În fine, dar nu în ultimul rând, peștera din apropierea Schitului, prin a cărei cascadă se trece pe „celălalt tărâm”, amintește peștera „bătrânului mag” zalmoxian din *Creanga...* Mircea Muthu semnala, întemeiat, o „obsesie a grotei” la Sadoveanu (peștera schivnicului centenar Ioan de la Râșca în *Vremuri de bejenie*, grota de sub cascada din pădurea Borzei, în *Noaptea de Sânziene*, peștera lui Daniil Sihastrul în *Frații Jderi* sunt doar

câteva exemple); semnificația ei nu este, însă, cum afirmă comparatistul clujean, un indicator al „recluziunii”; evident inițiatcă, ea e și una psihanalitică: o fantasmă regresivă, un *regressus ad uterum* indicând un *topos* al „ascunderii”, o fugă din timpul degradat al modernității și o cale de „întoarcere acasă” – echivalentă unei întoarceri în timp. Spre deosebire de *Creanga de aur*, carte a supunerii față de Lege, *Nunta domniței Ruxanda* este, fundamental, un roman al răzvrătirii plebee. Dacă Bizanțul iconoclast din *Creanga de aur* a putut fi identificat drept o parabolă a fascismului în ascensiune, *Nunta domniței Ruxanda* e mai curând o parabolă a ascensiunii comunismului sovietic. Un roman nu doar istoric și fantastic-ezoteric, ci, literal și în toate sensurile, „esopic”. ■

ALEX CIOROGAR

Facultatea de Litere, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

Faculty of Letters, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca

e-mail: alex.ciorogar@lett.ubbcluj.ro

Auctorialitatea: definiții conceptuale și limite teoretice (I)

Abstract

Dacă unii cercetători susțin faptul că definiția ideii de autor n-a mai evoluat absolut deloc din momentul în care Barthes îi declarase inutilitatea, alții sunt convingși că ultimul mare moment din evoluția conceptului nu e altul decât cel al întoarcerii auctoriale. Ceea ce înseamnă, în schimb, că ambele tabere ignoră, în fapt, dimensiunea actuală a noțiunii. Lucrarea de față trece în revistă accepțiunile curente ale ideii de autor, așa cum apar ele într-o serie întreagă de enciclopedii, dicționare, istorii ori monografii.

Cuvinte-cheie: moartea autorului, întoarcerea autorului, auctorialitatea controversată, concepte călătoare, concept-evantai

While some researchers argue that the concept of authorship hasn't evolved since Barthes declared its futility (in the late 60s), others seem convinced that the last great moment of authorship is represented by none other than the return of the author (in the early 90s). This indicates, instead, that both sides of the debate are, in fact, completely uninformed when it comes to contemporary theoretical advancements. This paper maps out current definitions of authoriality.

Keywords: the death of the author, the return of the author, authorship contested, travelling concepts, range-concepts

In cadrul dezbaterilor teoretice actuale privind problema auctorialității, un aspect controversat îl constituie însăși limita formulelor terminologice. Chiar dacă unii gânditori susțin¹ faptul că rolul principal al teoriei literaturii nu este acela de a oferi definiții, ci, mai curând, de a elucida logica anumitor concepte, aş spune că lucrarea de față e preocupată de ambele aspecte. O rapidă survolare a conversațiilor academice recente va demonstra

¹ În *A Defence of Common Sense* (1925), G.E. Moore făcuse diferența dintre înțelegerea și utilizarea unui concept. A se vedea G.E. Moore, *Philosophical Papers*, Routledge, 2014.

că, dincolo de nuanțe, conceptul de autor pare a fi utilizat într-una din următoarele două modalități.

Dacă unii susțin faptul că definiția acestei noțiuni n-a mai evoluat absolut deloc din momentul în care Barthes și Foucault îi declaraseră inutilitatea hermeneutică (1), alții se arată convingși de ideea conform căreia ultimul mare moment din evoluția conceptului nu e altul decât cel al întoarcerii auctoriale (2). Ceea ce înseamnă, în schimb, că ambele tabere ignoră, în fapt, dimensiunea actuală a conceptului. Sigur că noile direcții de cercetare apărute pe scena literelor internaționale (născute, în fond, ca o reacție îndreptată împotriva poststructuralismului) ocolesc aproape programatic tematica. N-aș neglija însă importanța câtorva resemantizări mai puțin vizibile, cu atât mai mult cu cât, într-o epocă post-teoretică, avem nevoie de o urgentă și sistematică re-evaluare a principalelor noțiuni ale domeniului. Ideea conform căreia am fi martorii unei reale turnuri epistemologice e întărită nu doar de apariția unor noi publicații, ci și de consolidarea unor direcții de gândire mai mult sau mai puțin revoluționare. Deși studii separate le vor fi dedicate acestora, voi trece în revistă, în continuare, accepțiunile curente ale ideii de autor, așa cum apar ele într-o serie întreagă de enciclopedii, dicționare, istorii ori monografii.

Aș începe însă prin a invoca descrierea unui Richard Shusterman privind statutul conceptelor controversate². Având un caracter complex, acestea vor fi întotdeauna legate, scrie filosoful american, de problema judecății axiologice (putem aminti, aici, interpretările axate în jurul descifrării intențiilor auctoriale). Mai mult, conceptele controversate pot fi definite în multiple feluri. Ipoteza mea e, bineînțeles, aceea că auctorialitatea este tocmai un asemenea concept controversat, fiindcă el semnifică, între multe altele, o persoană reală (1), o instanță textual-comunicativă (2), un principiu legal (3) și un soi de unitate stilistică (4). Ceea ce conduce, firește,

la concluzia că, prin însăși ambiguitatea sa constitutivă, termenul ar putea fi deschis tuturor interpretărilor.

Deși au o origine autoritară și recunoscută de către toți membrii comunității (în cazul auctorialității, vorbim despre: Homer, platonica alungare a poezilor din Cetate și metafora inspirației magnetice), conceptele contestate, continuă Shusterman, sunt utilizate în moduri și scopuri extrem de compozite. În ce privește auctorialitatea, aceasta e folosită pentru a justifica, să zicem, importanța exegezei și a interpretului, în detrimentul scriitorului sau, la capătul opus al spectrului, pentru a constitui – prin completa ignorare a contribuțiilor subiectului creator – o „adevărată” știință a textualității literare. S-ar putea compune, de altfel, o mică istorie a contestărilor auctoriale (de la Platon la eroarea intențională sau moartea autorului), după cum și elogiile ar putea fi antologate. În definitiv, încercările de calificare a auctorialității într-un fel sau altul ar putea fi percepute drept strategiile mai mult sau mai puțin persuasive ale anumitor comunități și actori de a impune un discurs în defavoarea altora.

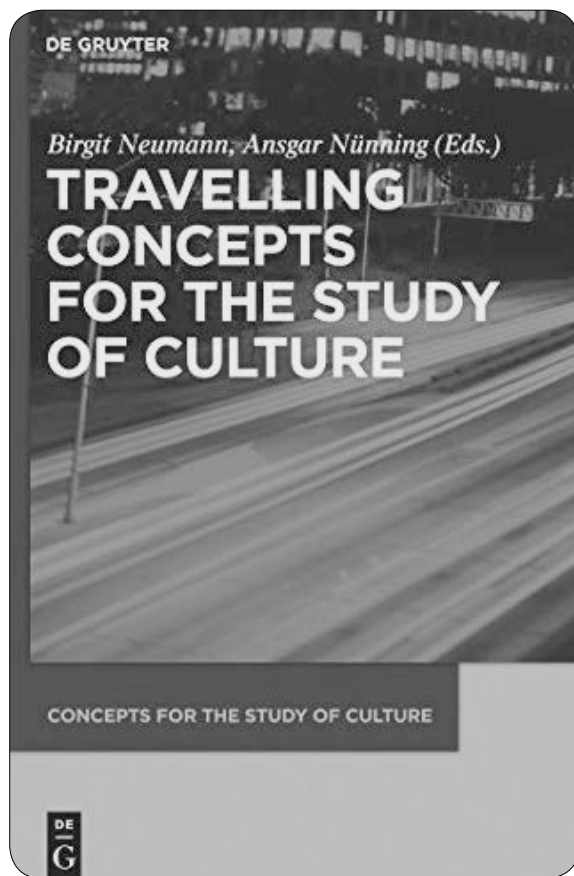
Auctorialitatea trebuie înțeleasă, deci, ca noțiune-evantai („range concept”): pe scurt, criteriile prin care definim conceptele-eventai sunt (a) complexe, (b) deschise, (c) contestabile și (d) dependente de context³. Esența unui concept precum auctorialitatea nu poate fi cuprinsă printr-o singură definiție a condițiilor necesare și suficiente, ci prin intermediul unei largi game indiciale. Nu putem vorbi despre o clasă clar demarcată de obiecte care îndeplinesc în mod uniform o serie de condiții, ci, mai curând, despre o rețea spectrală, care se extinde de la cele mai clare și paradigmatiche instanțe ale conceptului până la cele mai puțin standardizate ori marginale. Cele dintâi nu corespund într-un totol complexității și variabilității istorice reale a conceptului. În schimb, trebuie să ținem cont de rolul paradigmelor și al factorilor constitutivi care înconjoară noțiunea.

² Richard Shusterman, *The Object of Literary Criticism*, Rodopi Amsterdam, 1984, p. 41-47.

³ *Ibid.*, p. 140.

Puțin surprinzător, interdisciplinaritatea pare să reprezinte, în continuare, una dintre temele cel mai des vehiculate în interiorul studiilor cultural-literare. Cea mai însemnată publicație apare, în acest sens, în 2012, la Editura De Gruyter, unde Birgit Neumann și Ansgar Nünning editează un volum colectiv dedicat conceptelor-călătoare. Teza principală a volumului ar putea fi sintetizată în următoarea frază: „modificările pe care conceptele le suferă atunci când depășesc diferite granițe disciplinare ori culturale n-ar trebui privite drept impedimente, ci, mai degrabă, sub forma unor factori care iscă dialoguri interdisciplinare, plasând conceptele și formațiunile culturale într-o serie de contexte pertinente”⁴. Conceptele călătoare se deplasează, bineînțeles, în spațiu și timp, dar mai important e că această strămutare are efecte și la nivelul sistemelor culturale. E ușor de înțeles, în aceste condiții, de ce traducerea ar fi devenit, spun aceștia, „o precondiție a conceptelor călătoare”⁵.

În aceeași direcție de gândire, Doris Bachmann-Medick indică, suficient de clar, faptul că anumiți termeni-cheie, cum ar fi chiar cel de „autor”, sunt afectați și completați de alte categorii, precum „discontinuitatea”, „ruptura”, „diferență” sau „marginea”⁶. Plecând, așadar, de la distincția pe care Paul Ricoeur o face între cele două aspecte ale identității⁷, m-aș hazarda în a propune transferul acestora în interiorul auctorialității: auctorialitatea consecventă în timp și spațiu ar fi analoagă „identității idem”, pe când cea schimbătoare e, bineînțeles, omoloagă „ipse-identității”. Dacă prima are un caracter fizic, cea din urmă e imaterială (*i.e.* intențională). Ceea ce înseamnă, făcând o scurtă paranteză, că putem discuta, damroschian, ca să zic așa, des-

pre felul în care auctorialitatea mondială câștigă prin traducere și prin deplasarea în alte spații decât cel original.

În loc să ofere o simplă descriere a subiectului creator, enciclopediile sunt predispușe, în schimb, să definească felul în care critica și teoria cinematografică (fie că vorbim despre spațiul francez, fie despre cel american) utilizaseră, la începutul anilor '50 ai veacului trecut, problema auctorială⁸ sau conflictele care au avut loc, mai devreme, în anii '30, în jurul ideii de proprietate artistică⁹. Adoptat din sfera criticii și istoriei literare, conceptul de autor intră sub jurisdicția teoriei literare doar pe parcursul anilor '60. Inte-

⁴ Birgit Neumann, Ansgar Nünning, *Travelling Concepts for the Study of Culture*, Berlin/Boston, De Gruyter, 2012, p. 4.

⁵ Doris Bachmann-Medick, „Translation – A Concept and Model for the Study of Culture”, în Birgit Neumann, Ansgar Nünning, *op. cit.*, p. 23.

⁶ Doris Bachmann-Medick, „Culture as Text: Reading and Interpreting Cultures” în *op. cit.*, p. 114.

⁷ Paul Ricoeur, *Sinele ca altul*, București, Editura Spandugino, 2016.

⁸ Robert McHenry (general editor), *The New Encyclopaedia Britannica*, Volume 1, Micropaedia, Ready Reference, 15th edition, Chicago, 1992, p. 772.

⁹ Robert McHenry (general editor), *The New Encyclopaedia Britannica*, Volume 24, Macropaedia, Knowledge in Depth, Chicago, 1992, p. 409-410.

resată de revelarea adevăratelor origini ale literaturii, teoria redefinise rolul autorului împotriva vechii istoriografii biografice¹⁰.

Cu toate acestea, Robert Con Davis discută, totuși, despre modificările care au avut loc în interiorul spațiului academic. Mai exact, critica literară tradițională fusese atacată, scrie Davis, de noile tendințe intelectuale al Europei anilor '50, respectiv '60, precum existențialismul, fenomenologia, hermeneutica ori structuralismul. Pe scurt, ideea deja arhicunoscută ar fi că – sub presiunea forțelor sistemelor socio-lingvistice – intențiile autorului începuseră să fie eliminate din cadrul proceselor interpretativ-evaluative¹¹. Ceea ce interesează acum sunt interacțiunile dintre structurile lingvistice și structurile puterii, sisteme care ar fi determinat nu doar ceea ce poate fi exprimat într-o anumită cultură, ci și ceea ce poate trece drept adevăr. Aceste idei tipic foucauldiane, continuă Davis, reînnoiseră critica literară tocmai prin aceea că revelaseră structurile ideologice ale exegezei. Brusc, obiectul studiilor literare nu mai era nici opera, nici autorul, ci acela al structurilor dominante de putere¹².

Dacă e să ne limităm, deocamdată, la felul în care enciclopediile tind să circumscrie ideea de autor, am putea spune că aceasta nu apare decât în cele două ipostaze în care fusese vehement criticată. Prima se referă la atacul lui Platon din *Republica*¹³, pe când a doua e, așa cum am văzut, cea a anilor '60. Atacurile pe care teoria literară le lansase împotriva autorului fuseseră clădite, așa cum bine știm, pe munca formaliştilor ruși, pe de o parte, și pe cea a lui Saussure, pe de alta. Pe scurt, ideea fusese că sensul sau semnificația unui text nu rezidă în autorul și intențiile aces-

tuia și că interpretarea, am văzut, ar fi fost determinată de acțiunea ideologică a structurilor lingvistice, sociale și culturale¹⁴.

Nu în același fel vede însă Jacqueline Seignette lucrurile. Diferențele dintre creator, autor și producător sunt, din punctul ei de vedere, suficient de semnificative. Creatorul se află, așadar, la originea unei opere care poate fi protejată prin lege (1). Producătorul, în schimb, e persoana care intră într-o relație contractuală cu creatorul unei opere, cu scopul (explicit sau implicit) de a obține dreptul de a utiliza opera în diferite feluri (2). Între cei doi, autorul (3) nu e decât persoana considerată a fi proprietarul inițial al operei¹⁵.

Editată de John Feather și Paul Sturges, o altă enciclopedia dedicată, de data aceasta, biblioteconomiei, definește autorul drept „persoana, persoanele ori corporația responsabile de scrierea ori compilarea unei cărți sau a unui alt artefact cu formă textuală”¹⁶. Aici întâlnim distincția dintre autor, editor, traducător și copiator. Ceea ce-l separă pe primul de ceilalți e conștiința faptului că, în cele din urmă, autorul rămâne un „creator de conținut original”¹⁷. Intrarea conține și o scurtă explicație a ideii de originalitate și a felului în care individualitatea, noutatea și unicitatea sunt strâns legate de conceptul de proprietate intelectuală (o noțiune centrală pentru funcționarea unor întregi sisteme de producție, precum cel al industriilor culturale). Aș zice, în fine, că meritul acestei enciclopedii constă și în corecta identificare a celor două tradiții născute în urma articulării noțiunilor de originalitate și plagiat: tradiția englezească a drepturilor de autor (*Copyright*-ul) și tradiția continentală a dreptului moral.

¹⁰ *Grolier Academic Encyclopedia*, Grolier International, 1994 (intrare semnată de René Wellek), p. 351-352.

¹¹ *The Encyclopedia Americana. International Edition. Complete in Thirty Volumes First Published in 1829*, Grolier Incorporated, Danbury, Volume 8, 1994, p. 221.

¹² *Ibid.*, p. 222.

¹³ Robert McHenry (general editor), *The New Encyclopaedia Britannica*, Volume 7, Micropaedia, Ready Reference, 15th Edition, Chicago, 1992, p. 397.

¹⁴ *Ibid.*, p. 398.

¹⁵ Jacqueline Seignette, *Challenges to The Creator Doctrine*, Kluwer, 1994, p. 6.

¹⁶ John Feather, Paul Sturges (eds.), *International Encyclopedia of Information and Library Science*, second edition, London & New-York, 2003, Routledge, 2003, p. 30.

¹⁷ *Ibid.*

Dincolo de a desemna entitatea care se află la originea a ceva nou (creatorul, realizatorul, inițiatorul ori inventatorul), autorul e definit și ca acea persoană care deține drepturile de proprietate intelectuală, morală, pecuniară și patrimonială¹⁸. Creatorul unei opere – adică persoana care a săvârșit o acțiune – este, bineînțeles, responsabil de ea¹⁹. Mai mult sau mai puțin similar definește Edward Quinn termenul: autorul e un concept „utilizat pentru a descrie persoana care se află la originea unei scriituri”²⁰. La o primă vedere, această definiție pare a fi cel puțin contradictorie și asta fiindcă știm, de la Derrida încoace, că scriitura e responsabilă pentru barthesiana moarte a autorului. Cu alte cuvinte, dacă are vreo origine, scriitura nu poate fi produsul unui autor. Ideea de autor a fost supusă unor procese de teoretizare care au problematizat, pe scurt, legăturile mai mult sau mai puțin evidente dintre autor și autoritate. Quinn tematizează, în plus, atacurile pe care idea le-a suferit de-a lungul secolului al XX-lea²¹. Nu mă interesează să reiau aici aceleași istorii și dramatizări, însă relevant e, totuși, să punctez faptul că istoria conceptuală a ideii de autor se oprește, și de această dată, în dreptul textelor semnate de Barthes și Foucault.

În dicționarul coordonat de Peter Childs și Roger Fowler, Jonathan Cook este cel care semnează articolul despre auctorialitate. De amintit, așa cum am văzut, că majoritatea intrărilor propun două tipuri de definiții: 1) o variantă tradițională (sau de bun-simț) și 2) o versiune teoretizantă. Dacă ar fi să ne limităm la prima perspectivă, autorul ar trece, pur și simplu, drept acea persoană care scrie cărți²². Mergând însă mai departe, vom observa imediat că reflecția teoretică e necesară, în primul rând, din cauza faptului

că scrisul reprezintă o „activitate supusă variației istorice”, iar această variație „trebuie gândită în raport cu diferite instituții” și cadre legislative. Supusă variației istorice e și postura scriitorilor, iar această istorie „demonstrează relația problematică dintre scris și auctorialitate”²³.

Relevanța modului în care definim auctorialitatea e crucială în studiile literare, fiindcă aceste imagini sau figuri ale subiectivității creatoare influențează nu doar felul în care citim textele, ci, mai ales, modul în care interpretăm și evaluăm operele literare. Mai rețin aici și faptul că teoria romantică, „responsabilă de introducerea analogiei dintre creativitatea divină și cea literară”, fusese înlocuită de definițiile impersonaliste ale modernismului²⁴. Analizând relațiile dintre cele mai importante contribuții teoretice ale domeniului, cercetătorul îl invocă, de pildă, pe T.S. Eliot atunci când reface contextul capabil să explicitizeze teoria dispariției auctoriale.

Dicționarul etimologic editat de John Ayto, publicat de faimoasa Editură Bloomsbury rămâne, probabil, cel mai influent instrument din această serie. Intrarea referitoare la originea cuvântului „autor” arată că, în latină, *auctor* desemna, pur și simplu, un creator. Mai mult, rădăcina cuvântului (*auct-*) nu reprezintă nimic altceva decât participiul trecut al verbului *augēre* care însemna „a augmenta, a crește sau a se afla la originea a ceva”. Sensul specific – cel de creator de texte literare sau scriitor – a fost introdus în uz, scrie John Ayto, prin intermediul limbii franceze vechi (*autor*). Cu toate acestea, latinescul *auctōritās* păstrează ideea conform căreia puterile creatoare ale individului de a lua decizii și de a comanda ar fi, în cele din urmă, un însemn al autorității²⁵.

¹⁸ *Grand Larousse Universel avec Actualia, Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse, Édition Hors Commerce Exclusivement Réservee à la Clientèle de Larousse Diffusion*, Vol. 2, Paris, Asperger-Brayer, 1994, p. 847.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Edward Quinn, *A Dictionary of Literary and Thematic Terms*, second edition, Facts of File Inc. (Infobase Publishing), 2006, p. 42.

²¹ *Ibid.*, p. 43.

²² Peter Childs, Roger Fowler, *The Routledge Dictionary of Literary Terms*, London & New-York, Routledge, 2006, p. 12.

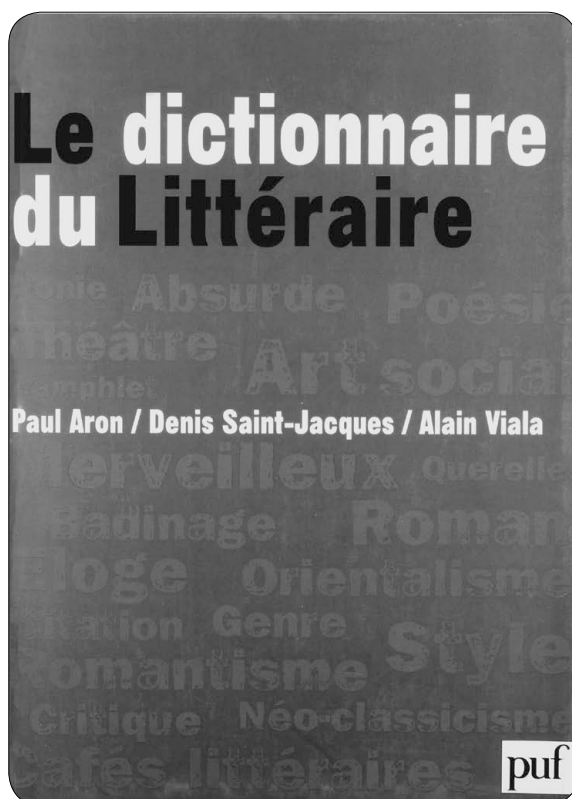
²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*, p. 13.

²⁵ John Ayto, *Dictionary of Word Origins*, London, Bloomsbury, 2001, p. 44.

Rafinate sunt și explicațiile puse în pagină de Didier Coste. Rădăcina indo-europeană, „aug”, denotă, cum spuneam, creșterea. A doua componentă, sufixul latin „-tor”, rezultă din confuzia celor două sufixe grecești „-tor” și „-ter”, primul desemnând agentul specific (cel care a săvârșit o acțiune de mai multe ori), pe când cel de-al doilea marchează un agent potențial, considerat ca funcție și instrument de realizare a unei acțiuni. 1) Actorul este, așadar, subiectul care își asumă un rol în timpul realizării unei acțiuni determinate, pe când 2) actantul (autorul) este doar expresia ergativă a unui predicat de acțiune (potențial, conceptual)²⁶. Dacă scriitorul desemnează o condiție socio-economică sau o profesie, autorul e, în schimb, o „condiție mai degrabă simbolică, o funcție de asumare a producerii unui text”²⁷. Tocmai împotriva acestei tradiții privind autoritatea simbolică a ideii de autor se revoltase Roland Barthes. Nu e, astfel, de mirare că autorul ia naștere odată cu istoria și critica literară, singura capabilă să exploateze această funcție textuală.

E la fel de limpede, deci, că biografia – una dintre multiplele forme ale istoriografiei literare – consolidează funcția autorului și-i conferă, totodată, autoritate scriitorului. Ambele (biografia și autorul) sunt, în cele din urmă, instrumente hermeneutice. Cu toate acestea, auctorialitatea e definită și ca postură ori imagine. Figura auctorială e construită nu doar de scriitor, ci și de cititori. Adunați în jurul textului, aceștia dau naștere „literaturii scrise, înregistrării literare, istoriei și memoriei literare”²⁸. Aș reține însă, de aici, faptul că autorul e, într-adevăr, „o figură înscrisă genetic în text” și că, prin urmare, el „aparține unei logici scripturale”. Transformându-se în dispozitiv narativ, moartea autorului – această absență înțeală ca mod negativ al pre-

zenței – reprezintă, în cele din urmă, „un mod paradoxal de figurație”²⁹ textuală.

Nicio definiție a termenului de autor nu pare a fi lipsită de o serie de ambiguități, contradicții ori paradoxuri. Alain Brunn crede, de pildă, că termenul ar fi chiar „înșelător”³⁰. Autorul e un individ care scrie (sau care a scris) și căruia i se atribuie un text (dacă acceptăm o ideologie liberală). Din punct de vedere comunicational, putem spune că autorul e emițătorul sau instanța originară a unui discurs. Autorul deține, așadar, o formă de cunoaștere și are o anumită autoritate asupra discursului (intenția autorului domină cu autoritate discursul). Odată adunate sub numele unui autor, discursurile se transformă în opere, tocmai fiindcă se află sub influența unei intenționalități autoritare. Mișcarea e, după cum

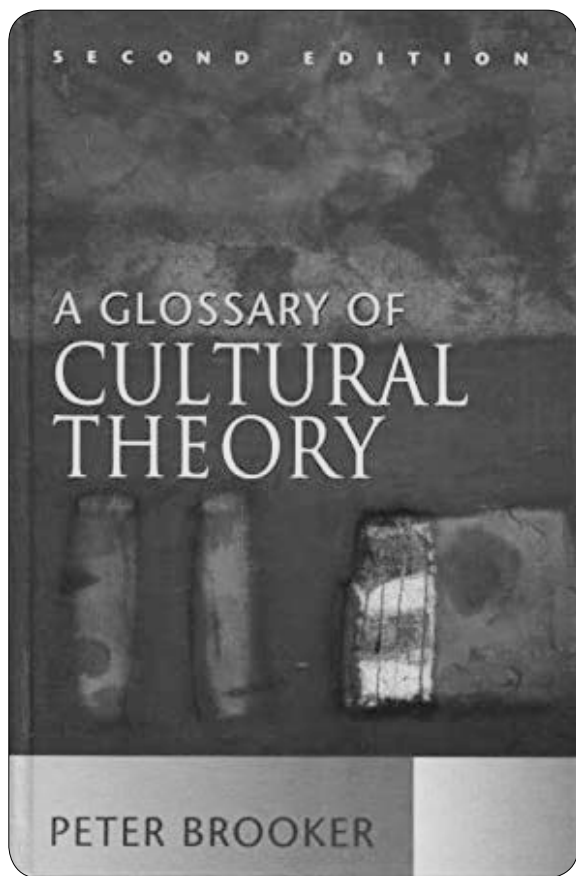
²⁶ Didier Coste, „Contourner l’auteur” în *Acta Fabula*, vol. 7, nr. 1, Primăvara, 2006, <http://www.fabula.org/revue/document1170.php>. Pagină accesată la data de 11 Februarie 2019.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*, p. 480.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Alain Brunn, „Auteur, auctorialité” în *Fabula*, http://www.fabula.org/atelier.php?Auteur%2C_auctorialit%26acute%3B. Pagină accesată la data de 14 Februarie 2019.

se poate ușor observa, suficient de vicioasă. Ceea ce înseamnă că autorul rămâne un principiu de coerență și o funcție centralizatoare, identitatea acestuia fiind strâns legată de originalitatea discursurilor sau a operei. Criza filosofică a categoriei de subiect ne împiedică însă să vorbim despre o definiție clară, ușor identificabilă a subiectului creator. Autorul, am văzut, e, în fapt, subjugat de o serie de mecanisme psihice inconștiente, contexte sociale și, în sfârșit, sisteme lingvistice. Pierzându-și funcția creatoare, coerența instabilității identitare e gândită ca flux și mediere. Teoria a încercat să studieze felul în care adevăratele surse ale textului – ideologia, structura politico-economică a comunităților, relațiile de putere – ar fi putut, totuși, să lucreze, suficient de pervers, în favoarea autorului. Studiile de gen

și, în mod special, gândirea postcolonială rămân două exemple reprezentative în acest sens. Chiar dacă există texte fără autori, nu există texte fără auctorialitate – o caracteristică determinantă a literaturii sau a practicilor scripturale³¹.

De ce este, așadar, autorul un termen înșelător? În primul rând, pentru că auctorialitatea nu-i aparține, de fapt, unui subiect creator, ci tocmai discursului. Auctorialitatea nu este, deci, o calitate sau un statut, ci o formă de caracterizare ideologică a textelor. În al doilea rând, pentru că această trăsătură nu aparține textelor ca atare, ci structurilor determinante (inconștientul, lupta de clasă, structura sistemelor lingvistice). În al treilea rând, pentru că autorul nu se află la originea textelor. De cele mai multe ori, așadar, figurile auctoriale sunt produsul sau rezultatul ideologic al scriiturii (iar scriitura, am văzut, e dependentă de structurile determinante). Pe scurt, imaginea unui autor nu precedă discursul literar, ci, dimpotrivă, textul construiește figura autorului.

În consecință, s-ar putea spune, pe urmele unui Alexandre Gefen, că cel puțin trei sunt palierele noțiunii de autor: 1) realul, 2) textualul și 3) imaginarul³². Cele trei categorii reproduc o taxonomie propusă de Dominique Maingueneau și se dovedesc a fi utile pentru o mai clară vizualizare a disciplinelor implicate în analiza auctorialității: biografismul, istoria literară și sociologia (pentru cea dintâi); critica, teoria literară și analiza de discurs (pentru cea de-a doua); studiul imaginii și al reprezentării, retorica și sociocritica (pentru cea din urmă).

În „Holyoak and Torremans Intellectual Property Law”, Paul Torremans analizează pragmatic auctorialitatea în raport cu drepturile de proprietate. Autorul e definit, foarte simplu, drept persoana care creează o operă³³. Însă întrebarea la care volumul oferă un răspuns interesant e următoarea: cine este autorul unui opere literare

³¹ *Ibid.*

³² Alexandre Gefen, „L’auteur, une bibliographie”, în *Revista Fabula*, http://www.fabula.org/atelier.php?L%27auteur%2C_une_bibliographie. Pagină accesată la data de 11 Februarie 2019.

³³ Paul Torremans, *Holyoak and Torremans Intellectual Property Law*, fifth edition, Oxford University Press, 2008, p. 210.

generate de calculator? Autorul, în acest caz, e persoana care face aranjamentele necesare pentru producția acelei opere. Nu e foarte clar, în schimb, cine este autorul opere generate de calculator atunci când cel care facilitează condițiile necesare producției rămâne anonim, cu atât mai mult cu cât literatura digitală nu are nevoie de editori. După ce discută problema colaborării și a auctorialității multiple (așa-numita „co-proprietate” a opere literare), Torremans subliniază importanța și necesitatea caracterului fix al opere, autorul fiind definit, în sfârșit, drept primul proprietar al opere literare³⁴.

Importanța sau prestigiul următorului dicționar vine și din faptul că unul dintre editorii publicației e nimeni altul decât Alain Viala, renumit profesor la Oxford și Paris, sociolog și istoric a literaturii franceze de secol XVII. Intrarea e semnată de Rémy Ponton, care începe prin a declara ceea ce pare fi o platitudine: și anume că autorul unui text este cel care l-a scris³⁵. Această înțelegere banală, scrie Ponton în continuare, are implicații juridice și economice. Autorul este persoana care se află la originea unui obiect și care-i conferă acestuia o „aură de putere creativă”³⁶. Ponton face, apoi, o distincție între scriitori (care se referă la cei care scriu literatură) și autori (toți cei care scriu cărți). Ceva mai palpitant devine discursul lui atunci când afirmă că autorul modern e „sursa individuală și profană a enunțului”, adică persoana care își asumă responsabilitatea asupra discursului produs. Figura autorului modern se află în contradicție cu cea antică, în care autorul era doar un „purtător de cuvânt al unui adevăr stabilit în afara lui”³⁷. Investit cu autoritate și credibilitate, orice autor sporește, în acest sens, valoarea culturii din care face parte.

În sfârșit, evoluția modernă a termenului, observă Ponton, „caracterizează autorul drept cel care produce un discurs inovativ”³⁸.

Dincolo de foarte succinta și demonstrativa istorie a condițiilor materiale ale auctorialității pe care o schițează (dezvoltarea drepturilor de autor, a tipografiilor și a statutului agenților implicați în producția literară), istoricul observă că, în cadrul studiilor literare, autorul se referă nu doar la statutul profesional al scriitorilor, ci și la o valoare transcendentă (autenticitatea, autoritatea). Ponton: „autorul nu mai e un artizan, ci un creator, fapt care implică prezența unei puteri misterioase și, în consecință, a unui capital simbolic inestimabil”³⁹. Această valoare a devenit un adevărat instrument de cunoaștere a opere literare. Intenția, biografia și clasificarea sunt doar câteva dintre elementele puse în joc de studiul auctorialității. „Aceste metode, scrie Ponton, și aceste reprezentări ale autorului îl transformă într-un factor explicativ fundamental al opere”⁴⁰. Așa cum ușor se poate observa, aceste instrumente aparțin tradiției critice pozitive. Epistemologia poststructuralistă asociază unor Barthes ori Foucault schimbare datele problemei. Ponton remarcă foarte bine că Foucault subliniasse „multiplicitatea manierelor de a fi un autor”⁴¹.

Ideea existenței unei funcții de autor demonstrează faptul că autorul nu este doar un individ, ci o formă sau o trăsătură a textelor care ar putea fi oricând modificată. În consecință, imaginile sau posturile auctoriale sunt entități care mediază relațiile dintre opere și persoane. Pentru a evita capcanele auctorialității, Foucault contestă privilegiul acestuia în exegeză, înlocuindu-l cu analiza formelor de vorbire. Dicționarul mai e valoros și pentru faptul că Ponton nu se opreș-

³⁴ *Ibid.*, p. 213.

³⁵ Rémy Ponton, „Auteur”, în Paul Aron, Denis Saint-Jacques, Alain Viala (dir.), *Le dictionnaire du littéraire*, Paris, Presses Universitaires de France, 2002, p. 30.

³⁶ *Ibid.*, p. 30.

³⁷ *Ibid.*, p. 31.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Ibid.*, p. 32.

⁴¹ *Ibid.*

te la Barthes și Foucault. Doi gânditori pe care acesta îi numește sunt Antoine Compagnon și chiar Alain Viala. În pasajul biografic trimite chiar și la J.-L. Diaz, unde ar fi putut figura fără probleme și J. Meizoz. Ponton concluzionează: „în teoria câmpurilor literare, autorul e prezent prin denumirile unor activități precum habitusul, strategia și pozițiile din cadrul traiectoriilor sociale”⁴².

E interesant de observat, apoi, că majoritatea glosarelor care conțin termenul de „autor” sau „auctorialitate” fie provin din spațiul continental (critica poststructuralistă a subiectului), fie aparțin unei lungi tradiții anglo-americane (critica anti-intenționalistă). Mai fascinant e însă că cel alcătuit de Peter Brooker alege să împartă noțiunile discutate în cu totul alte categorii. Astfel, Brooker decide că fenomenul auctorialității nu ar putea fi plasat decât în categoria esteticii și a criticii literare. Dar, pentru a numi doar clasificările enumerate de profesorul american, auctorialitatea ar fi putut figura la fel de bine în multe alte categorii: feminism, cultura media, marxism, postmodernism, postcolonialism, psihanaliză, sociologia culturii, structuralism, poststructuralism.

Evidentă e, de la bun început, atitudinea ironică la adresa presupuzițiilor așa-zis misogine ale lui Roland Barthes. Paradoxul face tocmai ca, homosexual fiind, cel care a semnat *Imperiul semnelor* să fi pus în pagină, nu o dată, critici la adresa culturii patriarhale. Deși moartea autorului e corect încadrată în mișcarea deconstructivă și anti-umanistă a veacului trecut, definiția barthesiană nu pare să aducă nimic nou ideii de auctorialitate. Din contra, în perspectiva lui Peter Brooker, moartea autorului nu înseamnă nimic altceva decât școlărească naștere a figurii „cititorului activ”⁴³.

Criticul se înșală, apoi, atunci când scrie că nașterea unei noi forme auctoriale (scriptorul

barthesian) ar fi fost mai puțin observată de comentatori. Dimpotrivă, așa zice că cea mai virulentă reacție pe care Barthes o primise fusese direcționată tocmai asupra acestei noi figuri. E vorba, desigur, de răspunsul la fel de faimos semnat de Michel Foucault în 1969. Demonstrația celui care a publicat *Ordinea discursului* prelungește reflecția începută de Barthes (și Derrida) privind descentrarea subiectului, articulând-o cu ideea intertextualității (concept elaborat de Julia Kristeva încă din 1966), pentru a discuta rolul și limitele fenomenului auctorial. Trei rânduri îi sunt, apoi, dedicate lui S. Burke, care a livrat, e adevărat, cea mai autoritară dare de seamă asupra fenomenului la începutul anilor '90⁴⁴. Dar dezbaterea pare să se oprească aici.

M.H. Abrams și Geoffrey Galt Harpham dedică, în schimb, patru pagini ideii de auctorialitate. Fără să le menționeze ca atare, așa zice că aceștia disting, de la bun început, între o accepțiune ordinară a auctorialității și o înțelegere specială. Să o vedem pe cea dintâi: „autorii sunt indivizi care, prin puterile lor imaginative și intelectuale, creează în mod intenționat o nouă operă literară care este doar a lor, plecând de la propria experiență și de la propriile lecturi”⁴⁵. Autorul e proprietarul care se află la originea operei literare. Responsabilitatea sa ar putea fi răsplătită, cred cei doi editori, prin notorietate și printr-un înalt statut cultural. Definiția specială a auctorialității e, în schimb, cea a anilor '60, în care teoreticienii structuraliști și poststructuraliști au transformat subiectul uman din punctul de origine al operei într-un spațiu prin care circulă diferite coduri și convenții culturale. Auctorialitatea nu e decât „zona în care se întâlnesc sau în care sunt înregistrate constructele culturale, formațiunile discursive și configurațiile de putere prevalente într-o anumită epocă culturală”⁴⁶. Autorul, spun cei doi teoreticieni, e mai degrabă produsul textului. ■

⁴² *Ibid.*

⁴³ Peter Brooker, *A Glossary of Cultural Theory*, second edition, Arnold Publishers, 2003, p. 16.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 16.

⁴⁵ M.H. Abrams, Geoffrey Galt Harpham, *A Glossary of Literary Terms*, tenth edition, Wadsworth, 2012, p. 19.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 19.

Tel. 318.24.38; 318.81.06

E-mail: edituraexpert@gmail.com

caiete
critice
vă recomandă:

